

Шойим БЎТАЕВ

ШАМОЛ ЎЙИНИ

I

Тева қишлоғи одамларининг кийинишлари қишлоқича, жўн. Хулқ-атворлари кенг, ҳотамона. Ҳаёт кечирिशлари ҳаминқадар. Бошқалардан ажралиб турадиган томони — уларнинг узоқ умр кўришлари эди.

Мана, куни кеча Эсонқул буванинг жанозасида давра қурган кампирлар унга юз ёшни раво кўришди. Устига устак, маънодор бош чайқашиб, афсусу надоматларни қалаштириб, «анча барвақт кетди», дея кўз ёши ҳам қилиб олишди.

Қишлоқ аҳлининг меҳмоннавозлигию очикқўнгиллигидан дарак берувчи таҳсинга лойиқ бирор фазилатидан хали ҳеч ким воқиф бўлмаган бўлса, бу ҳолдан уларни айбситишга изн берувчи мулоҳазага бормаслик керак. Мундай одамга ўхшаб... Ҳа-а, мундай одамга ўхша-аб йўқлаб келгувчи меҳмоннинг ўзи бўлмагач, гинаю кудуратга ўрин йўқ.

Баъзи бировларнинг ғоят муборагу, олис-олис келажак уфқларига қаратилган доно назарларида ҳеч иш қилмай, шунчаки ивирсиб-ғивирсиб юришгандек кўринган одамларнинг гап-сўзларига тузукрок қулоқ тутсангиз, улар ҳам ўз шаънларини юқори тутишини астойдил истаётганликларини сезардингиз. Наинки сезардингиз, вақти-соати етиб, ўрни келганда, ҳеч кимнинг дилига заҳм етказмай одамгарчилик қилиш фикру ўйида эканликлари ҳам сизга очик-ойдин равшан бўларди қўярди.

Улар атиги уч-тўрт чақирим наридаги, тоғнинг шундоққина этагидаги Ойбулоқ қишлоғи аҳолисига бир неча марта кўчиб келинглари, буғдой нонимиз бўлмаса, буғдой сўзимиз бор, дейишди. Шу ерда ўз уйларидек эмин-эркин, бемалол яшайверишлари мум-

кинлиги, наинки мумкинлиги, бу холдан бошлари кўкка етиши тўғрисида уларга эҳтиёткорона имо-ишоралар ҳам қилишди. Шунинг ўзиёқ, тепаликларнинг кимлиги-ю қандайликларини аён этмайдими, ахир?

Тўғри, уларнинг таклифлари ҳам, эҳтиёткорона имо-ишоралари ҳам — ҳеч қайсиси ҳали-халигача заррачаю наф келтиргани йўқ. Ойбулоқликлар миннатдорона жилмайиб қўя қолишди. Тепа билан қондош-қариндошлик ришталари орқали боғланганлар ҳам ўз қишлоқларини ташлаб чиқиб, қариндошларининг кенг-ковул масканларида тинчиб кетишни хоби хотирларига келтирмайдилар. Агар шундай қилинса, одам боласининг эзгу армони — узоқ умр кўришдек бахтдан бенасиб қолмаган бўлардилар.

«Ойбулоқ — юрт. Юртни ташлаб кетиб бўлмайди...», — дейишганмиш.

Начора...

Гап шундаки, Ойбулоқ қишлоғининг остида қандайдир ёнувчан суюқлик пайдо бўлган. Жуда ғалати. Дахшат. Дахшатнинг ғирт ўзи! Ер остида-я!.. Ҳамиша бири кам бу дунёнинг сири кўп экан. Бирини ечмай, иккинчиси лоп этиб чиқиб туради — бирига эришсанг, иккинчисидан маҳрум бўлиб турибсан. Нимага кўшиш кўрсатишингниям билмайсан, киши.

Миш-миш кўп. Айримлар бу фалокатни қишлоқдан анча наридаги заводдан кўришади. Бўлмаган гап. Бу — ичи қораларнинг ўйлаб топишгани, ғаразнинг ҳиди келиб турибди. Анча йироқ юриш керак. Бундайин хомхаёллар билан азиз бошни банд этиш оёғинг остида бомба портлатишганидан ҳам хавфлироқ. Ўлай агар, шундоқ, завод чиқиндиларидан ер остида ёнувчан суюқлик нега шу чоққача пайдо бўлмай, энди пайдо бўларкан?!

Ҳозир ҳар тупкада, ҳар пучмоқда икки-уч завод-фабрика — шусиз иш кўриш душвор. Агар, ғараз-ғўйларнинг гап-сўзларига ишонадиган бўлсангиз, ер юзи илма-тешиқ ғалвирга айланарди-ку?! Завод-фабрика қурадиганлар елкаларида калла деб ошқовоқ кўтариб юришмагандир, улар барча нарсаларни илм кучи билан бунёд этишга қодирлар!

Бахши кампирлар Нисо ачаникида подачи ташлаб кетган момоулоқ*нинг гўштини еб, кекира-кекира фол кўришди. Фолда анча нарсалар аён бўлди. Кампирларнинг фикри бир жойдан чиққанлиги боисидан ҳам бошқа ҳеч қандай шубҳа-гумонларга ўрин қолдирмади.

Ниҳоят, қатъий хулосага келинди: Ойбулоққа жин оралаган! Жин!..

Бунга ишонса бўлади.

Уйинг куйгур бу жиндан ҳеч-ҳеч қутулиб бўлмади-да! Қайси йилиям, ёз кунларининг бирида, тул хотин Каромат яллагининг нақ осмон бўлиб ғовлаб кетган ёнғоғи остида у Абдусамат лакотни қора ҳўкиз тусига кириб қувибди. Ярим кеча экан, Абдусамат лакот бақирай деса овози чикмасмиш, қочай деса қўл-оёғи акашак бўлиб қолганмиш. Кўзларини чирт юмиб олганча «Алҳамду...»ни ўқиб тураверибди. Хайрият, дуога бас келолмаган жин унга яқинлашолмабди. Лекин, Абдусамат лакот икки-уч ҳафта кўрпа-тўшак қилиб, лабига учуқ тошиб, иситмалаб ётибди.

— Ярим кечада Абдусамат лакотга у ерда нима бор экан? — кампирлардан бирининг оғзи ланг очилиб қолди.

— Во-ой, соддасиз-да, — тушунтирди бошқаси. — Жин деганлари хоҳлаган одамани хоҳлаган вақтида чақириб олаверади-да!

Алоҳа, ўша жин қайсидир қарғиш теккан жойдан, ким билсин, қандайдир қиёфага кириб Ойбулоққа ҳам борган-у, у ернинг алғов-далғовини чиқариб юборган. Қиёмат-қойим кўптирган, аёлларнинг гумонасини чала ташлаттирган, одамларнинг умрини тортиб олган, қудуқларда сув ўрнига алламбало суюқлик оқизган.

Уй ёнса тасодиф дейиш мумкин, пичан ғарамига ўт тушса ақл бовар қилади. Одамлар туппа-тузук сув ичиб юрган қудуқлардан ўз-ўзидан аланга кўтарилса, бу шайтоннинг иши бўлмай кимники бўлсин?

Ойбулоққа келган жин анча бадбуруш деб тахмин қилинди. Жинлар ҳам ҳар хил бўларкан — бир қарашда эс-хушни олиб қўядиган офатижонлари-ю, бурунлари

* Момоулоқ — фақат кампирларга аталган улоқ. Савоб йўлида шундай қилинади.

танқайган, кўзлари чақчайган нусхалари кўп экан. Офатижонлари йўлдан оған бирор кимсани ўзларига асир этиб, алалоқибат уни адои тамом қилсалар; иккинчи гуруҳ жинлар одамга кўринишни умуман ёқтиришмас экан. Улар анча йирик ишлар билан шуғулланишар, кабобларини зимдан пиширишар, обрўлари шунга яраша, димоғларидан қурт ёғдиришга арзигулик экан.

Кудуклардаги сув олов олиб, устунга ўхшаб фалакка ўрлаганмиш. Ўша беқиёс гулхан атрофида жинлар базм қуришиб, рақсга тушишгани аниқ. Кўрқиб қолишган ойбулоқликлар эшакка мешларини юклаб, Тепага келиб сув олиб кетишади. Баҳонада анча гапхона қилиб ўтиришади. Сал кўнгли бўшларининг кўзларидан дув-дув ёш оқади: «Бошимизда қанақа кўргуликлар бор экан-а, ҳамма ҳавас қиларди, ҳамма гапирарди — кўз тегди-ёв! Одам юртини бировга мақтамасин экан-да, ичида яхши кўриб, қаноатланса кифоя экан-да! Муни айтган билан энди не фойдаси бор!» Ана шу гап-сўзлар асносида улар узоқ-узоқ хаёлга чўмишар, чамаси, ўша дориламон кунларни кўмсашарди. Кўмсамай ҳам бўладими? Баъзан одам боласи жуда-жуда ночор қолганида юрак кўри — ўтган кунларнинг ёруғ хаёли билан ҳам яшайди-да!

Жинларнинг остин-устин ишлари тезда кўриниб қолди. Уларнинг рақсга тушган-тушмагани ҳали-ҳозирча ноаён. Нега аён бўлсин, ахир? Шодивою Тешавойдек оддий бандалар ҳам унинг рафторини кўраверса ўрганиб қолишади-да, жиннинг жинлик илму амали, тилсимоти ечилиб кетади-да! Момоулоқнинг суягидаги иликларни сўриб, миялари тўлишган кампирлар: «Ойбулоқни энди жинлар тамом эгаллаб олишди. Айтайлик, қишлоқни ташлаб чиқишсин, тамом-вассалом. Бўлмаса таъкибу тазйикдан қутула олмайдилар», дейишди. Сўнгра улар уй-уйларига анча мамнун ва анчайин дилгир қиёфада қайтишди. Мамнунликларининг боиси — улоқ гўштининг оби тобида пишганлиги-ю, шўрвасининг қиёмига етганлиги бўлса, дилгирликлари ойдек равшан, албатта. Ким билсин, ҳозир ул нобакорлар улоқнинг жониниям тутқун қилиб олишиб шўрини қуритишаётгандир...

Эсиз улоқ.

Орадан бир-икки кун ўтгач, Ойбулоқда юз берган воқеа кўпчилиكنинг эсхонасини бутунлай чиқариб юбораёзди. Бирок, бундан ўша кампирлар сира ажабланишмади. Кўп сиру синоатлар уларга очиқ-ойдин аён бўлган эди-да!

Жинлар одатан чилласи чиқмаган келинчаклару куёвларга ўч бўлади.

Бутун умри тўй-маъракалар, келин тушириб, қиз чиқариш билан ўтган Эшнӣёз чол яқинда супрақокдисининг ҳам бошини иккита қилиб қўйганди. Оғзи кулоғида. Кўринганга мақтанарди: «Мана, энди кутулдик, оёқни узатиб бемалол дам олаверамиз».

Эшнӣёз чол топган-тутганини тўйга, уйга дегандай сарфлайвериб, ўзиям дам оладиган қоксуяк танасидан бўлак ҳеч вақоси қолмаган. Энди унинг дунёни забт этиб бўлган жаҳонгирдек ажаб кониқиш ҳиссини туйиши ғалати.

У шу гапни айтган куниёқ, говгумга бориб дилхиралик рўй берди, кўнглини занг босди, жойнамоз устига ётиб минг марта, милён марта тавба қилди, эй худо, деди у, катта кетиб бу номаъқул гапни бир айтдим, бир қошиқ қонимдан кеч, сен ато этган хизматларни жоним чиққунча бажарай.

У ўз ташвишларию уринишларининг барини худо ато этган хизматлар деб англар, шу боис, кўнглида заррача малолланишга, озорланишга йўл бермасди. Гап шундаки, Эшнӣёз чолнинг янги келини говгум чоғи нон ёпади. Қудуқ тандирхонадан атиги беш-олти қадам нарида экан. Келинчак қудуқ ёнидан ўтаётиб не хаёлда (албатта, бу ҳам ўша бузуқиларнинг иши!) гугурт чақиб юборади-ю, ўша заҳотиёқ ўзини орқага ташлайди.

Даставвал қудуқдан қулоқни қоматга келтиргудек гумбирлаган садо чиққан. Сўнгра улкан тилдек яллиғланиб-яллиғланиб, атрофи-жавонибдаги нарсаларни равшанлаштириб олов отилган. Бундай ҳодисани фақат аввал гумбирлаб кейин чакнайдиган яшингагина менгзаш мумкин. Келинчакнинг эғнидаги яп-янги сим-сим қўйлаги эриб тушиб, бояқиш яланғоч қолган. Бу ҳам майли-я, дахшату таҳликадан, қўрқув-

саросимадан жонхолатда кичкириб юбориб, кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, кичкина қўллари билан ғайришуурий равишда авратини беркитишга базўр улгуриб хушдан кетган. Албатта, унинг атрофида жинлар чирманда чалишиб, дака-дум қилишиб, холдан тойгунча, завку шавқлари тингунча рақсга тушишган-у сўнгра бошқалар хабар топишган.

... Самад ота дунёи боқийга рихлат қилганида асокашлар — ёшу қари унинг сифатларини биринкетин таърифлаб шундай дейишганди:

— Девкор эди, девкор! Бир қоп юкни бемалол елкасига олиб кўтариб кетаверарди.

— Ҳеч ким уни тўксонга кирган демасди.

Шу маҳал белини беқасам чопон устидан қийик билан боғлаб олган ўн бир-ўн икки ёшлардаги болақай:

— Мен билан чиллак ўйнамоқчи бўлувдилар, — деганида ҳамманинг кўнгли тўлиб кетганди.

Ана шундай. Ойбулоқликлар ўлимдан ҳам устун туришга, уни чиқиштирмасликка ҳаракат қилишарди.

Энди...

Ўзингиздан қолар гап йўқ. Одамлар йигит умрини яшамай мункиллаб қолишяпти-ку.

«Ойбулоқликлар ёмон ният қилишди. Ўз қабристонлари бўла туриб, қабристон учун яна жой сўраб катталарнинг олдига боришди. Ниятлари ўзларига урди», — дея ошиқиб-тошиқиб оғиз кўпиртирганлар асл воқеадан беҳабардирлар.

Уларнинг катталарнинг олдига боришгани рост. Ер сўрашганиям чин. «Қабристон бўла туриб...» — деган гап... Тўғри, бор эди...

Энди янгиси керак. Униси тўлди.

Ойбулоқда шундай қийлу қол бўлиб турганида ҳам улар барибир Тепага келишмайди.

«Юрт! Э, эна юртнинг дарди оғир!

Ота юртнинг юки!..» — деганлар...

Тепаликлар...

Булар ҳам ғалати одамлар. Тинчгина бугдойларини ўриб, хирмонларини совуриб, қўйларини боқиб — қоринларини тўқлаб, димоғларини чоғлаб юришавермайдими? Йўқ-да, ҳамиша безовта, меҳрларини кимга нисор этишни билмаган, ҳамиша кимлардандир

ўпкалаган, баъзан гаплашмай ҳам қўйишган: эмишки, шундай-шундай пайтларда одам бир-бирига ёрдам бермаса, бир-бирининг юкини кўтармаса одамлиги не?!

Кунларнинг бирида туйқусдан кўз кўриб кулоқ эшитмаган ҳодиса юз берди. На юрти, на миллатининг тайини бўлган бир ўткинчи келганлигидан хабар топишди-ю, бор меҳр-муҳаббатларини ўшанга бахшида этишга ошиқиб-тошиқишди.

Кампирлар момоулоқнинг гўштини аталган жойга жўнатишгандан кейинги иккинчи кун эди...

II

Тепа қишлоқининг анча юқорисида, исирикзору янтоқзор қирнинг остидан, соғ тупрокни оралаб, сизиб-сизиб булоқ чиққан. Туну кун, куну тун тинмайди — қайнаб чиқаверади. Шундаям ҳеч жойга дастгирлик қилмайди, ёлчитмайди. Озгина сув қайга ҳам борарди дейсиз?

Одамлар бунинг ҳам йўлини топишган. Сал пастроққа ҳовуз қилишиб, гирдига чимлар бостиришган. Кечалари сувни ўша ҳовузга тўплашади. Кундуз кунни зарурини очиб олишади. Зарурияти йўқми, йиғилиб ётаверади — тома-тома қўл бўлур...

Тилак миришкорни мироб сайлаб қўйишган. Кимки, томорқасини суғормоқчи бўлса уни бир кун олдин огоҳ этади: «Миришкор, шундай-шундай, хабарингиз бор, навбатимиз келиб қолди, қувурнинг оғзига бу кечкурун мен чим бостирай... Сизнинг даврингизда томорқаларни мириктириб олайлик-да!» деб...

Тилак миришкор ҳузурланиб эшитса — хўп-хўп: розилик беради. Қовоғини уюб, тепса табранмас бўлиб туравергани — ишни худо ургани, розилик бермайди — илож йўқ... Кетасан, бармоғингни бурнингга тикиб...

Шу кун миришкорни Мирза бобо анча вақт излади. Уйига борди. Каллаи саҳарлаб чиқиб кетган, дейишди. Қаердалигини айтиб беришолмади. Бундай яқрав одамлар бир ҳафта-ўн кун гумисиё бўлиб кетишсаям, аҳли аёли беҳабар қолаверади. Кейин бу ҳақда «қаерда эдингиз, нима учун?» деб сўраб ҳам ўтиришмайди. Сўрагудек бўлишса, бошлари балога қолади.

Даладаям, чойхонадаям миробнинг қораси кўринмади. Мирза бобо уни қидира-қидира ховуз бўйига келганида кун тушдан оққан, қияликда Тилак миришкор хода ютгандек қаддини роз тутиб, қўлларини белига тираб турибди. Ёнида икки-уч киши. Улар қўл қовуштириб, миробнинг ҳар замон-ҳар замон оғзидан чиқиб қолаётган сўзларини жон озиғи ўрнида қабул қилиб тинглашяпти. Мирза бобо хокисорлик билан салом бериб, сўради:

— Миришкор, чим кўчираверай.

— Ие, ие... — Миришкор уни биринчи марта кўраётгандек бошдан оёғигача зингил солиб қаради.

— Навбатимиз ҳам етди-да, — унинг қарашидан Мирза бобонинг дили малолланди, сездирмади.

— Барвақтроқ айтиш керак эди-да, — Тилак миришкор ўз ишининг, касбу корининг пайҳовасини қойилмақом олволган бир қиёфада эди.

— Сахардан сизни қидирамиз...

— Биз ернинг остига кириб кетганимиз йўқ, — барча айтгани айтган, дегани деган одамлар сингари миришкор тезда дарғазаб бўлди.

— Ишонмасангиз аёлингиздан сўранг.

— Биз аёлдан гап сўрамаймиз, — миришкор шундай деди-ю, қандайдир мулоҳазага бориб сал юмшади. — Майли, бундан кейин хабардор бўлайлик...

Шу билан хизмат вазифасини ўтаб, кетишга чоғланаркан:

— Чимингизни кечга яқин бостиринг, яна биров очиб кетиб биздан домангир бўлиб юрманг, — деб тайинлади.

Мирза бобо ажриқ тигиз ўсган нам жойдан хафсала билан чорқирра чим кўчириб қўйди. Қуёш ботишидан аввал алангаи оташ бўлиб ёнди, сўнгра уфқда, кўкиш булутчалар қабатида алвон тус чўғ қолдириб ботди. Мирза бобо почаларини тиззасигача, енгларини тирсагигача шимариб муздай сувга тушди. Чимни қувурнинг оғзига тикди. Нариги тарафда оқаётган сув тақа-тақ тўхтади. Ариқда кўлмакчалар қолди. Улар ҳам эрталабгача қуриб кетади.

Оёқ-қўлини ювиб чиқиб, белбоғига артинди. Бировнинг бу ерга дахл этмаслигига кўзи етса ҳам

Тилак миришкорнинг тайинотини эслаб, пича кўриқчилик қилиб ётишга азм қилди.

«Уйга бориб нима ҳам қилардим, — деб ўйлади. — Сув бўйи салқингина, ўтираман-да ором олиб...» Гуппи чопонини буклаб, ўмовига қўйиб ётаверди.

Ой чиқиб кўтонлади. Унинг асл шамойилини аниқ-таниқ фарқлаб бўлмай қолди. Ўзи шундай, ой кўтонлаганда булутдай тарқаб кетади — сап-сарик, бир парчагина булутча...

«Оймомамиз барвақт кўтонлади, — фикр қилди Мирза бобо. — Баъзан осмон ишларига ҳам тушуниб бўлмайди...»

У буни яхшиликка ҳам, ёмонликка ҳам йўйишини билолмай, ўйлагани сайин фикри чуваланиб, сари калавасини йўқотиб бораётганлигини сизди. Каромат-гўйларнинг қулоғига чалинган сўзларини бир-бир эслади. Еру осмон сирларининг ҳаммасидан воқиф, ғойибдаги авлиё-анбиёлар билан мулоқотда бўлиб турувчи азиз зотлар ҳам аксига олиб бу ҳақда ўйлаб кўришмаган, шекилли, у ҳеч вақо эслолмади.

Осмоннинг синоатига ақли етмагач, унинг ишигаям қўл силтаб, тепалик томон нигоҳ ташлаган эди... кимдир энкайган куйи у томон бир-бир кадам ташлаб келаётганини кўрди.

Нари борса оддий бир деҳқон, бригадир хоҳласа ўтирғизиб, хоҳласа турғазиб юрган жўнгина кимса осмон жисмлари ҳам беҳудадан-беҳудага ўзгаравермаслигини қайдан билсин? Келаётган кишини кўрди-ю, ойнинг кўтонлагани ҳам буткул ёдидан кўтарилди.

«Бемаҳалда ким бўлдийкин?» — деб ўйлади.

Шу заҳотиёқ саволига тахминий жавоб топди: «Подадан қайтмаган эчки-печкисини излаб чиққандир-да!»

Келаётган кадам босишидан асти унақа одамга ўхшамасди. Атроф-жавонибида не ўзгариш, не тириклик — ўзига алоқасиздек, парвойи фалак кадам ташларди.

Мирза бобо янглиш фикр қилганлигини англади. «Зокир булбулмикан?» — Зокир булбул деган ошиқ*нинг баъзи кечаларда дашту далаларга сарсон-саргардон

* *Ошиқ (шева)* — бахши, дoston айтувчи.

чиқиб кетиш одати борлигини у эшитганди, илкис ёдига тушди.

Зокир булбул шундайин лаҳзаларда ўзгаларнинг кулоқларига чалинмайдиган оҳангларни эшитармиканми-ей, қушларнинг товушига кулоқ тутармишми-ей... нима балолар... Ишқилиб, ҳар бир одамнинг ўзигагина хос феъли-хўйи бўларкан-да!

Бу зот ошиққа тариқчаям ўхшамаслиги боис, Мирза бобо ҳаёлига туйқусдан Зокир булбул келганлигига ҳайрон қолди. Ахир у саланглаб, олди-кетига қарамай, ҳатто кундуз қуни йўлига чироқ тутиб турсанг ҳам қоқиниб-суриниб юради. Киши эса олдиндан босажак қадами қаерга тушишини аниқ мўлжалга олгандай ҳеч тортиниб-нетиб ўтирмай, бир алпозда келяпти.

Чолнинг юраги негадир шиф этди.

Ўрнидан турди.

Йўталди. Киши анча яқинлашиб қолганди. Сергак экан. Йўтал товушини эшитиб таққа тўхтади. Аланглаб, каловланиброқ турган чолни кўрди. Унга яқинлашиб, салом берди:

— Ассалому алайкум, ота!

Кишининг гапириш оҳанги бу ер одамларидан жудаям бўлмаса-да, ҳар ҳолда ажралиб турар, бу унинг анча олислардан келаётганидан дарак берарди. Дарвоқе, ой қўтонламай, ёрқин ёғдулари билан меҳмоннинг усти бошини-ю, афт-башарасини ёритганида чангга ботганлиги ҳам очиқ-ойдин кўринган бўларди.

Мирза бобо алиқ олди. У томон бир-икки қадам ташлади. Киши чаққонлик бобида ҳам ҳаётдан катта сабоқ олганлигини намойиш этиб, орадаги масофани кўз очиб юмгунчалик фурсатда босиб ўтди. У қадам ташлаб келдими, учибми — Мирза бобо фарқлолмай қолиб, кўришиш учун узатилган қўлни олди. Чол унинг қўли латтадай бўшлигини сизди, кафти тўлмади. Киши қўлини шундай тезлик билан тортиб олдики, аросатда қолган Мирза бобо унинг чинчалоғи йўқлигини ҳатто пайқамай қолди.

Эс-хушини йиғиштириб сал ўзига келгач, меҳмоннинг юзига синчиклаб назар солиб, унинг қаердан келаётгани, қаерга бораётганлигини аниқлаб олмоқчи бўлди.

Кишининг сийрак соқолию чуқур қовоқлари остига беркинган бит кўзларидан, пешонасига нисбат берилганда энгагининг озроқ кенглигидан, ёноқларининг ичига ботганлигидан, қирра бурнининг учи қуш тумшугига ўхшаб бир оз эгилганидан тузукроқ ифодани англолмади. Балки, унинг от юзида айни дамда бирор бир ифода зоҳир бўлгандиру ғира-шира қоронғуликда чол буни пайқамай қолгандир.

Мирза бобо унинг елкалари гавдасига нисбатан бироз энсизроғу эгик эканлигини ҳам пайқади. Шу топда кишига узоқ синч солаётганлигини беҳос кўнглидан кечириб ўнғайсизланди.

— Қайдан сўраймиз? — деди ва ноўрин савол бериб чув туширганлигини англаб, ҳеч ким бўлмаса ҳам атрофга жовдираб қараб қўйди — сабаби, ким бўлмасин, кишлоққа энди оёқ қўйишими, келавериб охурча қилиб юборганми — фарқсиз, олдига obu овқат қўйиб, нон-туз тотганидан сўнг шундай савол билан мурожаат қилинади.

Элнинг одати шу.

Келган киши бундай одату таомиллардан йироқ, ёинки мунақа майда-чуйда нарсаларни кўнглига олиб ўтирмас экан, бажонидил жавоб берди:

— Ҳу-ув у ёқдан, — дея кўрсаткич бармоғи билан қорайиб, элас-элас кўзга ташланаётган тоғлар ортига ишора қилди.

— Яхши-яхши! — Нима деётганлигини ўйлаб ҳам ўтирмай, меҳмонни уйга олиб бориш лозимлигидан шоша-пиша сўзлади чол. — Қани, юринг, уйга борайлик-чи, кегин бир гап бўлар...

Киши эргашди. Тору танг, таппи хиди ўтириб қолган қоронғи кўчадан ўтиб боришаркан, чол йўл-йўлакай бир ҳовлига кириб, қоғозга ўроғлиқ нимадир кўтариб чиқди. Гўшт экан. Ҳалиги кирган жойи қассобнинг ҳовлиси экан, бечора вақт-бевақт кўнглига олмай одамларнинг ҳолатини чиқарадиган яхши қассоб экан, Мирза бобонинг кейинчалик айтишига қараганда.

Мирза бобоникида меҳмон келишини ҳоби хотирларига келтирмай, туппа қилишган экан. Меҳмоннинг иззати учун қовурдоқ пиширишгунча чархин товоқда

туппа келтиришди. Иккаласиям очиқиб туришган эканми, туппани паққос туширишди.

Шундан сўнггина, бир пиёла чой устида чол меҳмоннинг уйқусизликдан қизарган кўзларига қараб туриб исмини сўради.

— Беркинбой, — жавоб берди меҳмон исмининг бундай беўхшовлигидан заррача хўжолат чекмай, шу асно чолнинг сўрови замирида ўзининг кимлигига, насл-насабига қизиқиш ётганлигини ҳам англаб етиб. — Мен Қоратоғни ошиб келаяпман. Уч кеча-ю уч кундуз йўл босдим. Дарахтларнинг остида ётдим, қийналдим — дунё кенг бўлгани билан ҳамманиям сийлайвермас экан. Сиз мундай валангор аҳволимдан хайрон бўлманг. Мен юрт излаб юрибман.

— Юрт излаб? — хайратдан чолнинг кўзлари катта-катта очилиб кетди. Шунча йил яшаб, қанча одам кўриб, не-не азаматларни, дунёни оламан деганларни, афандисифату дўнгпешоналарни учратганди-ю, бундайин ғалати талабгорни тушидаям кўрмаганди у.

— Ҳа-а, юрт излаб, — такрорлади Беркинбой яхшироқ ўрнашиб ўтираркан, иссиқ чойдан ҳўплаб, хотиржам қиёфада сўзида давом этди. — Ота юртимни, она қишлоғимни фалокат босди.

— Қандай фалокат экан у, сизни юрт излаб чиқишга мажбур қилган? — сўради чол сабри чидамай.

III

— Шошманг, мен айтмай, эшитиб англаб оласиз... — дея хикоя қила бошлаган меҳмоннинг айтишича, у яшаган қишлоқ гўзал қоматли адл тераклар билан қуршалган эди. Ҳавосининг сўлимлиги-ю тозаллигини, турфа қушларнинг сероблиги-ю чарх уриб ўйнашини айтмайсизми. Юқоридан қайнаб чиққан булоқлар хўжалик ерларини обод қилар, шавқ билан ишлашга имкон яратар, ортиқча сув сойга қўшилиб узоқ-узоқларга оқиб кетарди.

Бир куни бу ерга аллақандай асбобу аслаҳалари билан уч-тўрт киши келди. Кишиларнинг эгиларида трико, оёқларида крассовка, ҳаммалари бир хил қора кўзойнак тақишган. Баайни ташқи кўринишимизданок

бир хил фикр-ниятда эканлигимизни таъкидлаймиз, дегандек бошларига сурпдан оқ қалпоқчалар кўндиришганди. Ҳаммаларининг қиёфасида шоён нописанд ифодадалар кезинган, дунёда уларникидан муҳимроқ фаолият, уларникидан юксакроқ маснад йўқдек гоят бемалол, эмин-эркин эдилар. Юқоридаги икки тепаликнинг дам унисига ўтиб, дам бунисига ўтиб, дам ораликда куймаланиб анча андармон бўлишди, қир бошига чиқиб атрофи-жавонибга қирғий қараш нигоҳ билан зингил солиб боқишди. Одатан бу тоифадагилар бир кўриниб қораси ўчиб кетгувчи эди, улар эса бу ерни тарк этишни хоби хотирларига келтирмайдиган кўринишарди.

Кўпчилик ўша тепаликлар ёнбағридаги камарчалардан тигиз ўсиб ётган наргиёларни ўриб келиш учун чалғи кўтариб боришади, мол боқишади, болақайлар қўйларни ёйиб қўйиб, чиллак ўйнашади.

Эътибор бермагани эътибор бермади — молини боқиб, ўтини ўриб, уларнинг усти бошларига-ю хатти-ҳаракатларига анқайганча термулиб, томошалаб қайтаверишди. Баъзилари кизиқсинди, оқ қалпоқчаликларнинг олдига бориб нима иш қилмоқчи эканликларини сўрашга журъат этганлариям бўлди-ю, улар ўз сўроқларига жавоб олиш у ёқда турсин, саломлариям алиқсиз қолди — келганлар билиб билмасликка, кўриб кўрмасликка солишди ўзларини.

Бу ҳолдан озорланганлар чойхонага чиқиб қишлоқ катталарига айтишди: «Шундоқ-шундоқ отахонлар, анчадан буён айланишади, қилаётган ишларини ўзлария-ю, худо билади. Бизди назарга илмайдилар. Бир фалокатни бошламасайди...»

Боз устига бу орада ҳар хил гап-сўзлар чиқиб қолди. Биров:

— Қишлоқ кўчармиш! — деса, яна бошқа оғзига кучи етмагани:

— Уйларни бузишиб, ҳаммани қаватли иморатларга кўчираммиш, — дейди.

Қишлоқ катталари — икки-уч нафар қария уларнинг олдига чиқиб бориб нима гап-сўз эканлигини билиш фурсати етганлигини сезишди. Олдинма-кетин, асога суянганча оҳиста-оҳиста қадам ташлаб тепаликлар томон

йўл олишди. Уларнинг кўринишлари жиддий, муҳим топшириқ билан кетаётганликларини дил-дилдан хис этишар, ташрифларининг оқибати албатта кўнгилларига хавотиру таҳлика солмоқда эди. Ниҳоят, кўзланган манзилга ҳам етгач бирпас нафас ростлашди, сўнгра дадил қадамлар билан таёқ учигаги дурбиндан аллақерларни кўраётган оқ қалпоқчали томон йўналишди. Салом-аликни ўрнига қўйишгач, чоллардан бири — ноҳақ қамалиб чиққанлиги учун кишлоқ катталари сафидан ўрин олган жиккакина қария салмоқ билан сўз бошлади:

— Хорманглар, азизларим. Кишлоғимизга хуш кўрдик. Мунда-ай чой-пойларингиздан биров хабар олиб турибдими-йўқми, билгани келдик.

Оқ қалпоқчали илтифотдан мамнун бўлиб илжайди. Жиккак қариянинг бикинида турган чол унинг тирсагига туртди, чимчилади. Мақсадга ўт, дея шипшиди. Шундай қилмаганида хотамтойлиги тутиб кетган оғайниси ҳозироқ уйига меҳмонга таклиф этармиди. Ким билсин? Ҳарҳолда, у салмоқ билан сўз бошлаган бўлса-да, анча ҳаяжонланиб қолганди-да. Туртки-чимчилашдан ўзига келиб мақсад-муддаосига кўчди:

— Бу ерларда ота-боболаримиз, бобо-ю бобокалонларимиз тирикчилик қилиб келишган. Ўт ўрганлар, мол боққанлар. Расм-русум, одат-удумларини қилишган. Юрт тутишган. Энди биз ҳам юртимизни неварачевараларга қолдирар фурсат етди. Бу ерда нималар бўляпти, келгусида қандай ўзгаришлар... билгимиз келади. Одам сўзлашиб топишади, йилқи кишнашиб топишади, дейишган, ахир.

Оқ қалпоқчали аввалига рўйхушлик бермай турди. Гапни айлантирди. Кетмону таёқдан бошқасини билмаган-кўрмаган бобойлар ниманиям фарқи-сарқига борардингизлар, ҳукумат қиладиган йшини энди сизлар билан ҳисоблашмагани қолувди, дегандай қилди. Аксига олиб, чоллар кўп ҳам улар ўйлаганчалик эмас эдилар, кетмону таёқдан бошқа кўп нарсаларни ҳам кўрган эдилар. Ҳатто, кўп жаҳонгашта, уч-тўрт марта уйланиб, уч-тўрт марта ажрашган чол ҳам бор эди улар орасида. Бу қурғур чол маржа аёли билан қўйди-чикди бўлгач, уям тек турмаган, закўнлашган, не-не муқаддас

даргоҳларнинг остонасида рангу рўйини сомондек сарғайтирган эди. Оқ калпоқчали, хайрият, хаёлига келган дастлабки фикрида қаттиқ туриб оладиган худо урганлардан эмас экан, чолларнинг рафторидан анойилардан эмасликларини билди. Уни яккаш ажаблантирган нарсаям шу — нега буларнинг анойи эмасликлари бўлди. Уйдаги гап кўчага тўғри келмас экан-да, деб ўйлади, шароит тақозоси билан иш юритиш кераклигини фаҳмлади. Маҳкам туришибди. Ерга ўтириб, чолларгаям ўтиринглар, деди. Юзма-юз бўлишгач, муддаога кўчди, бу ерда қандай ишлар қилиниши мўлжалланганлигини айтиб берди.

Бу икки тепаликнинг оралиғи жуда катта сув омборига боп жой эмиш. Бу иш унчалик қийин ҳам эмасмиш. Хў-ўв пастрокда тўғон кўтарилса олам гулистон эмиш.

— Омборга сув қаердан келади? — сўради жиккак чол.

— Булоқларнинг суви йиғилади, хў-ўв тоғ қорлари эриб тушади...

Хар учала каттанинг ранги бўздек оқариб кетди. Вақти-соати етиб тўғонни сув уриб кетиши, кишлоқни вайрону валонгор қилиши мумкинлиги уларнинг етти ухлаб тушларига кирмаган бўлса-да, томорқаларимизга булоқ сувлари етиб бормас экан-да, дарахтларимизу боғ-роғларимизнинг холи танг бўлар экан-да, деб хавотирланишди. Меҳмоннинг кепчик юзига, маъносиз йилтираган қисик кўзларига зимдан разм солишиб ўйлашдики, буям ҳукуматнинг топшириғини бажариб юрган бир бечора-да, ўзини катта зеб тутадими, кичик зеб тутадими — барибир хизматчи-да! Шундай экан, ундан бирон бир тайинли гап чиқишига ақл бовар қилармиди?

Лом-мим демай ўринларидан туришди, этак қоқиб, хайр-хўшнияма насия қилиб жўнаб қолишди. Хизматчига сухан қилишни эп кўрмаган бу якравлар кейинроқ жанжал кўтариб ижрокўмга боришди.

Ижрокўм раиси уларни ўбдан тинглади. «Об-бо сизлар-ей, об-бо сизлар-ей», — дея худди ёш болани алдаб конфет тутқазаётгандек ширин сўзларни ҳады этди. Ташвишланманглар, водопровод қуриб берилади

сизларга, ишонинглар, қишлоқларингиз обод бўлади, мени айтди дерсиз ўшанда...

Чоллар ширинсўз раиснинг олдидан кўнгилларига сал-пал сув уриб чиқишди. Ташқарида, салқин, шинам йўлакда улар башараси чўзинчоқ, баайни тўлқинланиб тургандек сочи сип-силлиқ таралган, қора шим-костюмдаги, бўйнига хол-хол пўрим бўйинбоғ боғлаган ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги ниҳоятда эҳтиёткор қиёфадаги кимсага тўқнаш келишди. Кимса уларга яқинлашиб, шипшиди:

— Бу гапларингизни бошқа жойларга дастурхон қилиб кўтариб юрманг-а. Ўз шахсий манфаатларингиз учун ҳукуматга қарши боряпсизлар. Оқибати ёмон бўлади, ёмон. Қариганда жонни роҳатини ўйланглар мундо-оқ...

Кимса осмонга чикдими, ерга кирдими — номаълум, кўздан ниҳон бўлди.

Чолларнинг ўтакалари ёрилаёзиб, бир-бирларига таҳликали, ишонқирамайроқ қараб қўйишди. Ҳаммасининг қиёфасида ягона фикр, ягона ифода зоҳир эди: «Товба! Бу қаёқдан пайдо бўлди? Ижроқўм раисининг олдида ҳеч ким йўқ эди-ку?! Қабулхонада сочи қирқилган котибадан бўлак одам қораси кўринмаганди-ку?! Наҳотки, ҳамма гапларимизни зимдан пойлаб туриб эшитиб олган бўлса? Наҳотки, шунчалик пасткашликка борган бўлса? Товба!»

Улар қишлоққа қайтишди.

Орадан кўп ўтмай, бульдозерлару экскаваторлар, самосваллару улкан КамАЗлар икки тепалик оралиғига ёғилиб кетди. Иш қизигандан қизиди, қайнагандан қайнади. Тошу тупроқ ташиб келавердилар, ташиб келавердилар — машиналарнинг боши-кети йўқдек эди. Газеталар ҳам «умумхалқ хашари» тўғрисида ҳар куни хабар бериб турди.

Ижроқўм раиси тўғри айтган экан. Сув омбори баҳонасида қишлоқ, унинг ён-атрофи анча обод бўлди. Дам олиш зонаси ташкил этилди. Бу ерга электр ўтказишди — шу баҳонада қишлоққаям нур етиб келди; қурилиш материалларини аямай олиб келишди, ҳар ёғочлар — қулоч етмайди, ўзига асқотганда ҳукумат ернинг остидан бўлсаям топаркан. Майли-да, шуни-

сигаям шукр, одамлар яширикча сотиб олиб кам-кўстларига яратишди; янги қурилган биноларни оппоқ оклашди — бахонада паскам ўйдим-чукур кўчаларгаям сон кириб қолди.

Санатория қурилиши билан одамлар шунча йил яшаб билмаган, хаёлларига келтирмаган нарсаларни кашф этишди: инчунин, бу ернинг обу ҳавоси камёб, топилмасмиш, қуёшига бадан тобласа неки дарди бор, фориг бўлармиш. Бу гап-сўзларга аввал ишонишмади; неча-неча йиллар нафас олиб келишган ҳавода нахотки шунчалар ҳикмат бўлса-ю бу гўлу гумроҳлар пайкамай қолишган: ўз-ўзидан чиқиб, ботиб ётгувчи, тангадек сояни минг тилло қилгувчи қуёш шарофатини нахотки билишмаган?!

Уларнинг шубҳа-гумонларини тез орада узоқ-узоқлардан гурас-гурас дам олишга келаётганлар, ёз бўйи янги кўл қирғоқларида авратпўшгина тутган ҳолда қипяланғоч бўлиб юришаётганлар тумандай тарқатиб юборишди. Келганлар чўмилишар, кумга кўмилиб эркагу аёл ап-аралаш ётишар, сомонга, ўтга чиққан болалар баъзан уларнинг бежо қилиқларини кўзлари ёниб узоқдан томоша қилишарди. Оппоқ баданларнинг жигар тусга кириб бораётганлиги тўрт-беш кундаёқ сезилиб қоларди.

Қишлоқнинг ўсмирлари энди бошқача бўлиб қолишди. Кечқурун китоб ўқиш, меҳмонхоналарда айтиладиган термалару дostonларни тинглаш ўрнига санатория танцахонаси-ю кинохонасига чопадиган бўлишди. Энди улар ярим тунларда ўзларига аллақандай ўтқир атиру аёллар исини юктириб қайтишарди.

Йиллар ўтаверди. Қишлоқ ҳам, уларнинг одамлари ҳам таниб бўлмас даражада ўзгарди. Сув ҳар йили, хатто баҳор пайтидаям тўғоннинг ярмигачаям келмасди. Бу йил ёғин-сочин сероб бўлди.

Ўша тун Беркинбойнинг ўғли эндигина кинодан қайтганди. Саёқ боланинг бир куни таёқ ейишини ўйлаб ота ичида кимлардандир домангир бўлиб сўқиниб ётарди. Ўғлиям, аксига олиб, етиб келгунча шилтаи шалаббо бўлган, башарасига қараб бўлмас, оёқларидан мадор кетганми, ишқилиб, қалт-қалт титрарди.

Беркинбой ўғирилиб, тарс-турс довул урилаётган

дераза ойналари томон қараб олди. Довул кучайгандан кучаяр, ташқарида бирор нарсани на кўриб, на ажратиб бўларди. Беркинбойнинг кўзи илинди.

Субҳи козибмиди, субҳи содикмиди — буниси аниқ эсида йўқ, у еру кўкни ларзага солгудек гумбурлаган садодан уйғониб кетди. «Момақалдиروقми-ей», деб ўйлади саросима ичида.

Бирок бу дахшатли овознинг аввал чақин чақиб, кейин қалдирайдиган момақалдиروق товушига сираям ўхшашлик жойи йўқ экан. Ташқарида ит шундай ангиллай бошлабдики, асти чидаб бўлмас экан унинг ноласига...

Бу орада хотини, ўғли уйғониб қолибди.

Уйлари худди қайикдек чайқалиб, сурилиб бораётганмиш. Пишиқ-пухта қурилган синчлик уйнинг деворлари уваланиб тушиб, улар яхши қоқилган полнинг устида қолишибди. На ҳовлидан, на кўча-кўйдан ном-нишон қолганди. Атроф лойқа, бўтана сув... Қайларгадир оқизиб кетаётибди уларни.

Улкан кўлнинг айрим-айрим жойларидан қишлоқ нишонлари, дарахт учлари элас-элас кўзга чалинади. Хотини чинқириб ҳушидан кетибди.

Беркинбойнинг уйи қиямаликда экан. Унинг баъзи кўни-қўшнилари дуч келган нарсаларга ёпишиб олишганмиш. Оқиб бораётган бўчканинг устида ички кийимдаги кимса ўтирганмиш. У оқ кўйлак, оқ иштонда бўлгани учун арвоҳнинг ўзгинаси эмиш. Фақат арвоҳ чирқираса, у телбаларча қийқирарди:

— Хонумоним куйди! Сандиқларим оқиб кетди! Ярим милён бор эди! Ярим милён! Бутун дунёни сотиб олишга етгулик эди! Емай-ичмай, югуриб-елиб тўплаганларим эди! Во-о белимнинг қуввати, во-о кўзимнинг қораси...

Бўчка қурғурнинг эса парвойи фалак эди, гўё бу сайру саёҳат унга жуда маъқулдек, анчадан буён шуни кутиб зориққандек тўлқинлар узра чайқалиб-чайқалиб борарди.

Том устидаги ўттиз, ўттиз беш ёшлардаги кимса бўйинбоғини ҳадеб уёқ-буёққа суриб сувга тикилади, холос. Чамаси, у ухлагандаям бўйинбоғи ечилмасди. Унинг кўлида қармоққа ўхшаш қандайдир асбоб.

— Қўшни, — деб зорланарди Беркинбойга у. — Усти қизил папка кўрсангиз бир илож қилиб қўлга киритинг. Сизни тақдирлайман! Унда қимматли маълумотлар бор эди. Ўн беш йил мобайнида йирилган маълумотлар. Улар оқиб кетса мани ўлди деяверинг, душманларимнинг куни туғади...

У гапини тугатар-тугатмас, сув юзасида қалқиб-қалқиб келаётган қандайдир қизғиш нарсани кўриб қолди-ю ўзини ғоввослардек ўша томонга отди.

Тушга бориб селнинг шиддати сал пасайди. Сув босган ховлилар, уйлар, молхоналар кўриниб қолди.

Осмоннинг турки шундай важохатли эдики, қоп-қора булутлар харсиллаб, хансирагандек кезинишар, бир-бирларига чирмашар, уфқ қон сачрагандек олуда тусга бўялганди.

Ўша тун тўғонни сув кўтариб санаториядан номнишон қолдирмаган, қишлоқниям вайрон қилганди кейинчалик маълум бўлишича.

Кечки пайт далага қочиб кетган ёинки ўша ерда ўтлаб қолган битта-яримта сигирлар, итлар қишлоқ томон дийдираганча қайтиб келишаётганда қишлоқ аҳли бу ердан тугунча кўтариб, қоп елкалаб чиқиб кетишаётганди.

Одамлар сигирлар-у итларни шохидан, бўйнидан чилвир билан боғлашиб судрашар, мажбурлашар, бу жониворлар маъраб, ақиллаб ортга тисарилишар, қишлоқни тарк этишни иташмасди. Шохлари қайрилган, қорни ичига ботиб кетган, кўзлари шохкосасидан сапчиб чиқаёзган каттакон ола сигир узоқда бузоқ бўзлаганини эшитиб эга-пегасини ўша томон судраб кетмоққа шахд қиларди...

Итлар лойқа босган катаклари атрофида ғингшиганча айланишар, кўкка қараб улишар — яратгандан мадад-имдод кутаётгандек эдилар. Ҳаммадан ажабланарлиси шундаки, бу чоғда бир-биридан ҳадиксираб, қочиб юрадиган жонзодлар ҳам айқаш-уйқаш бўлиб кетди — уларнинг муштарак жихати аён бўлиб қолди, қайғуни, аламни, ғуссани парранда-ю даррандаларнинг, одам боласининг кўзлари бир хил тарзда аён этаркан.

Одамлар... Улар ҳеч нарсага қарашмасди, зеро ҳамма нарсанинг кули кўкка соврилиб бўлганди. Улар ҳеч

нарсага эътибор беришмасди, эътибор берадиган нарсанинг ўзи қолмаганди. Кўч-кўронларини ортмоқлаганча ҳар ёққа тарқаб кетишарди.

— Ё тавба! — беихтиёр хитоб қилди Мирза бобо.

— Рост, рост! — шоша-пиша бош силкитди Беркинбой гўё чолнинг бу гапларига ишонмаслигидан кўрқиб кетгандек.

— Қишлоқларингизни обод қилиш шунчалик қийинмиди? — Беркинбойга ҳам ачиниб, ҳам кўнглида аллақандай нохуш ҳис уйғониб сўради Мирза бобо.

— Обод қилса бўларди чамаси... — Беркинбой бош эгди.

— Унда нега... — чол чайналиб, сўзининг давомини ичига ютди.

— Билмадим, — деди Беркинбой юзида аллақандай гуссали ифода зоҳир бўларкан, — у юзига атай шундай ифода бераётганлигини чол пайқамай қолди. — Кўпчилик одамлар иш юзасидан келиб туришганди қишлоғимизга. Даставвал улар ўз юртларига қараб жуфтакни ростлашди. Кейин-кейин қолганлар...

— Ҳозир ҳеч ким йўқми у ерда?

— Кекса бир чол қолди.

— Ёлғиз ўзими?

— Сал нақароқ бўлиб қолган, — Беркинбой кўз қисиб, бош бармоғини пешонасига нуқиб кўрсатди, — мен ёлғиз эмасман, деб айтибди, кетайлик бу ердан деган қариндошларининг таклифларига кўнмай. Болаларимнинг қабрлари ёнимда, дебди. Учта ўғлини қабристонга элтмай ҳовлисига кўмибди. Тўртинчиси — кенжатоий, эркатойининг лоши топилгани йўқ эди. Чол унгаям қабр қазиб, қабрни очик қолдирган...

— Бечора... — хўрсинди кўз ёшларини тиёлмаган Мирза бобо, чолнинг аҳволини кўз ўнгига келтириб унга дил-дилдан ачинаркан.

Беркинбойнинг оғир таассурот қолдирувчи хикояси Мирза бобонинг юрагини далва-далва қилиб ташлади. У чидолмай «майли, Беркинбой, начора, тақдир экан», дея меҳмонга тасалли бериш асносида гапдан тўхтатди, тўхтатмаганида, чамаси, Беркинбой ҳали хийла сўзламоқчи, ўзининг ровийлигу воизлик борасида ҳам камолотга етганлигини намоийш қилмоқчи эди.

— Сиз эртага раиснинг олдига кириг, — маслаҳат берди Мирза бобо Беркинбойга. — Айтиг, тушунтириг. Шундоқ-шундоқ денг. Маъкул тушсангиз томорқа беради. Маъкул тушмасангиз... Раисимизнинг феъли-хўйи хўп қизиқ... Айтганча, бола-чақалар серобми?

— Аёлим, ўн олти яшар ўғлим бор. Токка, бир кишиникига ташлаб келганман. Аниқ жойга қўноқласам хабар бераман дегандим. Кўзлари тўрт бўлиб кутишаётгандир...

— Э, шундай демайсизми. Албатта кириг раисимиз олдига. Довруғингизни эшитиб келдик, паноҳгоҳимиз бўлинг, деб айтиг, қаноти остига олади. Мен кафил. Хўп қизиқ феъли-хўйи бор-да... Ўзим билан бирга ишлаб юрарди. Беш-олти йил бурун пронтда бирга бўлган ўртоғи райқўмга котиб бўлиб келди-ю раисликка тайин қилди. Ишляпти балодай...

Беркинбой мийиғида илжайди. Лаби кунжидан туртиб чикқан кирланган тиши кўриниб кетди.

Мирза бобонинг келини буғланиб турган қовурдоқ келтирганида чолнинг кўзларини жияклари қизарган, иштаҳаси батамом бўғилганди. Меҳмон уялмасин, деб чўкиниб ўтирди. Беркинбой қовурдоқни пок-покиза туширди. Чой ичиб терлади, маза қилди. Сўнгра супага чиқиб ётишди. Мирза бобо анча маҳал ухлолмади.

Юлдузларга, Сомон йўлига термулиб ётди. Э-хе... қанча сувлар оқиб ўтибди, назарида қўл узатса етгудек болалиги билан ҳозирги боболиги оралиғида. Ўшанда ҳам шундай: юлдузларга, Сомон йўлига термулиб ётишни яхши кўрар, ўсмирлик тушларида учи-иб, учи-иб кетарди...

— Мен учдим! — пичирларди тушида. — Кенг осмон бағрида юлдузларга, ойга ёндош учдим...

Кечаларнинг ўз ҳиди бўларди. Сукунатнинг ўз садоси бўларди. Ана шу ҳиду садолар-ла учарди у, учаверарди...

Э-хе...

Энди билса, бу юлдузлар не-не замонларни, не-не тақдирларни, қисматларни кўриб келяптики, уларни бир муштипар одам, айниқса, мундай муштдек тугилиб ётганида тасаввурига сиғдиролмайди. Юлдузларга ёндош учаётганлар қаторида юлдузлар остида фаҳш ботқоғида

судралаётганлар, кечалар хидини бадбўй ислари билан булгатаётганлар қанчадан-қанча...

Фалак — раҳмдил!

Фалак — беомон!

Раҳмдил ва беомондир ул!

Бандаларнинг фалак сари яқинлашуви, юлдузларга ёндош учишлари, юраклари эзгулик ва севгидан лиммо-лим тўлганлари бисёр жойда раҳмдил ул!..

Мирза бобо хаёллар оғушида эди.

Беркинбой эса кўрпа қатига кирган захотиёқ каттик уйкуга шўнғиганди.

IV

Беркинбой то қуёш кўтарилиб, супа четидаги ок толнинг сийрак барглари орасидан ўткир ёғдулари кўзга тушмагунча қимир этмади. Кўзи қуёш нурларидан камашгандагина уйғонди. Бу маҳал Мирза бобо қувур оғзидаги кеча ўзи бостирган чимни олиб ташлаб сувни томорқасига ўнгариб келишга улгурган эди. Улар биргаликда нонушта қилишди. Сўнг унинг Мирза бободан сўраган дастлабки нарсаси сартарошхона бўлди.

— Э, бизди қишлоқда сартарошхона нима қилсин? — деди чол аллақандай ғайри табиий тарзда илжайиб. — Соқолли ўстириб юраверамиз супургидай қи-иб... Мабодо, борди-ю сизга жуда зарур бўлса, ҳақиқатдан ҳам соқол ўстириб юрмаган бўлсангиз, иложини қиламиз, устара топамиз...

Чол шундай деб ўрнидан турди. Лапанглаб уйдан чиқди. Хийла фурсат йўқ бўлиб кетди. Синиқ ойнак, устара олиб чиқди.

— Мана, меҳмон, ҳозир илимилиқ сув келтирамиз...

— Ташқарига чиқа қолай, — Беркинбой энгагини қаший туриб чолга хижолатомуз қаради.

— Э, йўқ-йўқ! — Мирза бобо шоша-пиша унинг елкасидан босиб қўйди. — Шу ер яхши. Ойнакни танча устига қўйинг. Мана бундай. Ҳа-а, яхши. Мен ҳози-ир...

Беркинбой соқолини қиртишлаб, обрезада бет ювди. Одамбашара бўлиб қолди.

— Ў-хў! — завқланди чол. — Бинойидек экансиз-ку!

Беркинбой колхоз идорасига борадиган йўлни астойдил сўраб-суриштириб олгач, чол билан хайрлашди.

Беркинбой-ку Мирза бобонинг алмисокдан қолган ховли эшигини зўр-базўр очиб ташқарига чиқаверсин, биз атрофи-жавонибимизга бир қараб олайлик.

Мирза бобоникига тунда меҳмон келиб тушганлиги ўша захотиёқ қишлоқ аҳлига аён бўлганди. Айни дамда хотин-халажлар девор тирқишларидан мўралаб туришар, болалар муюлишларда, эркақлар эса кўча четларида ҳозир у нозир эдилар. Меҳмоннинг не муроду мақсадда келганлиги уларга ноаёнлиги боис юриш-туришданок дилидагини билиб олмоқчидай зингил солишга чоғланишган эдилар.

Хамманинг нигоҳи сергак тортиди.

Беркинбой тупроқранг тахта эшикдан чиқди.

Бошқа одам бу чоғда ниначининг минглаб кўзларидай нигоҳлар таъқибини ҳис этиб, эс-хушини йўқотиб қўйишям ҳеч гап эмасди. У эса ҳеч нима бўлмагандек, парвойи фалак, айиқ юриш қилиб кетаверди.

Дарвоқе, ниначининг орқа-олди-ю ён-атрофини бемалол кўра оладиган йигирма мингдан зиёд кўзчалари бирлашиб ягона кўзни ҳосил қилганидек, ҳозир девор тирқишларидан, муюлишлардан, йўл четларидан мўралаб туришган кўзлар ҳам ягона нигоҳни ташкил қиларди.

Беркинбой узоқлашиши биланок уч-тўрт бош дарров бир жойга бирикиб тахмину гумонларга лик тўла фикрларни бири қўйиб, бири айта бошлади:

— Юриш-туришидан туппа-тузук одам кўринади.

— Ғирт муттаҳам десанг-чи.

— Нимаики бўлса меҳмон, шаънига яхшимас, биродарлар.

— Ха-а, меҳмон атои худо!

— Сиз шундай дейсизу ниманиям билардингиз...

— Ярим йил шахарда юрганингга ҳамма нарсани билиб қолдингми?

— Тор феъл бўлманглар. Дунё кенг, етиб ортади ҳаммага.

Ўзи боис қанчадан-қанча гап-сўзлар қўзғалганидан мутлақо беҳабар Беркинбой раис ҳузурига шошилмай-ошиқмай, ширин-ширин ўй-хаёлларга ғарқ ҳолда кетиб борарди.

У раиснинг идорасига етай деганида ёинки унинг қабулига кирганида — бу ёни бизга қоронғу, каромат-гўю бахши кампирлар момоулоқсиз ҳам дарров Нисо ачаникида йиғила қолишди.

V

Подачи ташлаб кетиши лозим бўлган момоулоқнинг шивирини эшитмай турибоқ кампирларнинг Нисо ачаникида йиғилганликлари ҳеч кутилмаган ҳориқулода ҳодиса эдики, бундай ҳоллар ўз-ўзидан шунчаки рўй бермаслиги табиий.

Ҳар галги тўкин-сочин дастурхонда тош метинга айланиб кетган чапати-ю ток баргидан жўмраги учган чойнакка дамланган илимилиқ чой уларнинг ғазабларини қайнатиб юбораётган бўлса-да, шовқин кўтармай, жим-дим ўтиришга, мезбонга уни опке, бун опке, деб амру фармон беравермасликка маҳкум эдилар. Одатан тиллари эшилиб, фикрлари чакнаб турадиган кампирлар шалвирашган, бокишлари сўник, уларнинг ҳар бири ўртада асосий нарсa — момоулоқнинг йўқлигини дил-дилдан, наинки дилдан, ошқозон пучмоқларидан ҳам ҳис этишиб, ичларида подачини энг тилга олиб бўлмайдиган сўзлар билан ҳақоратламоқда эдиларки, бу сўкишлар бутун бир шаҳарга етиб ортарди.

Аксига олиб, Нисо ача ҳам тумсайиб олган. Араз қилгани тайин.

Кампиршоларнинг машваратлари мисли кўрилмаган даражада зерикарли, фэйзсиз ўтмоқда эди. Беихтиёр улар юқори идора мажлисида ўтиргандек ҳис эта бошлашди ўзларини.

Каромату башоратлари ҳам шу боис баайни баланд минбар ортида туриб сўзланаётган нутқдек ноаник, ишонарсиз эди.

— Эшитишимга қараганда, — кампирлардан бири гап бошлар-бошламас дарров тимирскиланиб қолди.

Нимчасининг ич чўнтагидан базўр битта туршак топиб, чанг-чунгини артиб ўтирмай, оғзига ташлаб юборди, лунжи тўлгач анча равон сўзлай кетди. — Эшитишимга қараганда, у Мирзавойга шу ерда қолиш нияти борлигини айтганмиш. Ҳо-ой, шамол бўлмаса дарахтнинг шохи қимирламайди. Каллангизни сарак-сарак қилиб мани гапимни номаъқулга йўймоқчи бўлаверманг.

— Мани бошимнинг ўзи қалтироғи бор, — деди муштдеккина боши соат қапгиридек тебраниб турган кампир шартта унинг сўзини оғзидан юлиб олиб. — Гапингиз маъқулми, номаъқулми — қайдан билай. Бир косагина атала бўлсайди деган ўйга берилиб кетибман...

— Э, ҳали сиз эшитмайдиган бўлиб қолганмисиз? — униси ачитди.

— Ўзимга кераклисини эшитаман, — буниси дуч келган жойдан узиб олди.

— Биззи гапимиз керакмас экан-да, — чирсиллади униси туршакни жаҳл билан у лунжидан-бу лунжига ўтказаётиб.

— Қўйинглар-ей! — пойгаҳда ўзини елиб ўтирган кампиршо уларга зарда билан бир-бир қарагандики, катта жанжал оловини ёқишга шайланганлар дарров мум тишлагандек жимиб қолишди. Бу ҳол зардалисига маъқул келди, кемшиқ тишларини кўрсатганча, илжайиб қўйиб оқимни яна асл мавзуга бурди. — Таппи-ю тезакдан бўлак ҳеч вақо бўлмаган қишлоқда қўноқлашиб қолишга бировнинг кўзи учиб тургани йўқдир?

— Билиб бўлармиди...

— Нега таппи-ю тезак дейсиз? Олма, ўрик, ёнғоқ, анорларимиз-чи?

— Мева-чева вақтинчалик неъмат.

— Қадами ёқса йил файз-фитрли келади, — ҳатто кўзлари билан фол очиб ўтирган кампир бу гапни шундай оҳангда айтдики, йилнинг қандай келиши унинг ўзигагина боғлиқдек ҳамма ўгирилиб қаради.

...Беркинбойнинг қадами ёқиш-ёқмаслиги бу ерда қолиш-қолмаслиги билан боғлиқ эканлиги ойдек равшан. У юраги дук-дук урганча раис хонасига

якинлашди. Бир зум ўзини ўнглаб, нафасини ростлай бошлади.

Алоҳа, раис ҳам унинг келганини эшитганди. Будённийга таклидан қўйган мўйловини асабий холда бураб-бураб, қон томирлари тўрлаган қип-қизил юзи кўпчиб кетиб, тор манглайда совуқ тер томчилари йилтираб, ҳаяжоннинг зўридан бўғриқиб нукул хонада уёқдан-буёққа, буёқдан-уёққа бўзчининг мокисидек бориб келарди. Баъзан Ўратепанинг манаман деган устасига махсус ясаттирган маҳобатли курсига беҳол чўқар, кутар... қиёфасига жиддий тус бермокчи бўлар, хунобланар, сабри чидамай яна туриб кетарди. Раисни ҳаммадан кўп ташвишга солган нарса — келган одам ортимдан қўйилган ҳукумат кишиси эмасмикин, деган бежо ҳаёл эди...

Эшик очилди.

Раис столга қапишганча қотиб қолди.

— Мумкинми? — одам товуши эмас, худди чала дамланган шарнинг ҳавоси чиқаётгандек ожиз, нотавон сас эшитилди.

Сония ўтмай ўша тирқишдан жухудона ўсиқ қошлар, арманона узун бурун, хулласи калом, чўзинчоқ бош кўринди.

— Киринг, киринг! Бемалол! — деди раис шоша-пиша. У шу топда ажабланиши кераклигини, бироқ ҳеч ажабланмаётганини алам билан ўйлаб, совуқ терлади.

Меҳмон хонага кирди.

«Э, менга эгилиб салом бераяпти-ку?» — ўйлади раис суюниб, вужудини одатдаги ҳузурбахшлик эгалларкан.

Бир зумдан сўнг бу қувончи беҳудалигини англади. Келган кишининг сохт-сумбати табиатан шундай яратилганига ишонч ҳосил қилди.

Беркинбой хонага кирган захотиёқ раис кечадан буён чекаётган ташвиши беҳудалигини сездди. Энг муҳими, энг кераклиси шу эди. Бежо ҳаёлни миясидан чиқариб ташлаб қушдай енгиллашди. Енгиллашгани боис меҳри ийиб, уни ўз ўйлаганидан чандон яхшироқ қабул қилди.

— Исмингиз? — сўради шундаям ўзини билмасликка

олиб, сир бой бермай. Холбуки, бу шўрингга шўрва тўкилгур исм подажойда қайта-қайта такрорланавериб кўчалару ховлиларга илондай ўрмалаб тарқаб кетганди.

— Беркинбой, — деди Беркинбой.

— Яхши, яхши, Беркинбой, — деди раис бу гапни салкам меҳмон билан бир вақтда айтиб юбораёзиб. — Қани, ўтиринг...

Беркинбой пойгаҳдаги стулга чўкди.

— Биздан бирор хизмат лозим бўлса бемалол... — раис унинг шахсиятига тегишли саволларни беравериб чўчитиб қўймаслик, шу асно, ўзларнинг меҳмоннавозлигу одамгарчилик одатларига путур етказмасликка уриниб, Беркинбойга мулойимгина, силаётгандек қаради, мўйлови ҳам ортиқча юкдек пастга шалпайиб тушиб салобатини йўқотди.

— Уч кундан бери юрт излайман, — деб, Беркинбой Мирза бобога айтганларининг айримларини сўзлаб берди.

— Бай-бай! — раис бош чайкади. — Оғирчилик кўрибсиз, биродар, оғирчилик кўрибсиз! Парво қилманг, ҳаммаси ўнгарилиб кетади, парво қилманг. Бизди колхозга келинг қўйинг. Ўнгарилиб кетади ҳаммаси. Касбу корингиз бордир-а...

Беркинбой бош эгди. Қўллари хиёл титрашидан раис пайқадики, у тўғри келган ишни қилиб кетаверган, бирор касбнинг этагидан тайин тутмаган.

— Чойхоначиликка қалайсиз? — Раис идоранинг олдида янги қурилган чойхонага муносиб киши тополмай сарангрок юриб эди, хаёлига туйқус шу келди.

— Бўлади... — Беркинбой ноиложликдан унинг таклифини қабул қилаётгандек бошини хиёл кўтарди.

— Яхши! — деди раис. — Эскирок бир уй бор. Кимсасиз ҳовли. Эгаси ўтган йили қазо қилганди. Янги туғилгандай бўлиб кетди шўрлик. Уёқ-буёғини тузатиб оласиз. Ёрдам берамиз.

Раиснинг кайфияти анча кўтарилди. Колхозчилару идора хизматчиларига «эшик ташқаридан беркитилсин!» — дейдиган одатини тарк этиб, меҳмонни ҳовлигача кузатиб чиқишга чоғланди. Беркинбой деганлариям тасқарадек кўринса-да, бало экан.

Мулозиматни ўрнига қўйди. Раисни олдинга ўтқазиб, ўзи кейинда юрди. Остонадан ўтишаётганда чакқонлик билан унга етиб олди-да, елкаси оша чўзилиб нақ қулоғига биров эшитиб қолишидан кўркқандек:

— Раҳмат, — дея шипшиди.

Раис ўгирилди.

Беркинбойнинг кўзлари чакнаб, ранги оқаринкираган, иситма чиқараётган каби калт-калт титрарди.

Раиснинг «ха» деганда бузилавермайдиган кўнгли алланечук бўлиб кетди.

— Қўйинг, Беркинбой, — деди хижолатпазлик билан терс қараб, — шунча кўргиликларни бошдан кечирган кишига ёрдам бериш фарзимиз. Ҳа-а, фарзимиз. Биз кимлармиз — биласизми; биз қайси жамиятнинг фарзандлари — биласизми? Одам ёмон кунларга ҳам, яхши кунларга ҳам ўзини тайёрлаб бориши керак. Шундай қилмаса қоқилади... Қоқилса, қайта ўнгланиши қийин. Бот-бот эслатишади — сен қоқилгансан дейишади, бирор яхши иш қилиб қўйсанг ҳам, афсус, қоқилгансан-да, йўкса, бу ишинг билан кўтарилиб кетишинг мумкин эди, дейишади.

У яна чамаси қайдандир эшитган, суҳбатга алоқаси бўлса-бўлмаса такрорлайверадиған доно фикрлардан бир қанчасини баён қилиб, Беркинбойни қишлоқ шўроси идорасига бошлаб кирди.

Тумса эгаси қазо қилиб қаровсиз қолган уй-жой, ҳовли Беркинбой номига хатланди.

У бир киши билан ҳовлини бориб кўрди: «Бинойи!»

Кўч-кўронни юклаб келгани раисдан машина сўраб олди-да, жўнаб кетди.

Икки кундан сўнг қайтди.

VI

Беркинбой қайтгач, соатини тополмай, қаерга қўйганлигини эслолмай хунобланиб юрган раис чойхонага кириб сўрилар топ-тоза супурилганига, саранжом-саришталикка нигоҳи тушди-ю, қулфи-дили очилиб кетди.

Кўлида тосқумғон, елкасида оппоқ сочик — Беркинбой унга пешвоз чикди.

— Келинг, раис бува! Хуш кўрдик! — деди у кўзларига, юзига қуюқ муте ифодалар зухурлантириб.

— Офарин, Беркинбой! — Раис у қуяётган илик сувдан обдаст олди, мактади. — Бу ишингиз дуруст. Бажо!

— Йўқ-йўқ, ҳали бажомас-бажомас! — шоша-пиша такрорлади Беркинбой. — Ишни энди бошладик. Кегин кўрасиз, омон бўлсак, кегин кўрасиз — жаннатга айлантириб юборамиз, жаннатга-а!..

Раис анграйиб қолди.

Янги чойхоначи атрофида гирдикапалак бўлганча бурчакдаги хосхонага бошлаб кирганида эса адои тамом бўлди.

Астари тигиз қавилган шоҳи кўрпачалар тўшалган, пар ёстиклар устма-уст тахланган. Гард юкмаган ок дастурхонни турфа нозу неъматлар безаган.

— Э, яшанг! — беихтиёр хитоб қилди бунчалик бўлишини хоби хотирига келтирмаган раис.

— Бундан кегин тушликни шу ерда қилаверасиз, — деди Беркинбой у ўтирган чоғида тиззаси устига билдирмайгина сочиқ ташлаб кўяркан. — Ишингиз оғир. Қанча одам киради олдингизга — гапирасиз, тушунтирасиз. Тушунмаганига қайта-қайта гапирасиз, толиққанмисиз-толиқмаганмисиз — қараб ҳам ўтиришмайди. Мундо-оқ ўзингизгаям қаранг-да энди-и... Оёқни узатиб дам олиш ҳам керакми-йўқми?

— Маъкул, маъкул! — Беркинбойнинг ичи ачиётгандек, куюниб-куюниб сўзлашларидан раиснинг оғзини таноби қочди, ҳақиқатдан ҳам катта ишни дўндиргандек талтайди.

Беркинбой седанали нонлардан ушатиб, уни дастурхонга қараб ўтиришга қистаркан, чойнакни олиб ўрнидан турди, тавозе билан сўради:

— Ҳинд чойиданми, тўксон бешдан?..

— Тўксон беш... топилса агар...

— Топилади, топилади, — Беркинбой қийшанглаб, ялпизланди. — Сиздек одамга топилмаса кимга топилади.

У кўз очиб юмгунча чой дамлаб келди. Ўзи сўрининг кирғовига чўкди. Чой қайтараркан, ўз-ўзига гапираётгандек деди:

— Вақти-вақти билан қуролдошингиз келсалар бир оғиз шипшитиб қўйинг, бас. Энг тоза неъматлардан мухайё қиламиз... Яйраб, дам олиб кетасизлар.

— Қайси қуролдошим? — Раис унинг қўлидан пахта гулли пиёлада чой оларкан, сўради.

— Катакон борлар-ку! — Беркинбой бош бармоғи билан шипга ишора қилди.

— Э-ха!.. — Раиснинг юраги шиф этиб кетган бўлса-да, билдирмади. — Биз у билан фронтда бўлганмиз...

Оқаринқираганча Беркинбойга симрайиб қаради. Чойхоначининг негадир илжайиб қўйганлиги раиснинг кўнглида шубҳа-гумон оловини алангалантирди.

«Ё билармикин? — ўйлади дили хижиллаганча. — Шунчаки ўсмоқчилаяптимикиан?..»

Беркинбойнинг чехрасида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади. Дарвоқе, раиснинг райқўм котибига ўша фронтда кўрсатиладиган ёрдамга ўхшашроқ арзимаган нафи текканлиги рост. Азбаройи, у воқеанинг айтгулик жойи йўқлигидан фронтни ўзи ўйлаб топган, узок умр кўришларининг асл сабабларидан бири кўп нарсаларни унутиб юбориш, эсда саклаб қолавермаслик бўлган тепаликлар «шундай бўлган бўлса бордир-да», деб қўя қолишганди. Бора-бора уйдирмасига раиснинг ўзиям ишониб кетган, шу ҳақда сўзлаганда юзини мунг эгалларди.

Аслида...

Раис буваям эл қатори оддий одам эди. Баъзи хислатларини истисно қилганда, албатта... Ўрни келганда, агар шундай қилиниши лозим кўрилса, у энг яқин оғайнисига ҳам панд бера олар (балки, шунинг учун яқин дўсти йўқ эди), кўзларидаям ғалати ёлқинлар жилваланиб қолар — бу унинг келажаги ё остин-устин ёинки порлоқ бўлиб кетишидан далолат берарди. Атай қилингандек у катта шаҳарда тайинсиз ўқишларда ўқиган, тайинсиз ишларда ишлаб пишиганди. Шундай кимса тепаликлардай тўпорилар орасида яшардики, бу унга сувда сузган баликдек эмин-эркин ҳаракат қилишга имкон туғдирарди.

Ўша кун иб бетиним ёмғир ёғди.

Кечга яқин тинди. Суроб уйининг орқасидаги йўлни

текислаб қўймагани боис халқоб-халқоб сув тўпланиб қоларди. У уйнинг тағзаминига заҳа етмасин деб кетмонни кўтариб чиқаётиб ниманингдир гувиллаётганини эшитди. Қадамини тезлатди. Чикса «Волга» экан.

Нақ райқўм котибиники. Қўлмакка тикилиб чиқолмаётибди. Орқа ўриндикда каттакон... ялпайиб ўтирибди. Ялпоқ юзи буришиб кетган — хуноб бўлаётгани аниқ.

Суроб шоша-пиша шох-шабба кўтариб чикди. Уларни машина филдираклари остига ташлади. Қўлмак филдиракларнинг айланаверишидан анча чуқурлашган экан. Машинанинг чиқиб кетишга кучи етмади.

Суроб уйга кириб қўнишиб ўтирган бола-чақалариниям ҳайдаб солди: «Чикинглар-ей, ўтирмай ҳар нима бўлгурлар. Уй ортида бахт куши тикилиб ётибди-ю буларнинг... Турларинг баринг. Хо-ой бола, ётагон касали текканми сенга, қимирласанг-чи. Шамоллаган бўлсанг шамоллабсан, ёзилиб кетади... Сен уй-пуйларни супуриб тур, алвастига ўхшамай ўл...»

Уларни турнақатор килиб етаклаб чикди. Итарларинг, деди. Ўн-ўн бир яшар қизчаси лойга киришга ботинолмай жунжикиб турганди, унинг ҳам қўлидан судради: «Буюқ ургандай қалтирамай ўл, хода ютгандай қакқайиб турганингга кўзлари тушиб қолса нима дейдилар, нималарни ўйлайдилар...»

Кимсан — райком котибининг нақ ўзлари орқа ўриндикда савлат тўкиб ўтирса-ю, бу нобакор норасида лойдан қўрқса шу маҳал.

Ҳаммалари машинанинг ортидан, икки ёнидан тиришиб-тирмашиб итаришяпти. Машинада райком котиби денг. Ўйлашгаям қўрқади киши. Кўзларини хиёл юмиб олганлар. Хайрият, тушмаяптилар. Хаяжондан Суробнинг оёқлари титрайди — қалт-қалт; гапиришга мажоли йўқ — тилига калолат келганча қотган, шундаям кучининг борица итаряпти, итаряпти...

Ахийри машина қўлмак ичидан отилиб чикди. Суроб бўларича бўлганига қарамай, райком котибини ялпизлана-ялпизлана уйига бир қадам ранжида қилишга, бир пиёла сарик сувидан бош тортмасликка ундаб таклиф қила бошлади.

Бундай фидойи одамнинг суханини ерда қолдирмай дебми, хурсанд бўлиб кетганиданми, узок йўл босиб очикқаниданми — ҳарқалай, уям Суробни кўп ялентирмай кўнди.

Кўнди! Ҳозир машинадан тушади-ю...

Бу қандай гап? Уй соҳиби ҳамон титрайди денг. Ялпизланади, қийшанглайди, минг мақомга солади ўзини.

Хайрият, битта хисори қўйни бўрдоқига боқиб қўйганлиги. Асқотди. Меҳмон остонадан ичкари хатлар-хатламас тўрт оёғи бир жойга куллуқланган бўрдоқининг бўйнига Суроб пичоқ тортиб юборди.

Меҳмон кўз қири билан у томонга мамнун қараб қўйди. Пайқади. Суроббек дўппини осмонга отаверсалар бўлади.

— Одамларимиз жуда яхши яшашади-да, — анча кайфи тарақ райком котиби кейинроқ, улар бир-бирлари билан танишишиб, пар ёстикларга ёнбошлаб ётишганда, тишини доимо ён чўнтагига солиб юрувчи тиш кавлагич билан чўкилаётиб, кекира-кекира сўзлади. — Қайси уйга кирсанг қўй сўйишади. Тўкин-сочинлик. Масалан, мана шу мусаллас бўлмаганида бир парча гўшт ҳам кетмасди. Ана шундай бизнинг замон. Ҳатто гўштни отказ қилишади... Меъдалар тўқ...

Бўрдоқи қўйнинг деярли ярмини мешдек қорнига жойлаб юборган райком котиби ана шундай гапларни айтаётиб уйкуга кетди.

Эрталаб қайтар чоғида Суроб унинг елкасига чопон ёпди, белига қийиқ боғлади, бошига дўппи кийгизди. Лабларини бирлаштириб ўпишишди.

Қиёматлик бўлдилар.

Кейинчалик баъзи гаплар одамларнинг қулоғига етиб борганида Суроб жуда бинойи, ҳаётнинг кўпчилик билмайдиган истиқболга етакловчи йўлларига ҳам кириб чиққан кишига муносиб йўсинда гап таркатди:

— Пронтда бирга бўлиб эдик. Шундоқ-шундоқ воқеаларни ҳамсаф бошдан кечирдик. Э-хе, неларни кўрмадик... Одам боласи яхши кунларга ҳам, ёмон кунларга ҳам тайёр туриши керак экан. Бир куни жанг майдонида яраланган бир йигитни кўрдим. Эвоҳ, қирра бурун, суксурдек йигит қонга беланиб ётса-а... Бу

қандай бедодлик! Чидаб бўладими бунга? Ўзимнинг аҳволим уникидан кам эмас, уч кундан буён туз тотганимиз йўқ. Шундаям куч топдим. Уни ўлим чангалидан олиб чиқишга муваффақ бўлдим. Кейин-кейин уни кўрмай кетдим. Кўриб ҳам нима қилардим? Яхшилик қил, дарёга сол, балиқ билар, балиқ билмаса холик билар... Аммо-лекигин, барибир қайтар экан. Кўрдиларинг-билдиларинг, кеча ўзлари йўқлаб келибдилар...

Райком котиби бу «эртак»дан хабар топдими, йўқми — номаълум; ҳарҳолда, фронт тўғрисидаги сўзлар, яраланишлар, «халқ бахт-саодати учун курашиш...» ёқимли эди!

Суроб муносабатларни сусайтирмади. Борди-келди қилиб турди. Оилавий муносабатлар ўрнатилди. Йиққан-жамғарганини секин-секин янги ошнасиникига ташиди. Кўп ўтмай раис бўлди-кетди — биров билиб, биров билмай қолди.

...Беркинбой раисга чой қайтариб бериб ўтирар экан, шу пайт хонага ўн олти-ўн етти ёшлардаги, кўзлари симобдай ликиллаб олма-кесак териб турган, рангу рафтори, қадди-басти Беркинбойнинг қуйиб қўйган нусхаси бўлган, юзини ҳуснбузар безаган йигитча кириб келди.

— Ке, — деди Беркинбой уни ўзига имлаб. — Хўжайинга салом бер.

Йигитча шуни кутиб тургандек дарҳол икки букилди:

— Ассалому алайкум! — Моғор босгандек панг овоз чиқариб раисга қўлини узатди.

Раиснинг кафтини қоқ ўртасига бир нарса тиралиб туриб қолди. У сесканиб кафтини тортиб олди-ю, йигитчанинг қўлига қаради: бош бармоғи ёнидан чинчалоқдек яна бир бармоқ ўсиб чиққан, кўришганда ўша бармоқ бировнинг кафтини ўртасига туриб қолар экан.

Раис ўзини унутганча дам Беркинбойнинг чинчалоқсиз қўлига, дам йигитчанинг олтовлон бармоғига қараб-қараб қўярди.

— Якка-ю ёлғиз ўғилчамиз, — деди Беркинбой ҳамон икки букилиб турган йигитчани таништириб.

— Ие, ие! — Хитоб қилди раис юз-кўзларига қувонч дориб. — Шундай демайсизми? Исминг нима, ўғлим?

— Исми Барака, — унинг ўрнига жавоб берди отаси. — Баракатилло деймиз эркалаб.

— Хўп яхши, хўп яхши! — дерди раис оғзининг таноби қочиб. — Жуда одобли йигит экан. Яшша, Баракатилло! Бизди уйгаям бориб тур. Ўғилчалар билан танишиб ол. Ўртоқ бўл...

— Боради, боради! — деди Беркинбой ҳам. — Сизникига бормаса кимникига боради. Буни ҳали яхши билмайсиз-да, раис бобоси. Аломат йигит, аломат!..

Раис йигитчадан аломатлик белгиларини қидираётганда, Беркинбой унга ўгирилиб:

— Энди сен бор. Ўчоққа қара, — деди.

Йигитча орқаси билан юриб чиқаётганда яна тайин қилди:

— Қозоннинг тагидан оловни сал тортиб қўй, димлама таг олиб кетмасин яна.

Суроб раис тамшаниб қўйди.

Нихоят...

Мана шундай чойхоначини кўпдан орзу қиларди.

* * *

Ойлар ўтди. Беркинбой сидкидилдан хизмат қилди. Раис янада тўлишиб, силлиқлашди.

Барака пандавакироқ кўрингани билан тузуккина бола экан. Раиснинг болалари билан апоқ-чапоқ бўлиб кетди. Бу шайтончалар баъзан одамнинг етти ухлаб тушига кирмаган ишларни қилишади денг. Раис завқланганидан қорнини силкитиб кулади.

Бир куни кекса боғбон кўз ёши тўкиб келса бўладими? Э, тавба! Соқоли оппоқ, кўксига тушиб турганини айтмайсизми. Уялмай-нетмай кўтариб келган гапига қаранг энди: унинг ўғли-ю Барака ҳали пишмаган нокнинг остида гулхан ёқишиб бус-бутун дарахтни ёндириб юборишибди.

Боғбон уларга қаттиқ гапирмабди. Раисни андиша қилибди. Эл бошида турган одам дебди. Баракани мусофир дебди. Кўнгли оғримасин дебди. Мулойимлик билан:

— Болаларим, кап-катта йигитсизлар, нега бундай қиласизлар-а? — деб сўрабди.

— Нокни тезроқ пиширмоқчийдек, — дейишибди улар.

— Бўғалоқларим, — дебди қария ўзини базўр босиб олиб, — Сизлар қаерда, қайси миясини қурт кемиргандан мевани олов ёкиб пиширади деб эшитгансизлар.

— Ҳамма нарса оловда пишади-ку, — дейишибди улар.

Кекса боғбон хун-хун бўлиб кетибди бу гапни эшитиб. Нокни у аллақайси узоқ жойдан, алланеча йил бурун келтириб искана пайванд қилиб кўкартирган экан.

Раис қовоғини солиб тинглаб турди-ю, кўнглида кекса боғбондан домангир бўлди: «Об-бо паст-ей... Битта дарахт учун келиб ўтирибди-я...»

У кетгач, болаларнинг қилиғини эслаб, ёнаётган дарахтни кўз олдига келтириб кулиб юборди:

— Об-бо қурмағурлар-ей, ўткир-ку?!

...Беркинбойнинг ахён-ахён, бозор кунлари кўздан ғойиб бўлиб қолишини ҳисобга олмаганда ҳамма иш жойида, бир меъёрда кетмоқдайди. Бозор кунлари у кўздан бутунлай йўқолиб кетмай, дараги чикиб турарди. Биров дўппи бозорида, биров тўн бозорида учратганини гапирарди. Одамлар доимо тирбанд, ғала-ғовур, талотўп жойларда лип-лип кўзга ташланиб қолишини сўзлашишарди. Ажабланадиган жойи йўқ: бозор бўлгач, тикилинч бўлади, иннайкейин ҳар кимнинг ўз тирикчилиги бор, бу замонда оларман кўп, эҳтиёжманд кўп, кидирган нарсангни топиш қийин. Бечорага биров нарса опкелиб бермаса, ҳолини сўрамаса, ўз кадобини ўзи пишириб юради-да.

Беркинбой елиб-югуриб чойхонага ойнаи жаҳон келтирди. Телефон ҳам ўрнаттиргани қойил иш бўлди. Раисга зарур бўлса одам юбориб ўтирмай шундоққина кўнғироқ килади қўяди. Бу ерга ҳамон саноклигина одам келар, улар ҳам меҳмонлар ёинки битта-яримта идора хизматчилари — кассир, буғолтирлар эди. Беркинбой на таниш орттирарди, на ошна-оғайни...

Шу фикр бир гал раиснинг ҳам кўнглидан кечди.

— Беркинбой, — деди у, — Сиз биздан бўлак ҳеч ким билан борди-келдиям қилмайсиз...

Беркинбой бошини эгди. Кўзларида мунгли, гуссали ифодалар зоҳир бўлди.

— Энди-и... биз етимчамиз, — деди. — Одамларга қўшилолмаيمان. Сизнинг юлдузингиз юлдузимга тўғри келиб қолганидан ўзимга яқин олиб, ҳаддим сиғиб борди-келди қиламан. Бошқалар узоқдан мени кўришса йўлни четлаб ўтишади... Нимамдан хайиқишади, хайронман. Ёки ҳазар қилишармикан?

— Ундай деманг-э! — Раис Беркинбойни силтаб ташлагандек, бу номаъқул фикрни миянгиздан чиқаринг дегандай бўлса-да, пешонасини тириштириб бунинг боисини англашга уринди-ю, ўз одати бўйича чуқурроқ фикр қилишга ҳафсаласи келмади. Зеро, унда чуқурроқ фикр қиладиган унсурларнинг ўзи бормиди-йўкми, бу ёғи бизга қоронғу.

— Кеча шаҳардан келаётиб ўзимга ўхшаган бир мусофир билан гаплашиб қолдим, — гап бошлади Беркинбой сўниқ товушда, қўлидаги хасни чирт-чирт синдираркан. — Дунёнинг иши қизиқ. Биззи юртни сув босиб, шунча сарсон-саргардонликлардан сўнг сиздай саховатли, олиҳиммат одамдан паноҳ топдик. Бу яхшиликларингизни ўла-ўлгунча унутмаймиз.

— Қўйсангиз-чи, — бу гаплар мойдек ёқаётган бўлса-да, раис ўзини камтарин тутибми, Беркинбойни учратган мусофирга қизиқиб қолганиданми унинг сўзини чўрт кесди. — Ўзимга ўхшаган мусофир деманг. Сиз колхозимизнинг актив аъзосисиз. Нурли истиқбол учун муносиб ҳиссангизни қўшиб келяпсиз. Хўш, ўша учратган одамнингиз тўғрисида сўзланг-чи...

— Дунёнинг иши қизиқ, — такрорлади Беркинбой. — Биззи юртни сув босганлигини айтувдим...

— Айтувдингиз, — сабри чидамай жаҳл қилди раис.

— Мен учратган кишининг юрти эса қурғоқчиликдан қақшаб бораётганмиш. Молу ҳол, жонзоду жониворларнинг кўзига, оғзига туз, қум тикилавериш бари қирилиб кетибди. Сал шамол турдими осмондан жаладек шовуллаб туз ёғилармиш. Қиёмат қойим қўпгандек бўлибди. На бир дарахтдан, на бир гиёҳдан асар қолибди. Чўлу биёбон одамлардан баайни қасди бордек уларни беаёв қувармиш...

— Ё кудратингдан! — деб юборди раис беихтиёр эҳтиёткорликни қўлдан бериб. Шу захотиёқ тилини тишлаб «хатоси»ни хаспўшлашга уринди. — Нима дейди сизга ўша мусофир?

— На хотин, на бола-чакам бор дейди. Ўзимга муносиб бирор жой топсаму муқим яшасам, мундай одамга ўхшаб ишласам дейди. Бу дунёдан фақат яхшилик қолар экан. Қўлимдан бирор яхшилик келса-ю, одамларга кўрсатсам, дейди.

— Бечора, — ачинган бўлди раис тиш кавлаётиб.

— Бизди ховлининг ёнида беш-олти сўтих очик ер бор экан, раис бува.

— Тўғри, бор, — тасдиқлади раис бош силкиб.

— Ўша мусофир келиб битта уйча куриб олса қандоқ бўларкин?

— Ўтган йили бир колхозчи томорқага сўраганда бермовдим-да у ерни, — раис иккиланди.

— Азбаройи ачинганимдан айтим-да, — Беркинбой бўшашиб елка қисди. — У менга қондош-қариндош бўлмаса... Шундоқ-шундоқ азобларни бошдан кечирганим учунми унга раҳмим келувди... Узр. Энди ўзимни қаттиқ тутаман... Юрагимни тош-метин қиламан. Дийдамда ёш кўрсатмайман.

— Бўлди, бўлди! — раис уни тўхтатди. — Майли, келсин, — дарров кўна қолди. — Сиз келганингиздан буён колхозимизга катта ёрдамнингиз тегяпти. Кўряпмиз, бияпмиз. Уйсизга уй, жойсизга жой берсанг одамнинг қадрига етади, дейишган. Амалда исботини кўряпмиз...

Беркинбойнинг ичидан қиринди ўтди-ю, билдирмади.

— Бу сафар кўрсам айтаман. Раис бува розилар дейман. Ялиниб кўраман, — Беркинбой бир нарса илкис ёдига тушгандек энгашди. — Э, ёдимдан кўтарилай дебди-я... Унинг кичкинагина айби бор экан.

Раис чўчиб тушди:

— Нима дедингиз? Қамалганми?

— Йўғ-э?!

— Ўғрилиқ-пўғрилиқ қилганидан биров огоҳми? Энди Беркинбой чўчиб тушиб ёқасига туфлади:

— Худо сақласин ундайлардан.

— Одам ўлдирганми?

— Бу жинойт-ку, раис бува, мен кичкинагина айб деяпман.

— Хо-ош, хо-ош!..

— Сирасини айтганда айб ҳам эмас-у...

— Гапиринг-э, чўзмай!

— Шўрликка аёл зоти чидамас экан.

— Ана холос! Нега?

— Бир йил ўтмай ё ўлиб, ёинки кетиб қоларкан.

— Э-ҳа! — Раис ташвишга тушиб қолди. — Оғир савдо экан-ку, биродар, оғир савдо экан...

— Йўқ, йўқ. У энди шундай, бир ўзим, сўққабош, сўфига ўхшаб ўтаман дейди. Аёллардан кўнглим қолган, деб айтади.

— Ундай бўлса ҳалиги гап — гап, кўнса келсин, — раис худди отасидан қолган мол-мулкни бировга такдим қилаётгандек сахийлик кўрсатди.

Беркинбой дик этиб ўрнидан туриб кетди:

— Сиз ҳаммамизнинг отахонимизсиз! — деди ҳаяжонланиб, кўзларига ёш қалқиб.

У илҳоми энди жўш уриб воизлик қиламан деб турганида Барака кирди.

— Димламани сузаверайми? — Ўша-ўша моғорлагандек панг овозда сўради.

VII

— Аввал коньякни опке! — деди Беркинбой қиҳқиҳлаб. — Раис бува билан бугун савоб иш қилдик.

Барака орқаси билан юриб чиқаётганда раис уни тўхтатди:

— Нокни қандай пиширмоқчи бўлдингизлар, ўғлим?

— Дарахт тагига олов ёқдик, хўжайин, — Барака кўзларини ола-кула қилиб, дарахт шохидаги мевалар остига қандай гулхан ёққанлигини қўл ҳаракатлари билан кўрсатиб берди.

Раис кўзларидан ёш чиққунча хохолаб кулар, нукул:

— Ўткир! Ўтки-ир булар! — дерди.

— Айтувдим-ку, раис бува, аломат йигит деб, — қийшанглаб ялпизланарди Беркинбой.

Орадан бир неча кун ўтгач Беркинбой айтган одамини олиб келди.

Исми галати экан унинг — Ёшиузоқ.

Қурғоқчиликдан келгани аён эди. Минг йилдан бери на ғижимлангандек башараси, на исқирт кийим-боши сув кўрганга ўхшарди. Ёноклари ич-ичига ботиб кетган, ўкдек қадалувчи кўзлари киртайиб, остидаги халтачалари қорайган эди. Кичкина юзида бурни суви қочган бодрингдай беўхшов сўппайиб турарди. Гавдаси чоқкина, ҳаракатлари сустлигидан Беркинбойнинг «жиндай айб» борасидаги сўзлари ножоиздай туюлар, одамни шубҳа-гумонга солиб кўярди. Меҳмоннинг туксиз қошлари остидаги бит кўзлари кишига қаттиқ, тешиб юборгудек боқарди аммо-лекин.

Ёшиузоқни кўриб раиснинг раҳми келди. Унинг кўнглини кўтаргувчи сўзлар ҳам айтгиси бор эди-ю, яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам қиёфасини заррача ўзгартирмай, миқ этмай тураверадиганлар тоифасидан эканлигини билиб ниятидан қайтди.

— Ёрдам керак бўлса берамиз! — деди ўзини шу одамга ҳам улуғворроқ кўрсатиб.

— Зарурати йўқ, — Ёшиузоқ ўз шаънини анча биладиганлардан экан шекилли, йўғон товушда раиснинг марҳаматига зор эмаслигини намоён этди. Одатан, бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юрувчиларда бундай хислат камдан кам сақланиб қолиши сир эмас.— Пича ер берсангиз бас, у ёғини бир бало қилармиз...

— Беркинбой айтди шундоқ-шундоқ деб, рози бўлиб келаётувдик, энди нимаям дердик? — Раис қўлларини ёзиб ноилож қолганлик ифодасини билдиргандек бўлди.— Хайриятки, бизнинг жойлар кенг-мўл. Ҳар ёқлардан бу ерларга кам келишади. Кам келишади эмас, умуман келишмайди. Сизга ўхшаганларнинг кўпроқ келишларини истаймиз. Ҳамма жойга қариндош-уруғ ортидан, ака-ука ортидан, дўст-биродар ортидан баҳонаи сабаблар билан келишади-ю нега биз томонларга келишмайди, деб хафаям бўлиб кетамиз. Шу яхшими? Қон-қариндошлик, ака-укачилик, дўст-биродарчилик бизнинг ҳам қўлимиздан келади, ахир! Ҳаммамизга ҳурматли Бўри Қосимович бир-биримиздан ўрганишимиз лозим дейдилар. Қаранг, қанча доно гап! Яна битта ниҳоятда зўр гаплари бор. Битта қишлоқ

одамларининг тор фикрлари доирасига ўралашиб қолмаслик керак, деб айтадилар. Зўр-а! Бунча ақлни қаердан олганлар, ҳайронман?!

Ёшиузоқ миқ этмай қулоқ соларди. Бирок, унинг ҳеч нимани эшитмаётганлиги юз-кўзларидаги ифодалардан билиниб турарди.

— Яхши, яхши! — сўзини туйқусдан якунлади раис. — Беркинбой билан боринг, жойни кўрсатади, индинга ҳашар ўтказиб юборамиз.

Шундагина Ёшиузоқнинг юзига қувонч доригандай бўлди. Миннатдорчилик билдириб чиқиб кетди...

* * *

Кечкурун, пода қайтар маҳали қишлоқда ажиб сукунат ҳукмрон бўлади. Нимтатир кўкиш туманлик парда янглиғ уйлар устида ёйилади.

Мўрилардан тутун ўрлаб димоққа ачимсиқ ёғ ҳиди уради.

Шу кун иана шундай дамда Мутал жарчи паскам кўчаларда жар солиб юрди:

— Ҳо-ой одамлару одамлар, борда битган бодомлар, эшитмадим деманглар, эртага уй ҳашарига-а... Эшитганлар дармонда, эшитмаганлар армонда...

Бунақа жар солиш сақланган бўлса шу Тепа қишлоғида сақланиб қолган. Биров эчкисини йўқотсаям иккита нон кўтариб Муталнинг олдига боради. Мутал қаерда — даштдами, чўлдами, шаҳардами йўқотганлигини суриштириб ўтирмайди, белгиларини сўраб олади-да қишлоқнинг ўзида жар солаверади. Биров ҳашар қилмоқчи, тўй ўтказмоқчи бўлсаям Мутал асқотади.

Бўз кирда тепаликлар гуруҳ-гуруҳ бўлишиб, уёк-буёқдан гаплашиб ўтиришганди. Ҳайрон бўлишади: «Кимникига экан?»

Бир-бирларидан сўрашди. Батайин жавоб бўлмади.

Бу орада соқоллари тиканакдек ўсиб кетган, чувак юзли, миқти гавдали Мутал жарчининг ўзи келиб қолди. Уни чақиришди:

— Ҳо-ой, Муталбой, бери келинг!

Мутал ўз санъатини намоиш қилмоқчи бўлгандай жар солганча уларга яқинлашаверди.

— Бўлди, бўлди! — дейишди одамлар, — эшитдик, зўрсиз. Кимникига эканлигини қўшиб айтинг-да.

— Қачон бировнинг номини қўшиб жар солувдим, акахонлар, — деди Мутал жар солаётгандек бакирок товушда.

— Тўғри-тўғри, одамнинг номини қўшмагансиз. Доимо шундай айтавергансиз. Бирок, ҳозир кимникига эканлигини билмай қолдик.

— Мен ҳам билмайман.

— Ие, ие. Қизиқ-ку?! Қайдан эшитдингиз, ким тайинот қилди?

— Раис бува.

— Ўзларими?

— Ҳа-а.

— Ўзлариникигами ёки?

— Билмадим.

— Ҳа-я, билмайсиз-а... Бир сўраб келсангиз қандай бўларкин?

— Ўзларингиз сўрай қолинглар, — деди Мутал кетишга чоғланиб. Одамлар уни тўхтатишди:

— Тўхтанг, Муталбой, оғир бўлинг. Одамга вазминлик дуруст. Энди-и, раис бува сизга тайин қилишган. Беҳудадан-беҳудага эмасдир-а?..

Мутал, билмасам, дегандай елка қисди.

— Овсарликка олманг, Муталбой. Сизга тайинлашган, ишонишган. Ўзимизнинг одам дейишган. Билиб келинг, Муталбой. Эртага одамлар қаерга боришини билолмай сари калавасини йўқотиб қўйишса, сизга айби тегаети. Қанча кучаниб жар солманг бари бефойда кетаети. Яхши чақирмаган дейишад.

Мутал ўйланинқираб қолди. Одамларнинг гап-сўзларини маъқул топди, шекилли, билгани кетди.

Ярим соатлардан сўнг, атроф говгумлашиб қолганда у умрида биринчи марта одам номиниям қўшиб жар солди:

— Одамлару одамлар, борда битган бодомлар, эшитмадим деманглар... Эртага колхозимизга янги келган Ёшиузоқ аканикига хашарга-а... Билмаганлар билиб қўйсин, Ёшиузоқ ака раис буваимизнинг чойхона-

чиси Беркинбой аканинг қўшнилари бўладилар. Эшитганлар дармонда, эшитмаганлар армонда. Топган топганидан, йиққан йиққанидан, терган терганидан кафсан олиб бораверсин. Наврўзгорникига-а сўппайиб бораверманглар-о-ов!..

Шу кеча тепаликлар ҳали ўзини буткул тиклаб ололмаган Ёшиузоқнинг уй ҳашарига курук қўл билан боравериш уятлигини, унинг бирор корига ярайдиган нарса элтиш лозимлигини уй-уйларида баҳамжихат келишиб олдилар.

Мирза бобонинг томорқа суғориш навбати яқинлашиб қолганди. У ҳашарга туёқ* олиб борса жуда катта тушиб кетишлигини, бир-икки кило қанд билан бориш элу юртнинг кўзи олдида уятлигини ўйлай-ўйлай Тилак миришкорникига йўл олди.

Миробникига овоз чиқариб ўтирмай тикка кириб бораверди. Ҳовлининг этагида бетиним «тақ-туқ» овоз чиқаётганлигини эшитиб ўша томон йўл олди.

Не кўз билан кўрсинки, Тилак миришкор майкачан бўлиб олган, мушакларини ўйнатиб, қулочга келиб қолган теракнинг илдизига болта уриб ётибди. Ҳар болта тушганида атрофга ҳўл пайраҳалар сочилади, у эса «ҳах-ҳах» деб қўяди.

Мирза бобо куннинг кечида терак йиқитиш миришкорга бунчалик зарур бўлиб қолганлигини англолмай саранг бўлганича унинг ишини кузатиб турди.

Яна бир-икки болта тушгач, терак қимирлаб қолди. «Ўб-бў қисталор-ей, — ўйлади чол, — мироблиги бежиз эмас экан. Кучни қаранг, кучни...»

Тилак миришкор пешонасидаги терни кафти билан сидириб ташлаб қаддини ростлаганида фурсатдан фойдаланган Мирза бобо:

— Ҳорманг, миришкор! — деди.

Мироб ўгирилди. Ҳовуз бўйидагига қараганда анча мулоким қиёфада:

— Э, келинг, отахон! — дея унга пешвоз юрди.

— Бахай, тинчликми?

— Ҳа-а, лозимлиги чиқиб қолди-да. Қани, уйга қирайлик.

* Туёқ — жондор маъносида.

— Йўк, йўк. Эртага кечқурун чим кўчираверай дегандим... Биласиз, навбатимиз яқинлашиб қолди.

— Тиниб-тинчимаган экансиз-да! — деди миришкор.

— Ўзингизниям биздан қоларлик жойингиз йўк, шекилли, — ҳазиллашган бўлди Мирза бобо.

Бу сўз Тилак миришкорга малол келди.

— Эртага туйқусдан ҳашар чиқиб қолди-да, йўқса, узатган оёғимни йиғмасдим. Бу теракларнинг кесилишига ҳали вақт бор. Ўғлим йиғирмага кирса, ана шуларни кесиб уй солиб бераман, деб, туғилганида роппа-роса йиғирма дона эккандим. Ҳозир ўн еттига тўлди. Овози дўриллаб, мўйлови сабза урган. Қизлар билан ҳам дон олишади чамамда. Билиб-сезиб юрибман-да. Барибир, болалиги бор. Уч йилдан сўнг санамараста йигит бўлади. Тераклар ўн тўққизта қолди. Майли, биттаси савоб йўлига. Янги келган кишиникига олиб бормоқчиман.

— Ёшиузоқникигами? — беихтиёр сўради чол.

— Ҳа-а, ўшаникига. — Тилак миришкор бепарво жавоб қайтарди. — Исми ғалати-я. Ёшиузоқ. Ё, товба! Мунча узун бўлмаса.

— Сизникиям қолишмайди-ку? Тилак миришкор мироб, — чол кулди.

— Бизди исмимиз битта. Қолганлари лақаб.

— Уникиям лақабдир?

— Лақабмас. Лақаб ундай бўлмайди.

— Қандай бўлади?

— Қитмир, лакот, қизча, хотинча, лаган, хезалак... Э-хе, жуда кўп.

— Ў! Лақаб дегани жуда ёмон бўлар экан-ку?! — деди Мирза бобо бош чайқаб.

— Яхшилариям бор, — Тилак миришкор чув туширганлигини пайқаб қизаринқиради, ўзини оқлади. — Бизникига ўхшаганлари яхши лақаблар, уларни биласиз деб айтиб ўтирмадим...

— Биламан, биламан.

— Ана-а...

— Миришкор, бу ҳашарга биз нима олиб борсак бўлади? — гап орасида сўраб қолди чол. — Эл бошидаги одамлардансиз, маслаҳат беринг.

— Бирор нима олиб борасиз-да.

— Танимаган-билмаган одам бўлса.
— Биз таниб-билибмидик. Эшитдимки, шундоқ-шундоқ, уй куриш учун ҳеч вақоси йўқ экан, теракни йикитавердим.

— Дуруст... Биз неварога иморат қилганда теракларнинг бари кесилиб кетганди-да.

— Унда тош олиб боринг.

— Тош?

— Ҳа-а! Кўрганман, дарвозангиз оғзида бир мошин тош ётибди...

— Тўғри, тўғри. Ўтган йили оғил соламан деб келтиргандим.

— Олиб боринг ўшани.

— Қандай бўларкин?

— Бўлаверади.

— Мошинни қайдан топаман?

— Раисга боринг.

— Берадими-бермайдими...

— Беради-беради. Ўзи бош қўшганмиш. Ҳозирок боринг.

— Хўп-хўп. Мен кетдим.

— Боринг, боринг!..

Тилак миришкор теракнинг илдизига яна битта болта уриши биланоқ у шуни кутиб тургандек нариги тарафга қарсиллаб кулади. Битта-иккита пастак дарахтларни эзиб юборди. Миришкор теракнинг шох-шаббаларини чопиб ташлаётганида Мирза бобо ҳарсиллаганча қайтиб келди.

— Ҳа, бориб келдингизми? — сўради миришкор.

— Йў-ўк, миришкор, эртага мен чим кўчираверайми?

— Ҳа-а, кўчираверинг. Келдингиз бўлди-да. Сўраб ўтирасизми? Ҳалиям шу ерда юрибман денг.

— Йўк, йўк; кетганман. Мана, кетдим!..

...Эртаси кун биров эшакка ёғоч судраб, биров аравага гувала ортиб, биров васса қўлтиклаб Ёши-узоқникига келаверишди. Ҳаш-паш дегунча тош теришиб, синчларни қўйишди. Тушга бормаи деворни уриб битказишди.

Тушлик маҳали хашарга келганларнинг аёллари, келинлари, кизлари дастурхонлар кўтариб келаверишди. Одамлар давра-давра бўлиб ўтиришди. Тўғри келган

дастурхонни «бахташ таваккал» дея очаверишди. Қатламани яхши кўрганга палов, паловни яхши кўрганга қатламаям тушиб қолаверди. Шундаям аталган жойига жўнатаверишди.

Ховлининг ўртасида самовар қайнаб турди. Раис шу ердалиги боисми, ишқилиб, одамлар тушдан кейин уй-уйларига кетворишни эп кўрмадилар. Ўзлари тиклаган уй ва ошхонанинг ичи-ташиниям хом сувоқдан чиқаришди.

Сўнгра тўпланишиб маслаҳат қилишди.

— Қолган ишларни энди уста қилади, — деди биров.

— Бу киши устани қаердан топадилар.

— Бироз чиқим қилиш керак.

— Оғзингни юм, уятни билмаган. Биров эшитмасин.

— Биродарлар, келтирган ёғочларимиз етарми-кан? — кимдир сўраб қолди.

— Етмаса бизникидан олиб келаверишсин.

— Молхонамда ўн йилдан буён битта болор бекор ётибди.

— Менда вассалик кўп эди-ю... аттанг, куни-кечагина биттаси олиб кетди-да...

— Бировга берганингни айтма, нақдидан гапир.

— Нақди сўри қиламан деб олиб қўйган тахталарим бор.

— Ўшаларни берасан. Сўри нима керак? Ерга ўтираверасан-да! Шунча вақтдан бери сўрисиз ўтган кунинг энди ўтмайдими?

— Рост-да!..

Хамма ҳам кўпчиликдан қолмасликка ҳаракат қилар экан-да. Ҳашарчилар орасидан усталар ҳам чиқиб қолишиб:

— Материалларни тахт қилаверинглар, майли, биз бир-икки кунда у ёғини тўғрилаймиз, — дейишди.

Бир ҳафта ўтар-ўтмас, Ёшиузоқ тап-тайёр уйга аллақаерлардан кўч-кўронини келтирди. Унинг ўзиям қаттиқ ишлади. Уй битгандан кейин ҳам анча вақт ховлини текислади, атрофига девор урди, Беркинбой тарафини очиқ қолдирди, холос. Тонг сахардан кеч шомгача тинмади.

Беркинбой баъзан-баъзан, қўли бўшаганда, кечки пайтлар қарашиб турди. Отаси амакингга ёрдам бер, деб қанча тайинламасин, Барака этагидан тутқазмади. Тоза худо урган экан ўзиям. Кунни бўйи қаёқлардадир сандироклаб, кечкурун шалойим бўлиб қайтганича уйга кириб кетади.

Беркинбойнинг аёлига балли!

Оби овқат, чой-пойдан хоритмади. Ёшиузоқ ишлаётганда унинг яқинига келиб, томоша қилиб ўтиришининг ўзи катта гап...

Ёшиузоқ мундоқ қараса, ҳамма ишлар битиб қолибди. Қойи-ил, деди. Энди раиснинг олдига борадиган фурсат етибди. Шунга азм қилди.

...Раис маҳобатли курсига суянганча пинакка кетган экан у эшикни очганда.

— Ассалому алайкум, — дея секин товуш чиқарди Ёшиузоқ.

Раис чап елкасига шилқ этиб тушган калласини кўтариб олди. Кўзларини очмади аммо-лекин. Негадир лабларини дам-бадам қувача қилиб қўярди.

Ёшиузоқ бир муддат ўйланиб турди. Томоқ кирди. Бўлмади. Овозини баландлатди.

— Ассалому алайкум, чарчамай ўтирибсизми, ҳорманг энди...

Раис илкис чўчиб тушди. Дарров ўзини ўнглаб оларкан:

— Келинг, келинг! — деди столга энгашиб, ўзини хужжатларга имзо чекаётгандек кўрсатиб. — Қалай, уйлар битдимиз?

— Секин, секин...

— Ҳа-а, битиб қолади.

— Яхшилигингизни унутмаймиз. Сиз бўлмаганингизда, билмадим...

— Унақа гапларни айтманг.

— Бор гаплар-да.

— Бор бўлсаям, фарзимиз бу, бурчимиз бу.

— Э, йўқ, раис бува, фарздан аллақачоноқ ўтказиб юбордингиз.

— Ўтказиб нимаям қилибмиз, биродари азиз?

— Ер бердингиз, уй солиб бердингиз, керак бўлганда мошинни бемалол қилиб қўйдингиз, одам

бердингиз... э-хе, санайверсам адоғи йўк, раис бува!

— Кўлимиздан келгани-да, биродари азиз.

— Энди бирорта сал нақарок бўлсаям иш топилганда ўзимни оқлаб олардим.

— Тўғри, — раис курсига ястланди. — Бу ёғиям бор. Касбу корингиз нима эди?

— Кўп қийинчиликлару оғирчиликларни кўрдик. — Ёшиузоқ жабрланган киёфага кирди. — Одамларга ўхшаб бирор касбу хунарнинг этагидан тутиш насиб қилмади, раис бува.

— Афсус, — раис бош чайқади. — Мана, ферма бор, ишлайсизми?

— Билмасам...

— Ҳозир мудирни чақирамиз, — дея раис телефонга қўл чўзаётганди, Ёшиузоқ уни тўхтатиб қолди:

— Фермада ким бўлиб ишлайман, раис бува?

— Ким бўларди, молбоқар-да!

— Э-э...

— Нима, сиз мудир бўлмоқчимидингиз?

Ёшиузоқ жавоб ўрнига бош эгди:

— Энди-и, раис бува, кўп қийинчиликларни, оғирчиликларни кўравериб эзилиб кетдик... Эзилиб кетганмиз...

— Далага чиқиб ишлашгаям бўлмас экан-да!

— Кўп қийинчилик, оғирчиликларни...

— Бўлди, бўлди, тушундим. Хо-ош...

Раиснинг боши қотди. Телефон қилиб Беркинбойни чақирди.

Беркинбой шу захотиёқ ҳозир нозир бўлди ва:

— Хизмат, хўжайин, бугун селини оқизиб майингина қилиб жигар қовурайми? — деб сўради.

— Жигарни кўя тулинг, — деди раис ковок уюб, лекин тамшаниб қўяркан, сўради:

— Беркинбой, ўзи қанақа штатлар бўш эди?

— Ким учун? — Беркинбой столнинг нариги томонига, нақшинкор курси ёнига ўтиб шивирлаб сўради.

— Кимга бўларди? Қўшнингизга-да!

Беркинбой кириб келганида пойгаҳда ўтирган Ёшиузоқ эшик орқасида қолиб, унинг нигоҳига тушмаганди.

Ҳозир ялт этиб бошини кўтарганда кўзи янги кўшнисининг кўзига тушиб суюнишни ҳам, суюнмаслигини ҳам билмай қолди.

— Э, Ёшиузоқ ака-а, шу ердамидингиз? Билмабмиз, узр. Ўзиям жа-а хокисорсиз-да, ўзингизни билдирмай ўтирасиз...

Сўнгра бош бармоғини энгагига тираганича — ўйлай кетди. Беш минутлар чамаси вақт ўтгач, яна энгашиб, раиснинг кулогига шивирлади:

— Парткомингиз бўшайман дегандай бўлувди.

Раиснинг кўзлари ола-кула бўлиб шокосасидан чиқиб кетаёзди:

— Эсингизни едингизми, Беркинбой? Мен сизни бунчалик калта ўйлайсиз демагандим. Парткомни райком котиби қўяди. Бўри Қосимовичнинг нақ ўзлари-я...

— Бўри Қосимович ҳам одам, — деди Беркинбой бепарво оҳангда.

— Тўғри, — куюниб тасдиқлади раис. — Одам бўлгандаям ўзимизнинг одам. Қўролдош дўстимиз, лекин, парткомликка олий маълумот ҳам керак, ахир. Қўшнингизда маълумот, ким билсин, қанақа?

— Маълумотим бор, — овоз чиқарди шу пайт Ёшиузоқ.

— Қайси институтни битиргансиз? — негадир жаҳлланиб сўради раис.

— Ўқиганим йўғу, маълумотим бор.

— Қанақа маълумот экан у, ўқимай эгалланидиган? — раис кесатди.

— Чўт қоқишни биламан...

Шу сўз Ёшиузоқнинг оғзидан чиқар-чикмас Беркинбой дарров яна раиснинг кулогига энкайиб шипшиди:

— Буғолтирлик, буғолтирлик мос...

Раис бош чайқади:

— Ўринлар банд.

Беркинбой туйқусдан тилла топгандек қувониб-суюниб, турган жойида дик-дик сакрай бошлади:

— Топди-им!.. Топди-им!..

Раису Ёшиузоқ бир вақтнинг ўзида унга қарашди:

— Нимани топдингиз? — Овозлариям келишиб олингандек баб-баравар чикди.

— Омборчилик ўрни бўш. Бугдой омборида ҳеч ким йўқ. Ўн саккизта ҳампаси бор омбор... Ҳар ҳампада ўттиз тоннадан бугдой...

— Майли, бу бошқа гап, — деди ниҳоят раис ҳам ўзига келиб. — Мен сизни, биродари азиз Беркинбой, беҳудадан-беҳуда чақиртирмагандим-да. Калаванинг учини топиб олай дегандим. Менинг калавамни учи доимо сизда.

— Менда эмас, — хиринглади Беркинбой.

— Бўлмаса кимда?

— Ўрмонда!

— Ўрмондаги дарахтда!

— Дарахтдаги қушчада!..

— Қушга ҳам сув, ҳам дон керак, — деди кулгунинг зўридан кўзлари ёшланган раис. — У селобланиб турган...

— Жигарни истайди!..

— Балли!..

— Бир лахза хўжайин, кўз очиб юмгунчалик бир лахза!.. Ўроқда йўқ, машокда йўқ, хирмонда ҳозир деганларидай, Ёшиузоқнинг омборчиликка тайинлангани, бу вазифани эгаллашида ўзининг катта хизмати борлиги Беркинбойни беҳад қувонтириб юборганди.

VIII

Ёшиузоқ омборчи бўлди-ю, уч-тўрт ой ўтиб ҳеч ким кутмаган ғалва-ғишавалар чиқиб қолди.

Тепаликлар ишдами, кўча-кўйдами — иккитасининг боши бир жойга бирикдими, тамом, Беркинбой унинг суюмли қўшниси Ёшиузоқ ҳақида гапирадиган бўлиши.

Миш-миш кўп-у, қиладиган ишларининг тайини йўқ. Ҳатто, ойбулоқликлар ҳам хаёлларидан кўтарилиб кетаёзди. Ўй-хаёлларини буткул шу икки бегунох эгаллади-қўйди. Одам боласининг табиати қизиқ-да. Уни англаш оғир. Ҳарҳолда, вужуднинг аллақайси пучмоқларида, миянинг қалин пўстлоқлари қабатида қандайдир рухлар-у хислар, тугёнлар-у талвасалар мудраб ётади ва улар арзимаган сабаб билан жунбушга келади.

...Бу ўрмон холи деб гумон қилмагин. Балки ухлаб ётар шу ерда қоплон...*

...Кароматгў-ю бахши кампирлар бу ўзгаришлардан, миш-мишлардан беҳабар қолишмади, албатта. Улар анчадан бери Нисо ачаникида йиғилишиб фол кўришмаётган эдилар. Бунинг касратида бетайин жинлар бу ергаям кўноқланиб қолишмасайди деб хавотирланмоқдайдилар. Кампирлар подачининг Нисо ачаникига момоулоқ ташлаб кетишини кутишаётганди. Ўзларининг айтишича, табаррукланиши лозим бўлган бу улоқни бериш подачининг хоби хотирига ҳам келмайди, шекилли. Эл-улус эса миш-мишларга андармон бўлиб кетиб уларни ёддан чиқарган кўринади. Қанча вақтлар ўтиб кетаётибди ҳамки, дилига худо инсоф солган бирор бандаи мўминдан сас-садо чиққани йўқ. Ўзларини кўрмасликка, билмасликка олиб юрибдилар — кўзим кўр, қулоғим қар, бошим омон, деб. Буларга жин текканга ўхшаб кўринади. У нобакордан парвардигорнинг ўзи асрасин-у, тепаликларнинг ўзгариб қолган хатти-ҳаракатлари, бир-бирларига қандайдир бошқача қарашлари, шукр қилмай норози бўлаверишлари шубҳага солади-да, одамни.

Кампирлар нима гап-сўзлигини билмоқ ниятида оқ доқа рўмолларини ўрашди. Бири асога суянган, бири мункиллаган — ҳаммалари олдинма-кетин подажойга жўнашди. Йўл-йўлакай подачининг таъзирини бериб кўйиш лозимлигини гапириб боришди. Бу бетини сиқиб қонини ялаган бирорта савобталабга улоғингиз кампирларга момоулоқ бўлди, деса ҳаммаям жон-жон дейди-ку?! Шу сўзни айтиш учун тилига тирсак чиққанми ё!..

Тепа тарихида аммо-лекин бунақаси бўлмаганди. Кўпчиликда бу ёмон таассурот қолдирди. Баъзиларини газаблантириб юборди.

Эмишки, кампирларнинг нафси ҳакалак отиб чидолмай қолишган. Эмишки, момоулоқ дегани илгари замонда текинхўрларнинг ўйлаб топгани. Бир оёғи ерда, бир оёғи гўрда турганлар ҳар хил удумларга мунчалик ёпишиб олишмаса? Умуман, нима кераги

* Ҳазрати Шайх Саъдий.

бор удум-пудумининг? Тирикчилигингни қилиб, аравангни судраб юравер, сенга биров ринг деб кўрсин...

Бошларига оппоқ дока рўмол ташлаб олганларини яна! Оп-пок! Бир хилларининг юзлари ҳам шундай оқариб кетган...

Подачи истар-истамас уларга момоулоқ ташлаб кетишга ваъда берди.

— Олдимизга солиб бер, хайдаб кета қолайлик, — деди бир кампир, кемшик тишларини кўрсатиб, унинг сўзларига ишонмагандек.

— Э, қанақасиз? — фигони фалакка ўрлади подачининг. — Биров кўрса айб қилади-ку?

— Айб қиларини қилиб бўлди, болам.

— Ўзларингиз-да... Бўпти, бўпти; бораверинглар, ташлаб кетаман дедимми, ташлаб кетаман.

Кампирлар бири асога суюнган, бири мункиллаган — ҳаммалари олдинма-кетин ортга қайтишди.

...Қадим замонларда Тепада бир подачи ўтган экан. У эрталаб чиқиб кетганидан кунни кеч қилиб қайтгунча кекса онаси йўлга кўз тутиб, зерикиб ўтирар экан. Подачи қандай қилса онаси ўзи йўқлигида толиқиб қолмаслигини ўйлай-ўйлай, уйга улоқ сўйиб ташлаб кетибди.

— Эна, — дебди кетар чоғи. — Кампирларни чақириб келинг, буни пишириб енглар. Бошқа одамнинг оғзи тегмасин.

Она ўғлим туш-пуш кўрган шекилли, деб қишлоқ кампирларини йиғиб келибди. Улар улоқни пишириб ейишибди. Эрталабдан то пода қайтгунча гаплашиб ўтирибдилар. Уларнинг билмаган, кўрмаган нарсаси йўқ экан.

Подачини энаси хандон-хушон қаршилабди:

— Бўталоғим, бугун шундай гаплар бўлдики...

— Айтинг, эна, нималар ҳақида сўзлашдиларингиз?

Энаси айтиб бергани — кампирларнинг суҳбати подачига жуда маъқул келибди. Шу-шу одамлардан навбатма-навбат улоқ олиб кампирларга сўйиб бераверибди. Бировнинг онаси, бировнинг бувиси улоқ гўштини егани боришаркан, одамлар, жон-жон деб рози бўлишибди. Оналар, бувилар ўғилларига,

невараларига ана шу суҳбатларни оқизмай-томизмай айтиб беришаверибди. Кейин-кейин кампирларга аталган улоқнинг исми момоулоқ бўлиб кетибди. Тепаликларнинг соддаликлари, очиқ кўнгилликларига, раҳмдилликлари-ю ҳамжиҳатларига момоулоқ баҳонасидаги ана шу суҳбатлар сабаб бўлган экан... Ана шунақа гаплар...

...Подачи бир сўзли йигит. Айтганининг устидан чиқди. Улоқни сўйиб, терилаб ҳам кетибди. Кампирлар кириб келишганида Нисо ача терини ошлаб ўтирган экан. Улар ўзлари қозон осишди.

Сўнгра уйга кириб, давра қуриб ўтиришди.

Одатдагидек кўп тахмину гумонларни гапиришди. Инчунин, Беркинбойнинг бозор-ўчарларда баъзан... айтишга тил ҳам бормайди, чўнтакка тушиш одати борлигими-ей... чинчалоғи бесабаб кесилмаганлигими-ей...

— Бир хил юртларда, — деди пойгаҳда жойини эгаллаган серзарда кампир. — Ўғриларнинг қўлини, бармоқларини кесишадики, минбаъд бу пештахам ишни қилмасинлар деб.

— Тўғри, раҳматли чолим газет ўқирдилар, шундай-чанги гапларни ҳам айтганлари ёдимда.

— Хўп қилишади!

— Ўғриям худонинг бандаси-да...

— Қийнаб нима қилишаркин?

— Товба?! Товба?! Ўғриларнинг ҳам онаси бордир. Уларнинг юраги қандай чидайди бу азобга? Қандай чидайди? Оқ сут берган жигарғўшасининг шундай нобакор бўлиб чиққани дард устига чипқон бўлмай-дими? Оналар «болам, ўғри бўл, қароқчи бўл» деб ўргатишмайди-ку? Шу ниятда оқ ювиб, оқ тарашмайди-ку? — Ҳилол биби деган, юзидан нур ёғилиб турган оппоқ сочли кампир анчадан буён миқ этмай ўтирганди, у умуман камдан-кам оғиз очарди, ҳозир кўзлари ёшланиб ўзини тутолмай қолди. — Гўдак нурдек дунёга келади, айланайлар. Унга одамларнинг ўзлари, ҳа-а, уларнинг ўзлари ғубор юктиришади. Балчиққа белашади. Уларга ҳар хил ёлғон-яшиқларни ўргатишади, алдашади, ёмон йўлга солишади, лекин ўзлигича сақлаб қоладиган қатра меҳрни топишолмайди. Болаларга меҳр

керак, айланайлар, меҳр керак. Қайси кунӣ ойбулоқлик ўртоғим кўзига ёш олиб гапирган гапни эшитинг: «Неварам менга: буви, соф бўл, бировнинг ҳақиға хиёнат қилма, деб ўргатардингиз. Айтганингизни дилимга жойладим. Нега энди ҳамма мени масхаралайди, турткилайди, нима қилай, деб айтади...» Нима қилсин у муштипар? Онанинг юрагини поймол қилиш шунчалик ҳам бўладими, айланайлар!

Ҳилол бибининг дил-дилдан айтган сўзлари барчада чуқур таассурот қолдирди. Пашша учса эшитиладигандек сукунат чўкди.

Кампирлар ўз ўй-хаёлларига фарқ бўлган эдилар.

IX

Кампирлар ҳазин ўйларга ботиб туришган маҳал ташқарида кучли, телбаёна шамол эса бошлади: ёш-нимжон ниҳолларни эгиб-букди, ер бағирлатиб қўйди, улкан дарахтларнинг айрим шохларини бутогидан чирт узиб юборди, томлардаги пичан ғарамларини ҳар ёққа сочиб юборди, кўлмакларни тўлқинлантирди, кўчадаги енгил нарсаларни ҳовлиларга олиб кирди, ҳовлилардагини кўчага судради.

Ойбулоқ тараф қорайиб, чангиб ётарди. Осмоннинг жамики хира ранглари, ёвуз кучлари ўша ёққа ёпирилгандай эди. Тесқари томонда кун ёруғ, қуёш чараклаб ётарди. Бир замон Ойбулоқни буткул босиб олган қора, хира булутдан илондай ингичка бир бўлак ажралиб чиқди-да, Тепа томон йўл солди. У йўлида учраган нарсани омон қўймас, супуриб осмонга ҳаволар, ўйнатар, ўзи билан ҳамроҳ қилиб олиб кетаверар эди. Шу боис, Тепага кела-келгунча чанг-тўзон устунӣ ҳам энига, ҳам бўйига шунчалик улканлашдики, бу издиҳом орасида нима бор-йўқлигини на узоқдан, на яқиндан билиб бўларди.

Унга кўзлари тушган тепаликларни ваҳм босди. Бир муддат серрайганча қотиб қолишди. Худонинг душманларига макон бўлган Ойбулоқнинг ўзларига яқинлигидан минг-минг афсуслар чекишиб, «жинтў-полон!.. жинтўполо-он!» дея бақиршганча, дуч келган томонга тумтарақай бўлишди. Шунчалик тез ва чакқон

ҳаракат қилишдики, лаҳза ўтмай на кўча-кўйда, на дала-тузда одам зотидан асар ҳам қолмади. Сигир-бузоқ, кўй-кўзи, йилқилар ҳам бошқалардан нажот бўлмагач, ўзларини пана-пасқамларга уришди.

Чанг-тўзон устўни етиб келди. Баайни бу қишлоқда илгари ҳам бўлгандек, кўчаларни хуштак чалганча бемалол, эмин-эркин айлана бошлади. Шамолнинг раҳми келган ёш ниҳолларни таг-томири билан кўпориб ташлади, кекса дарахтларга негадир тегинмади. Томларда рақсга тушди, дераза-эшикларни тимдалаб, хамманинг юрагига қутқу солди.

Нисо ачанинг тугмадеккина ҳовлисининг атрофи пахса девор билан ўралган. Чалмахона ёнидагина озгина туйнук бор. Бу туйнукнинг нима учун қўйилганлигини, рости гап, уй эгасининг ўзиям билмаса керак.

Туйнукнинг чап томонида, чалмахона ёнида кичкинагина бўз тепача бор. Яқинроқдан зингил солиб қарасангиз, бунинг тепача эмас, катак эканлигига амин бўласиз. Ит кулбаси. Чимдан тикланган, устига ҳам чим бостирилган.

Катак ичида анчадан буён Таппон деган бир ит ўзича кайфу сафо қилиб, давру даврон суриб келади. Таппоннинг куни бир зайлда ўтади: баъзан-баъзан катак оғзига чиқиб ялоғига тўлдириб кетилган ювиндини пок-покиза туширади, қозиғи атрофида пича айланиб сайр қилади-да, сўнгра яна ичкарилаб, жунлари тўкилган жойга чўзилади, тумшугини олдинга узатган оёқлари орасига қўйганча маънисиз кўзларини номаълум нуқтага тикканча ётаверади. Унинг энг яхши жихатларидан бири ҳам шу бўлса керак, ўзи билан ўзи андармон, итчилик борди-келдиларидан беҳабар, оқибатдан чамаси кўнгли тўқ.

Ховлига дастлаб қаёқдандир қамғоқлар учиб кириб, коптокдек думалай бошлашди. Қамғоқни лайлакхас дейишганича бор, ҳақкам-дуккам қадам ташлаётгандек бўлиб катак олдига бориб қолишди. Таппон хонадонига бостириб келаётган на боши, на қўл-оёғи кўзга ташланадиган аллақандай пахмоқ жонзодни кўриб эсхонаси чиқиб кетаёзди. Сўнгра ялоғига бугун ювинди тўкилмаганини эслади, хойнаҳой, шу текинхўрлар пок-покиза тушириб кетгандир, деб ўйлади. Ҳазаби кўрқув

ҳисси билан қоришиб, унга жасорат бахш этди, ўзини қамғоқнинг устига отди. Номаълум жонзод чап бериб қолишга базўр улгурди, итнинг бўйнидаги занжир бошқа ҳаракат қилишга йўл бермади. Таппон шундагина илк бор ўзининг боғлиқ ҳолда эканлигини ҳис этди, шу лаҳза аламдан бўғилиб, ўзини-ўзи ёриб ташлагиси келди. Бироқ, туйқусдан ангиллаб юборди — олдинги оёқлари пахмоқ жонзоднинг этагига илашганди шекилли, нозик товонига кирган тиканчалар жонини беҳад ачитиб юборганди. Занжирда эканлигига ҳам шуқр қилдики, агар у ҳалақит бермай бу лаънати кутилмаган меҳмонни бус-бутун босиб олганимда ҳолимга маймунлар йиғларди, деб.

Таппон катагининг бир бурчагида рингшибгина ётаркан, йиртиқ калишини судраганча қелиб ювинди бериб кетадиган меҳрибон кампирдан аччиқланди. Ахир, у анча-мунча бегона жониворни ҳовлига киритмасди, баайни Таппоннинг ўзига хатлаб берганди, аллақайдаги бош-оёқсиз, тасқаранусха жонзодлар мунча ўз уйидагидек бемалол айланиб юришибди. Ишқилиб, уни ғафлатда қолдириб, ҳовлини ишрол қилишма-димикин?

Ит кўркиб кетди.

У йиртиқ калишни судраб юрадиган кампирни хўжайин эмас, балки, ўзининг иссиқ-совуғидан хабар олиб турувчи, бундан бошқа муҳимроқ, эзгурок, олижаноброқ юмуши борлиги мумкин бўлмаган хизматкор деб биларди. Мабодо, борди-ю, бу ҳовлидан кампирни суриб юбориб, бошқалар эгаллаб олиш-гандаям, улар учун ҳам Таппоннинг иссиқ-совуғидан хабар олиш, яловини тўлғазиш фарз! Таҳликага тушганлигининг боиси яккаш кампирга ўрганиб қолганлиги, унинг меҳрибонлиги... Э, жуда кўп!..

Таппон сал сиполаниб ташқарига мўралади: ҳовлини пахмоқ жонзодлар буткул эгаллаб олишганди. Сўрамай-нетмай-а? Кампир қаердайкин? Ит ақиллай деса, овози чикмади. Юраги канча сирқирамасин, тақдирга тан бериб бурчакроққа қисилди, кулала бўлиб ётиб олди. У энди ёлғиз бир нарсани, бу босқинчилар ўзига қандай муносабатда бўлишини, ўйлай бошлади. Бироқ, анчадан буён ҳеч нарсани

ўйламай кўйганидан тумтароқ хаёлларидан маъни-
лироқ бир нарса чиқмади. Кўзлари милт-милт ёнди,
баъзан кўпириб-тошаётгандек бўлиб туюлган қони ҳам
музлади, кампирнинг саховатпешалиги туфайли еб-
ичганлари сўлакайини келтирди.

Баъзи кечалари туйнукдан бир қанжиқ кириб
келарди. Катак ёнида куймаланарди, чўгдек кўзларини
тикиб уни нимагадир даъват этарди. Таппон ҳам савқи
табиий билан унинг даъватига тушунгандай бўларди-
ю, ялогини, катагини қизганиб лоқайдлигича ётаве-
рарди. Гарчи исмсиз, лақабсиз тунги меҳмон унинг
ялогига қайрилиб боқмасаям, негадир базўр топиб
олган жойини қизганаверарди-да!..

Таппон ожиз ингранди.

Ичкарида ўзлари билан ўзлари бўлиб ўтиришган
кампирлар бир маҳал худди келишиб олгандек
хаммалари бирданига ташқарига қарашди-ю, ранглари
қум оқариб кетди. Уларнинг бу қарашида ҳам аллақандай
ғайритабиийлик мавжуд эди. Ўзлари сезмаган нимадир
кампирларни дераза томон ўтирилишга мажбур этганди.
Кейинчалик анча вақтгача бир-бирларига, бу қандай
куч бўлдийкин, деб гапириб юришди. Қизиги шундаки,
гапираверган сари уларнинг юрагидан кўрқув махв
бўлиш ўрнига, баттар ваҳима босарди. Кўзларига
алланима балолар кўриниб кетарди.

Уларни айни дамда даставвал ажаблантирган нарса
сокин сунбула ойидаги бемаврид тўс-тўполон эди.
Кейин, худонинг йўриғи-да, сунбулами, бошқа ойми,
хоҳлаган пайтида тўполонини, хоҳлаган пайтда ёмғир-
корини юборади, деб дилларига таскин беришди.

Шундан сўнг тўполон одатдагидай ўтиб кетганида-
ку, кишлоқ аҳли буни гапириб ҳам юрмаган, кампирлар
ҳам табиий ҳодиса деб қараган бўлишарди.

Кутилмаган пайтда дераза шарақлаб очилиб кетди-
ю нақ дастурхон ўртасига кучоқ сиғмас бир қамғоқ
шифтдан тушгандай келиб тушди. Кампирлар ўзларини
ўнглаб олар-олмас чанг-тўзон устун пахса деворни
хатлаб ўтиб, ҳеч қаёққа андармон бўлмай уям очик
деразадан ўзини ичкари урди.

Хонани бир лаҳза зулмоний зулмат чулғади.
Кампирларнинг баъзилари ўзларидан кетишди, баъзи-

лари юраклари така-пука бўлганча ёдларига тушган оятни пичирлаб тиловат қила бошлашди.

Ранги оқаринкириб кетган бўлса-да, ўзини йўқотмай, тунж ҳайкалдек қотиб ўтирган Ҳилол биби қамғок устида ғалати бир нарсани кўрди. Қамғокдан бир қаричча юқоридан қуюн нақ шифтга тегиб, чарх урарди. Унинг остки қисмида одам бўлиб одамга, ит бўлиб итга ўхшамаган аллақандай жониворлар муаллақ ҳолатда бир-бирларини эзгилаб янчиб ётишарди.

Бу махлуқлар қуюн ер сахнидан супуриб келган суприндилар, бурди-балолар орасидан битдай бижғиб чиқишар, бир-бирларини чавақлашар, ўзларининг уят ишларига шу қадар машғул эдиларки, ақалли сал бошини кўтариб атрофи-жавонибга қараб қўйишни хаёлларига келтиришмасди.

Ҳилол биби бу ходисалар аллақандай супургига ўхшаш қанотлар остида рўй бераётганлигини пайқади. Юраги дов бермай кўзини кўтариб қаради-ю, қичкириб юборди, бироқ тили танглайига ёпишгандек овози чиқмади. Унинг кўзига кўрингани сочлари ёйиб ташланганидан ҳўллапўш ёпингандек туюлган ярим илон, ярим одам — қип-яланғоч қиз бўлди. Қизнинг сийналарини қорамтир доғ босганди. Заъфарон юзида қотиб қолган аллақандай машъум ифодаalar на ўликникига, на тирикникига ўхшарди. Кўзлари дағдағали чақнар, бутун оламини ўзига жалб этишга шайлангандек эди. Этаги остида содир бўлаётган воқеаларга худди ўз кавмига нисбатан лоқайд бўлган ҳоким сингари заррача парво қилмасди.

Ҳилол биби кўзларини чиппа юмди.

Қуюн қандай кирган бўлса, деразадан шундай отилиб чиқди, ортидан қамғок ҳам махв бўлди.

Уларни ҳовлидаги бошқа нарсалар негадир қизиқ-тирмасди. Тикка Таппон бир бурчагида тақдирга тан бериб ётган катакка ҳужум қилишди. Бир зарбда чимпидан ном-нишон қолмади, кунпаякун қилиб ташлашди.

Шўрлик ит тузукроқ вангиллашгаям улгуролмай қолди. Қозиқ-позиғи, занжир-панжири билан қамғокларга ҳамсаф бўлди, осмонга ҳаволанди. У бир мартагина, шундай пахмоқ жонзодларнинг таъзирини

бериб қўйиш умидида орзу қилган озодликнинг бу тарзда қадам ранжида қилишини хоби хотирига ҳам келтирмаганди. Пахса девор устидан учиб ўтаркан, лаззатли ҳаётга видо айта, эркинлик шаънига ич-ичидан, ўз тилидаги мавжуд ҳақоратларнинг барини ағдарди ва кейин... бадар кетди.

Нисо ачанинг ёдида Таппонни қандай асраб олганлигигина қолди, холос.

Кўчага у болаларнинг шодон қийқирикларини ва аллақандай аянчли вангиллашни эшитиб чиққанди ўшанда. Болалар мушукдай келадиган бир кучукчани ўртага олиб, бир-бирларига коптокдай тепиб уза-тишарди. Баъзан кучуквачча давра ўртасида сару калавасини йўқотгандай қунишганча қотиб қолар, шунда зумрашалардан бири уни эркалаган оҳангда «Таппон, Таппон» деб чақирарди. Сирасини айтганда, бу жонивор қандайдир оқиш тусда бўлиб, рамакқа етиб қолган, номининг ғалатилиги кишининг оғзини очиб қўярди. У энди мени калтакламайдиган раҳмдил чиқиб қолди, дегандай чақирган боланинг олдида гандираклай-гандираклай борар, кутганининг аксича яна тепки ерди.

Нисо ача болаларни дўк-пўписа билан тирқиратиб юборди. Кучукваччани ховлига олиб кирди. Раҳматли эрининг Қоровой деган жуда суюмли ити бўларди. Чимкатакниям ўшанга атаб қурганди. Қоровойнинг бўйнига занжир солинмас, ёгин-сочин пайтларида ўз фаросати билан катагига кириб ётаверарди. Таппон эса бундай пайтларда тикка уйга кириб келавериб кампирни безорижон қилиб юборганидан қозигу занжирдай муносиб тухфага сазовор бўлганди. Мана, ҳаммаси абас топди. Қоровойдан ёлғиз хотира — чим-катак ҳам...

...Кампирлар бирин-кетин ўзларига келишди.

— Хайрият-э! — дея хатто биттаси тилга кирди. — Нақ ўтакамни ёриб юбораёзди-я!..

— Деразани қаттиқроқ ёпмайсизми, айланай! — кимдир Нисо ачадан домангир бўлди. — Иложи бўлса, илгагини туширинг эди!..

Шу маҳал уларнинг нигоҳи ногаҳон Хилол бибига тушиб, оқариб кетишди. Хангу манг бўлиб, тилларига

калолат келганча қотишди. Ҳилол бибининг лаблари чап томонидан юқорига қараб ҳақиқатдан ҳам даҳшатли тарзда қийшайиб кетган, кесакдай қотиб ўтирарди.

Биров, жин чалибди, дея бақириб юборишига оз қолди, дарров тилини тишлади.

— Сизга нима бўлди, Ҳилол янга? — дейолди кимдир.

Ҳилол бибининг юз-кўзларидаги муаллақ кўркув ифодалари эриди, дув-дув ёш тўкиб юборди. Сўзлашга холи келмади.

Кампирлар маънодор кўз уриштириб олишди.

— Ҳа-а, шу ернинг ўзида, иссиғида кўч-кўчни бошламаса бўлмайдиган кўринади!..

Енгил хўрсинганликлари ғам-андух аломати эмас, балки улар сал ўзларига келганидан нишон берди. Ҳар бири кўнглида, хайрият, бу тўполоннинг касри менга урмади, дея ўйларди шу сония. Ўй-хаёллардан таскин тополмай, бебилиски лаблариниям ушлаб кўришди.

Ҳилол бибини ўртага олиб, доира даранглатиб роса кўч-кўч қилишди. Бир вақт, бундай қарашса, кеч қияпти.

Илгариги пайтлар бўлганда-ку, кеч киришими, тун яримлашими, тонг отишими — бировининг парвойига ҳам келмасди. Энди эса... Хавотир-тахликага тушмай илож йўқ. Ҳилол бибини Нисо ачаникида қолдириб, аста-секин тарқалишаркан, уй эгаси тиззасига муштлаб-муштлаб, тирноқлари билан юзини юлаётгандай ҳаракат қилар ва тинимсиз жаврарди:

— Во-ой, икки юзим қоп-қора-я!.. Ҳилолнинг қариндошларига энди мен нима дейман, ўғил-қизи, неварачевараларига нима дейман...

Унинг нима дейишини шубҳасиз кампирлар билишмасди. Нисо ачанинг куюнаётганлиги кўч-кўчнинг самара бермаганини кўрсатарди...

Бу гапларни эшитиб, ҳаммадан бурун Қиммат кампир жўнаб қолди. Ҳай-хай, худо кўрсатмасин, Нисо бонуга қўшилиб, унинг ҳам бир нима дейишига тўғри келмасин-да, ишқилиб.

Қиммат кампир анча юргач, бошқалар ҳам ўз кўчаларига бурилиб кетиб, ёлғизланиб қолганлигини

пайқади. Негадир нафаси ичига тушиб кетди. Эндигина муюлишдан қайрилаётиб қотди-қолди.

«Во-ой зормандала-ар!.. Во-ой зормандала-ар!.. Ай-тишга тил бормаиди. Йигитгина тушмагур, қизгина ўлгур!.. Бу нима қилиқ, бу қандай шармандалиқ!.. Бир-бирларига шунчалик қапишиб кетишганки, асал ойида эҳтиросга тўлиб-тошган келин-куёвлар янгалари кўриқлаб тургандаям бунчалик бўлмас!..»

Қиммат кампир аввалига талмовсираб турди. Сўнгра ўзига келиб, қўлидаги ҳасса-таёғи билан уларнинг бошига қарс-курс туширмоқни ўйлаган... Йўқ, ўйлаётган эди, ҳалигилар ерга кирдими, осмонга чиқдими — номаълум, кўздан йўқолишди.

Кампиршонинг бутун вужудидан совуқ тер чиқиб кетди. Сўнгра, чунонам қочиб қолдики, битта-яримта одам буни кўрганида кулишини ҳам, кулмаслигини ҳам билолмай гангиб қоларди.

Кампир суръатини ҳеч пасайтирмай шу кетишида ўртанча ўғлининг ховлисига етди. Дарвоза олдида тўхтаб, нафасини ростлади. Бу ўғли алоҳида хўжалик бўлиб, мана шу ерга жой-жалол қилганигаям беш-олти йилдан ошди. Шунисигаям шукр. Ака-укаларининг ичида энг мўмин-қобили, қўй оғзидан чўп олмагани шуниси. Ойбулоқда анчадан буён дўкончилик қилади. Дўкончаси кичкина бўлсаям, жондан бўлак ҳамма нарса бор у ерда. Ойбулоқ сувдан танқис бўлсаям, қудуқларида жинлар яшириниб юрсаям, мунақа дўконча-пўкончалардан ёлчиган. Ер остидан калтадум махлуқлар чиқиб қолмасин, деган хавотирдамикин, кўча-кўйларгаям тош-бетон, мум ётқизиб ташланган. Лекин ишониб бўлмайди, улар жаҳд қилса тоғ тагидан ҳам чиқиб келишаверади. Ўғлининг дўкончилиги, усти бут, қорни тўқ юриши онага маъкул-у, ўша касофат жой — Ойбулоққа бориб-келиши ёқмайди, холос. Майли, қайда бўлсаям боши тошдан бўлсин! Келини ҳам ёмонмас. Қўли косов, сочи супурги бўлиб болаларига қарайди, ювади, тарашлайди — ринги чиққанини биров эшитмаган. Кўз тегмасин, тотув!

Кампир оҳиста эшикни итариб очди. Ичкарига бир-икки қадам босдию, хайратдан тахта бўлиб қолди. Не кўз билан кўрсинки, ер супанинг бу четида мўмин эр,

у четида фаросатли хотин — бир-бирларига қўлларини тўлғаб-тўлғаб айтишишарди. Уларнинг айтишишларига атай қулайлик туғдираётгандек, пешайвон чироғи супага хира нур ҳам таратиб турарди.

Бири иштонсиз, бири кўйлаксиз ярим яланғоч, кир-чир болалар супа бўйлаб зир югурганча дам отасига, дам онасига талпинишарди.

— Йўқол ҳамманг туққанларингнинг ёнига! — бўкирарди ота болалар ўзига яқинлашаётганда гўё улар енгига осилиб, сўкинишларининг таъсирини камайтириб кўйишдан кўркаётгандек оҳангда.

— Борларинг, сенларни бировдан орттирмаганман, эплаб-сеплаб олсин! — чийилларди она гўё болаларнинг ягона гуноҳи уларнинг бировдан орттирмаганлигида экандай.

Алоха, сабий норасидалар иккаласининг ҳам дамига яқинлашолмай аросат ичра изиллаганча қолишарди.

— Сендақа хотиндан ит асраганим яхши эди, падарлаънат! — кўпириб-тошарди мўмин эр. — Ҳозирок суякларингни майда-майда қилиб ташлайман.

— Майдала-майдала! — вишилларди фаросатли хотин, чамаси, у аллақачон сенсирашга ўтиб олганди. — Ит тилсиз-да, ит гапирмайди-да! Қўл теккиз-чи, сени омон кўйишармикин?!

— Омон кўйишмаса, омон кўйишмасин! — дерди шаштидан пасаяётганлигини билдириб кўйганча мўмин эр. — Ҳайт, дейману бошимни олиб кетаман!

— Кет, кет! — оловланди фаросатли хотин. — Гўрингда тўнғиз қўпгур Ёшиузоғингни олдига бор!.. Айтдим-а, нега бу уйинг куйгур қоп-қоп ғалла келтириб қолди, деб. Қўшмачилигинг эвазига экан-да, ойбулоқлик қанжиқларингни ҳам топиб, сочини битта-битта юлмасам...

— Бас! Бас! — тамоман эсанкираб, шалвираб қолганча бақирди эр.

Бирок, шундан бошқа сўзга тили айланмади. Қарийб, улар ойбулоқлик эмасди, деб айтиб юбораёзганди, тилини, хайриятки, тишлаб қолди. Гап шундаки, бу мўмин ўғилни қўп ҳам мўмин эр, деб бўлмасди. Шу ерликлар тили билан айтганда, дўконига мол келтириш учун шаҳарга қатнаб, битта-иккита алвасти ўйнашлар

орттирганди. Шериги ҳам йўқ эмасди, албатта. Бу шерик асл ойбулоқлик бўлиб, хатто машинасиам бор эди.

Худо ҳақки, учар! Отини ёзолмайди, тўртта бамаъни одам билан (агар улар бор бўлса!) ўтириб гаплашолмайди-ю, кўз остига олганини, айниқса, тарсо санамларини бир суҳбатдаёқ, наинки суҳбат, бир нигоҳдаёқ ўзига жазм қиларди-қўярди. Қиммат кампирнинг мўмин ўғлиникига ҳампадаги ғалладан хоҳлаганича келтириб юрган Ёшиузоқнинг ҳам асл мақсади — ана шу йигит билан улфат бўлиб олиш эди.

Майли, ароқ деса — Ёшиузоқ топсин; пул деса — Ёшиузоқ тўкиб ташласин; фақат улар янги-янги, хилма-хилини келтириб туришса бўлди. Чунки Ёшиузоқ биттасидан дарров зерикади, ўзиям ҳар қандайи бир маротабадан сўнг Ёшиузоққа қайтиб йўламайди...

Ёшиузоқ бу йигитлар билан яхши чиқишди. Улар бошқа-бошқа шаҳарлардан ҳам машинага санамараста нозанинларни миндириб келишар, бу ойимқизларни хушҳол ва гул-гул яшнатиб жўнатиш кўпинча Ёшиузоқнинг зиммасида бўлганлигидан боши кўкка етарди...

Улар тоғларга чиқиб кетишарди. Гадой топмас ўнгирларда бир кун-икки кунлаб қолиб кетишарди, баъзан шу даражага етишардики, бир-бирлари билан ўйнашларини алайно-ошкор алмашишарди.

Ўзиям ҳамма жанжал шундан чиқди.

Учар ярим йилдан буён биттаси билан алоқа қилиб юрганидан кўнгли хижил эди. «Узоқ борланиб қолдим, яхшилик келтирмайди», — деб ўйларди. Ўйлагани юзага чиқа бошлади. Даставвал ҳеч нарсада тамаси бўлмаган бу жувон канадай ёпишиб олди: пул сўрайдими-ей, ёнимдан кетмайсиз, деб унинг кўксига бошини қўйиб йиғлайдими-ей...

Учар уни бир куни Ёшиузоққа бебилиски узатиб юборди. Жувон шундан сўнг анча фурсат йўқ бўлиб кетди. Бир куни ранги синикқан, афтода бир ҳолда уни яна пана жойда ушлаб олди, пул сўради.

Учар елка қисди:

— Пулим йўқ эди-ку?

Жувон бирдан тутакди:

— Энди пул бергинг келмай қолдими, энди баъдингга урдими, керак бўлмай қолдимми?!

Учар чамаси бу масалада умрида балки илк бор, аммо қаттиқ чалкашликка йўл қўйди:

— Бор-ей, мунча дийдиё қиласан? — деди қизишиб. — Ёшиузоқ акангнинг олдига бор...

— Хе-е к... — жувон шундай кўпол сўкиндики, Учар салкам унга ташланиб, бўғиб ўлдириб қўяёзганди. Ўзини зўрға босди, жувон эса унинг қазабини парвойига ҳам келтирмади. — Ўзингнинг қўлингдан келмагандан кейин қўшмачиликка ўтдингми? Яна юзимга соласан-а?!

У яна кўп ҳақоратларни ёғдирди. Тўнини бутунлай тескари кийиб олди. Гўёки, дунёда иккита покдомон бўлса, бири шу эмиш, гўёки зуғум қилиб, зўрлаб безорилар унинг исматини қон айлашганимиш...

Жувон, чамаси, ўзининг тўқиганларига ўзи ҳам ишониб кетди. Поймол бўлган номуси, оёқ ости қилинган иффати учун эзилиб-эзилиб йиғлаганча Ойбулоққа келиб, Учарнинг аёлига бор гапни айтиб берди. Учарнинг аёли эса соч юлиб, юз тирнаб солди жанжални-солди жанжални, бутун қишлоқни томошага йиғди, бу ҳам етмагандай, Тепага йўл олди. Бу шум хабарнинг заҳар-заққумидан Қиммат кампирнинг фаросатли келинини ҳам бенасиб қолдирмади.

Бор гап шу.

Қиммат кампир олдинга юришни ҳам, орқага қайтишни ҳам билмай аросат ичра қолганди.

Туйқусдан келин чўкка тушиб супа лабига ўтирди, уввос тортиб юборди.

— Ҳа-а, мен етимчаман! — ора-чора кўз ёшларини кафтининг у ён-бу ёнига артганча ҳасратга ўтди. — Ур — индамайин, сўк — индамайин, ўйнаш опке — остига кўрпача тўшай!..

Қиммат кампирнинг нафсонияти малолланди. Чидаб туролмади.

— Оғзингизни юминг, келин, оғзингизни юминг! — дея шанғиллаб кириб бораверди. — Мани ўғлимни палаги тоза! Нега урсин, нега сўксин?! Ўйнаш дейсиз-а, номахрамнинг соясидан қочади-ю...

— Ҳа-а, қочади-я, қочади! — шўлтиллаб бурнини

тортди келин, кампирнинг тўсатдан бу ерда пайдо бўлганига ҳеч ажабланмай.

— Қочмай нима? Қочмай нима? — такрорлади Қиммат кампир гўё бу сўроқлардан кейинги сўзларни фаромуш қилгандай тин олиб, сўнгра бу жанжалга мутлақо алоқаси бўлмаган жойларга ўтиб кетди. — Мани отамнинг равоти бўлган. Равотида қўша-қўша сигир-хўкиз, сурув-сурув қўй-қўзиси бўлган. Ўзи тузук емаган, тузук киймаган — топган-тутганини бировларга берган, бировларга едирган, бировларга кийдирган — шундаям жанжал қилмаган, миннат бўлмасин, деган...

Кампир хўнг-хўнг йиғлашга тушди. Гапиям чала қолиб кетди. У чин кўнгилдан нола қилармиди, бу унинг ҳийласимиди — номаълум. Супадаги жангу жадал вақтинчалик барҳам топди.

Х

Хирмонжойда хирмон совуришаётган эркаклар ўртасида қизгин тортишув борарди.

— Бу нима гап ўзи? — бакирарди ҳабашдек қоп-қора жиззаки Элмурод.

— Елкамизни офтобга куйдириб ишлаб юрайлигу аллақандай тайинсиз келиб омборчи бўлиб олса-а... Майли, бўлса бўлаверсин. Қандини урсин. Аммо-лекигин ҳалол ишласин-да!..

— Мунча бакирасан? — дерди унга жавобан иккинчиси, Элмуроднинг жиззакилигига боис бўлган қоп-қоралигидан ранжиб. — Сен омборчига эмас, бизга гапиряпсан-ку?!

— Тўғри!

— Нима тўғри?

— Астароқ гапирсин...

— Аста айтди нима-ю, қаттиқ айтди нима?

— Ҳақ гап шу-да, барибир!..

— Ҳақни гапирётган тилингдан ўргилдим. Қачондан буён ешилиб қолди, миқ этмай, даминг ичингга тушиб юардинг баринг...

— Баринг дема, баринг дема! Биззи ота-боболар пошшо замонидаям имонини сотмаган, билиб қўй...

— Пошшо-мошшонгни йиғиштир. Колхозчининг хақиға хиёнат қилмасин!

— Тешиб чиқади!

— Бунақалардан тешиб чикмайди!

— Ёқади десанг-чи!

— Беш юз кило буғдойим бор эди, — куйиб-пишиб давом этди Элмурод. — Ундай қилди, бундай қилди, кўз олдимда уч-тўрт қопни тўлғазиб, ҳисобга тўғрилаб берди. Уйга келиб қўл тарозида тортиб кўрдим. Роппароса юз кило кам экан.

— Мен колхозга топширган новвосга берилиши керак бўлган ғалладан ҳам касофат уриб қолган, — ёрилди анчадан бери буён индамай ўтирган Зуннун амаки.

Бирин-кетин бошқаларнинг ҳам дарди чиқа бошлади. Беш-олти ой мобайнида Ёшиузоқ тарозидан ҳақини уриб қолмаган хирмончи қолмаган экан маълум бўлишича...

— Эрта-индин колхознинг ҳисобот мажлиси бўлади, гапираман, — дея депсинарди Элмурод.

— Айтиш керак.

— Керакмас бунақа одам.

— Қаердан келиб қолди ўзи бу...

— Ёшиузоқ эмиш.

— Хе-е, узоқ бўлмай...

— Бузук!..

Одамларнинг авзойи бузук эди. Ёғоч куракларни, чошғалвирларни бир четга бирин-кетин «тап-туп» улоқтиришди. Ўт-ўланлари қуриб-қовжираб кетган тақир тепаликка давра қуриб ўтиришди ғаламислар. Гап-сўзларининг пойинтар-сойинтари, тутуруғи йўғу, яна тиллари ешилгандан-ешилиб борарди, бир-бирларига ҳатто ғал беришмасди. Эй, эси пастлар, қўлларингга курак, чошғалвир бериб қўйишибдими, бу хирмонларни ғанимат шамолларда вариллатиб совуравермайсизларми, илгари замонлар бўлганида сиз лакмаларнинг қўлига ким ишониб меҳнат қуролларини топширарди, дейдиган бир ақли расо инсон топилмасди шу чоғ. Бундай бамаъни гапни айтадиганлар йўқ эмас, бор, бироқ, турли-туман идораларда уларнинг ҳам ишлари бошларидан ошиб ётибди. Бу ғалварслар, масъулиятли

буйруқлар, юрт бахт-саодати йўлида қарорлар чиқариш хирмон совуриш эмаслигини қаёқдан билишсин? Рост-да, аллақаёқдаги эти суягига ёпишган кимсалар, Элмурод-селмуродлар раисга-ю омборчига ёпишаверса дунё остин-устин бўлиб кетмайдими? Тепаликларнинг сабри хў-ўв оксоч тоғлардайин, ийиғи чиқиб ётган адирлардайин эди-ку?! Булар қандай зотларким, хе йўқ, бе йўқ, арзимас бир қоп ғалла деб мажлисда чиқиб гапиришса... Тилингни бир қулоч қилгунча, хирмон четидан сен ҳам бир қоп эмас, икки қоп ўмариб кетавер-да! Худо қўл-оёғингни бутун қилиб яратган-ку?! Йўқ-да! Қанча имо-ишоралар бўлса ҳам бу нарса овсарларнинг етти ухлаб тушига кирмасди, чакакка зўр беришгани беришган эди.

Чакаги йиртилиб ўлади бари!

Алоҳа, ҳар қандай ялт этган фикр бежиз кетмас экан. Бош деб елкасига ошқовоқ кўтариб юрганлар даврасида мумсиккина бўлиб ўтирган бир одам бор эди. Унинг кўзлари доимо пирпираб турар, салқи юзини беш-олтита тук безаганди. Бу тўхлидеккина одамнинг исми Тўхливой эди.

Ариқ қазишга ким — Тўхливой, хирмон совуришга ким — Тўхливой, пичан ўришга ким — Тўхливой, шудгор суғоришга ким — Тўхливой...

Тўхливой ҳамма ишга айтиларди. Айтилган жойдан қолмасди. Ҳозир келиб-келиб, ана шу қўй оғзидан чўп олмаган Тўхливойнинг фикрлари остин-устин бўлиб кетганди. Бу нарса унинг кўзларидан яққол намоён бўларди.

У, хаёлига тўсатдан келиб қолган, «хўш, нега ҳамма ишга Тўхливой-ю, ўмаришга Ёшиузок», деган фикрни маҳкам тутиб олган, калласи бир томонга қийшайиб, эси оғиб қолаёзганди...

«Э, тўхта, Тўхливой! — деди ичида бир маҳал ўзига келиб. — Ёшиузокдан чандон кўпроқ ўмариш нега қўлимиздан келмас экан? Келади! Нимани йўқотаман? Ҳеч нарсани! Қайтанга ютаман? Тўхливой, олға!...»

Тўхливой кафтларини бир-бирига ишқаб, хурсанд бўлиб кетиши ҳам мумкин эди-ю, аммо бунақа бемаъни саъй-ҳаракат қилмади. У ўзининг ширин хаёлларини мазасини татиётгандай эди. Яна кўп нарсаларни

ўйлаётганди. Ўйлай-ўйлай фикри чувалиб ҳам кетмокдайд, ўзи билан ўзи фойдасиз олишарди. Юрагига соя солиб ўтган фикр тобора мусту-мустаҳкам илдиз отиб, бакувватлашмокдайд. Уни кўпориб ташлашга эса кучнинг ўзигина кифоя қилмасди...

XI

«Ёшиузок уйланмаса қишлоқни касофат босади!..»

Кутилмаганда юримсак миш-мишлар тарқаб қолди. Буну оғзига кучи етмаган кампирлар тарқатишгани аён. Қиладиган ишларининг тайини бўлмагач, эрмаклари шу-да — бўлмағур нарсаларни ўйлаб топишаверади.

Беркинбой ажабланди.

Қизик! Бир бандаи мўминнинг уйланиш-уйланмаслигига хўжайинлик қиладиганлар ҳам бор экан-да дунёда! Балки мижози совукдир, балки бирор қусури — айби бордир?! Жодугарлар буёғини ўйламай вақиллашаверадими?! Бора-бора улар кимнинг хотини нечта туғишигача даллол чиқиб қолишар? Ўшанда жағларини шақиллатиши оламни бузар:

«Ҳо-ой, мунча эт бойлаб юравергандан кўра туғсанг бўлмайдими?!»

«Туғавери-б-туғавери-б чиллакдай куриб кетибсан-ку? Бўлди қил, бас қил — ҳаммаям сенлардай одам. Бировларнинг ризқи-рўзидан қийиб чурвақаларингни боқадиган аҳмоқ йўк...»

Бу каланғи-қасанғи, майда-чуйда чувриндилар орасидан қачон ақли бутун, дунё кўрган зот чиқади? Шубҳасиз, кампирлар жағларини шақиллатажак кунларда ҳам улар бўлмайди ва ҳеч қачон «не, шошманглар, оғизларингни юминглар, эру хотиннинг тўшакдаги жавлон уришлари сиёсий масала-ку, нега сўппайган бурунларингизни суқасизлар?» — дея бамаъни маслаҳат бермайди. Мабодо, борди-ю, яратганнинг инояти билан шундай хирадманд чиқиб қолса, дарров бўйнига бўйнибоғ боғлаб керакли, масъулиятли ўринларга кўтар-кўтар қилиб кетишади... Қарабсизки, бир-икки йил ўтар-ўтмас ўша хирадманд-

нинг бўйинбоғлари сони юзта-икки юзтага етади — ранг-баранг, узун-калта, хорижий ва маҳаллий бўйинбоғлар... Хар куни хар турлиси тақилади, хар куни хар қайсиси эгаси билан турли-туман жойларга кириб-чиқади. Махсус ошхоналарга бориб, эгасининг тўйимли, хушбўй овқатларни иштаҳа билан тушираётганига гувоҳ бўлади, унинг кекира-кекира яна ўзининг салобатли хонасига кўтарилаётганидан завқланади. Кекириб турган инсоннинг сиполаниши ҳақиқатдан ҳам завқли-да, тўғримасми?.. Кейин, бегона хонадонларга ҳам кириб-чиқиладиган кунлар бўлади. Бу хонадонларда наинки бўйинбоғ, балки усти бош ҳам ечиб ташланади ва хирадманд сиёсий масалани ҳал этишга киришиб кетади...

Ха-а, Беркинбой кампирлардан ғазабланиб турган маҳал Қиммат кампирнинг мўмин-қобил ўғли билан фаросатли келини орасида бўлиб ўтган машмашалардан хабар топди-ю, беихтиёр:

— Э-ҳа!.. — деб юборди.

Беркинбойнинг «э-ҳа!»сида олам-олам маъно бор эдики, бу хитобнинг оҳанги ҳам шундан далолат бериб турарди.

Беркинбой ўйланинқираб турди-турди-да, янада чўзиброк, янада маънилироқ қилиб такрорлади:

— Э-ҳа-а!..

Кампирлар Ёшиузоқни нега ғийбат қилишган-лигининг боиси ҳам бирпасда унга кундай равшанлашди колди.

— Во-ой ярамас-ей, во-ой ярамас-ей! — дея дўстидан ранжиб, наинки ранжиб, ғазабланиб уёқдан-буёққа, буёқдан-уёққа ҳуда-беҳуда югураркан, оғизга олиб бўлмас сўзларни ҳам ғайриихтиёрий равишда айтиб юборарди.

— Мен сенга бу ишни қилма деб айтмайман, — баайни рўпарасида Ёшиузоқ турибди-ю, унга гап уқтираётгандек, қўлларини силкиб-силкиб сўзларди Беркинбой. — Бирок ими-жимида, енг ичида қилиш керак-да, эсипаст! Мана, сендан зўрроқ, сендан обрўлироқ, сендан серпулроқ раис ҳам кўрка-писа, минг ҳадик билан қилади бу ишни! Керак бўлса, мен билан маслаҳатлашиб олишдан ҳам тортинмайди...

Беркинбой чойхонадан қайтиб келиб, тикка кўш-
нисиникига кирди.

Ёшиузоқ сўрида ёнбошлаб ётарди. Олдида чўт.
Кейинги пайтларда рангу рўйи кириб, чехрасидан ним
табассум аримайдиган бўлиб қолган.

— Салом бердик, Ёшиузоқ ака, ишлар қалай,
авжми? — деди томоқ кириб Беркинбой, хаёлидан
эса, ҳе-е авжланмай ўлиб кет, деган фикр ялт этиб
ўтди.

— Авж, авж! — деди Ёшиузоқ негадир оғзи кулоғига
етгудай бўлиб.

— Ишингизни топиб олиб, хаёнга биззи шерик ҳам
қилмайсиз...

— Э-э!.. — Ёшиузоқнинг афти аллақандай ғалати
тарзда буришди. — Хаён қайда? Хаён йўқ, бари зиён!
Баримиз-баримизга етмайди. Одамда илм бўлмаганидан
кейин шу-да! Илм бўлганда ўша қуриб-қақшаб ётган
юртимиздаям кунимизни кўриб кетардик...

— Йўғ-э!.. — Ёшиузоқнинг қурғоқчилик касофа-
тидан кунпаякун юртда кун кўриши мумкинлигигами
ёинки илмнинг бу қадар беҳудуд кучигами ишонқирамай
турди Беркинбой.

— Ап-шу!... — акса уриб юборди қўққисдан Ёши-
узоқ ва аксанинг айни вақтида келганидан димоғи чоғ
бўлди. — Ҳаққаст рост! Ўлай агар, рост! Илмини
каерга қўйишни билмай беҳуда папка қўлтиқлаб
юргувчи, қўлидан хемири иш келмайдиган бир зот бор
эди. Қурғоқчилик бўлди-ю унга худо берди. Айтиш-
ларича, бу офатнинг бир кунмас-бир кун бўлиши
кераклигини олдиндан тахминлаб юрганмиш. Офат
етиб келгандан сўнг, ўйлаганим бўлди, мен пай-
ғамбарман, деб даъво қилганмиш. Ҳаш-паш дегунча
бу пайғамбарни қўлдан бериб қўймаслик учун уни
юқорига судраб кетишди. Уй-жой бериб, маош тайин
қилишибди, у энди бу тахминни илм қайси вақтда
кўнглига солганини ёзиб, жарақ-жарақ пул олиб
ётганмиш...

— Илгарироқ айтса бўларкан, — деди ҳатто Беркин-
бойдек одам афсусланган бўлиб.

— Нимани?

— Қурғоқчилик бўлишини-да! Олди олинармиди...

— Э, жиннимисиз? — деб юборди Ёшиузоқ. — Айтяпман-ку, тахмин қилган экан деб. У, тахминим тўғри чиқсин, илоё бу ерлар қуриб-қақшаб кетсин, деб нола қилиб ётгандир, десангиз-чи...

— Во-ой ифлос-ей! — деб юборди ҳатто Беркинбойдек одам ғазабини ичига ютолмай.

— Бу ҳали ҳолва! — деди Ёшиузоқ ҳиринглаб куларкан. — Кўп ўтмай ундан ҳам хароброқ, ундан ҳам нопокроқ бошқа илмли чикиб қолди. Бунисиники унисиникидан ҳам ошиб тушганлиги боис, буям юқорига, илм даргоҳларига қайтиб тушмайдиган бўлиб пилдираганча чикиб кетди.

— Яна қанақа тахмин экан! — деб сўради Беркинбой ўзи ҳам бирор тахминни ўйлаб топмаганига афсуслангандай.

— Бунисиники тахмин эмас, тахмин эмас! — деди Ёшиузоқ кўпириб-тошганча. — Агар тахмин бўлганда буниси ҳеч қаёққа боролмаскан...

Беркинбой ағрайганча ғирт омилигини билдириб кўйди.

— Ҳа-а, бунисиники инкор бўлган!..

— Инкор-ор? — астойдил ажабланди ҳақиқатдан ҳам илму урфондан минглаб чақирим йирокда эканлигини намойиш қилиб Беркинбой. — Қанақа инкор, а-а, Ёшиузоқ ака-а, қанақа инкор?!

Ёшиузоқ қахқахлаб кулди.

— Донишмандлар донишмандининг етти ухлаб тушига кирмаган инкор, Беркинбой! Унисининг тахминини буниси инкор этибди!

— Ё, товба?! — Беркинбой ёқа ушлади. — Унисининг шўри қайнабди-да?!

— Ие, ие! Нега шўри қайнар экан? Илмда қанча инкор қилса унисиниям, бунисиниям бахти шунча очилаверади. Сизу биз, юрибмиз-да чўт қоқиб, чой ташиб...

— Ҳа-а!.. — тушунган оҳангда бош силкиди мияси ғовлаб кетган Беркинбой. — Тўғри айтасиз.

— Аслида, биродар, биз ҳам катта шаҳарларда яшашимиз керак эди, — деди Ёшиузоқ сирли оҳангда. — Биздай оқил, ишбилармон одамларнинг ҳаммаси шаҳарда яшайди. Бу кишлокларнинг удуми борми-ей, тўйи борми-ей, аралашай десанг, аралашолмайсан...

— Одатланмаганмиз-да.

— Балли. Ҳамманинг кўз ўнгида шундоқ яққол кўриниб турасан. Худди қип-яланғочдай хис қилади одам ўзини...

— Аммо-лекин, бахтимизга, раис зўр! Излай-излай базўр топгандим-да!..

— Э-ҳа, излаб юрасизми? — деди Ёшиузоқ беписанд оҳангда. — Ҳар кадамда тўлиб-тошиб ётибди мунақа зўр раислар!

— Маъкул, маъкул! Айтмоқчи, Ёшиузоқ ака, — муҳим бир нарсa илкис ёдига тушгандек кўшниси томон ўтирилди Беркинбой, — уйланишингиз керак!

— Қўйинг-э! — қўл силтади Ёшиузоқ. — Олтита хотин кўрдим. Бири ўлди, бири ташлаб кетди, бошқаси шармисор қилди. Яна бири ўлди... Биласиз-ку?!

— Ҳа денг, ҳа денг! — баайни мол бозоридаги даллолдай қисталанг қилиб туриб олди Беркинбой. — Жодугар кампирлар шуниям гап қилишибди. Буларнинг одату удумлари ёмон. Уйланмаган одам кўчада бирор хотинга дуч келиб қолсаям рашк қилишаверади, — Беркинбойнинг бир кўнгли мўмин эр ва фаросатли хотин можаросини ҳам айтиб бермоқчи бўлди-ю, гапни чуватгиси келмади.

Ёшиузоқнинг хаёли бошқа ёққа кетди. Сал-пал қизаринқирагандай бўлди. Ер остидан туйқус кўшнисининг девори томон қараб қўйди. Унинг қизаринқирашини, ҳа-а, айтмасам ҳам англаб олди, дея ўз ўйлаганига йўйган Беркинбой буни пайқамади.

— Билишармикин, шивирини эшитишганмикин... — деб ўйланинқираб қолди Ёшиузоқ хаёли буткул кўшни аёлда бўлиб.

— Тунов кунини бир қизнинг райондаги касалхонада ётганини эшитдим, — давом этди Беркинбой. — Дўхтирлар жавоб беришган-у, у кетмасмиш...

— Ие, — хайрон бўлди Ёшиузоқ.

— Шошманг-да, сабр килинг-да! Мен ҳам сизга ўхшаб дарров «Ие, ие»лаб қолдим. Ўғил болаям эмас, қазоси етган чол ёки мункиллаган кампир ҳам эмас, бошида туғи* йўқ бир қиз бола касалхонага тушса,

* Туғи — эри маъносида.

хукуматнинг дори-дармонларидан тузалса-ю устига устак яна уйига ҳам кетмаса жа-а ғалати-ку, дедим. Сиз биласиз, мен бунақа ғалати воқеаларга шунчалик қизиқаманки, ғалатилиги қанча ошса, тобора билгим келаверади. Бошқа иш-пишлар ҳам кўзимга кўринмай қолади шунақа вақтда. Ҳаммасини бир четга йиғиштириб қўйиб, касалхонага бордим. Йўқса, касалхонада менга пишириб қўйибдими? Ўзимизнинг жойинг жаннатда бўлгур волидамиз инимизнинг уйида охвоҳлаб, қирқ кеча-ю, қирқ кундуз алаҳлаб, жон узолмай номимизни айтиб йўқлаб турганида бормаганмиз-у, касалхонага, бировни бориб кўргани кўзимиз учиб турибдими? Азбаройи ғалатилиги мени тинчитмади. Шунақа-шунақа, бир қиз бор экан, тузалиб бўлиб ҳам кетмаяпти экан, дедим. Бир кўрсам, дедим. Менга хавотирланиб қарашди, остонадан ичкари хатлашгаям қўйишмади, қизниям чақириб беришмади. Отасиман, амакисиман, тоғасиман, ҳамқишлоғиман, деб аврамоқчи бўлдим. Қарасам эшикни бекитиб ичкаридан занжирлаб олмоқчилар. Ўзлари хўппа семиз, бақ-бақалари кўкракларига тушган малла хотин, эгиларида оппоқ халат денг. Бирор жойига доғ тушмаган, бирор жойига чанг қўнмаган оппоқ халат. Юрганда филнинг оёғидек оппоқ болдирлари лорсиллайди денг онангни эмгурнинг. Халатлари оппоқ, болдирлари лорсиллайди, гапга қулоқ солмайди, эшикни занжирлаб олмоқчилар — энди нима қилсам экан? Сўнгги чорани қўлладим. Ичимда, семириб ўзингни кўтаролмай ўл, сариқ попишак, мурданг юзта юмронни ярим йил боқсин, ярамас, деб болохонадор қилиб сўка-сўка, юзимга ним табассум югуртириб, битта қизил ўнталикни кўрсатдим. У иккиланиб қолди, пулни дарров чўнтагига солиб қўйдим.

Ёшиузоқ ўзини тутолмай кулиб юборди.

— Сиз сариқ попишакнинг чўнтагига ўнталикни солдингизми? Сиз-а?! Сиз-а?! — деб қайта-қайта сўроқлаб, қайта-қайта хандон отаверди.

— Ўлай агар, ўлай агар! — аччиқланиб қасам ича бошлади Беркинбой. — Нима, биз бировнинг чўнтагига битта қизил қоғозни солиб қўйишга ярамаймизми? Қурбимиз етмайдими бунга?

— Етади, етади! — тинчлантирди уни Ёшиузок. — Иккитасини солиб қўйишгаям қурбингиз етади.

— Паст кетмаймиз, паст кетмаймиз! Керак бўлса учтасини, тўрттасини... ўнтасини солиб қўямиз! — жуда ховлиқиб, хаяжонланиб кетди Беркинбой. Бирпас нафасини ростлаб, давом этди. — Филоёкнинг кўнглини топганимдан кейин, у ҳалиги қиз ҳақида бор гапни айтиб берди. Ўша қиз институтми, техникумми деган бир жойда ўқиркан. Санамарастагина, кўзга яқингина, шайдо қиладигангина экан. Чиройли қизларни кўрганда ҳуши бошидан учадиган бир домласи бор экан унинг. Домлалик сиёки ҳам бўлмаган бир худо урган экан. Машинаси турадиган гаражга стол-стул қўйиб олиб, ҳали айтганингиздек хилватнишин илм қилар, лекин унинг бу илм қилиши кўпроқ хотинининг кўзини чалғитиш учун экан. Имтиҳон деган бир балосидан келишган қизларни ўтказмай сарсон қилар, кейин уларнинг ялиниб келишини пойлаб гаражда бетоқат кутаркан. Бу қиз ҳам ана шундай тутилибди. Машина ичида ўтирганча йиғлаб-сиктабди. Домла ҳам кўрқиб қолибди, қўлига пул берибди. Пул бераётиб яна, ахир яхшироқ ўқисанг бўлмасмиди, ҳамма айб ўзингда, менда нима гуноҳ, дермиш. Энди бўлган иш бўлди, беш қўй десанг беш, олти қўй десанг олти қўяй, йиғлама; яхшиси тўрт қўяй, биров гумонсирамайдиган, сирасини айтганда, ўзингнинг ҳам саводинг чакки эмасу имтиҳонда сал оқсадинг-да, дермиш. Қиз унинг бешиниям, тўртиниям — ҳамма баҳоларини ўзига қолдириб, номусига чидолмай ўқишни ташлаб кетибди. Уйига бормабди. Боши оққан томонларга йўл солибди. Ўзини ўлдирмоқчи бўлибди. Ўлдиролмабди. Қандайдир поездга чиққан экан, уч-тўртта йигитчалар унга раҳм қилишиб...

Беркинбой берилиб кетиб бу ёғини айтиб юборишига ҳам оз қолди. Бақалоқ дўхтир хотиннинг ўзи ҳам берилиб кетганидан айтиб юборган, сўнгра афсус чекканлиги унинг юз-кўзларидан аён бўлганди. Ўз қўли остидаги беморнинг таржимаи ҳолидаги айтишга нолойиқ томонларни филоёк чамаси ипидан-игнасиғача билар, бу тарзи билан Беркинбойни ҳатто ҳайратда қолдирганди. У шуларни айтиб, яна, энди қизнинг

такдирига мен жавобгар бўламан, деб қўшиб қўйганмиш. Битта шилдиروق қоғозинг учун бошим балога қолишини истамайман, дея кўпроқ олишига тамаъ қилганмиш...

Ёшиузоқ ўйладики, ҳалитдан, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, ўрта ичида фойдаланиб қолишни кўзлаётганлар бор экан, бу савдонинг охири бахайр бўлмас. Ким билсин, сарик чақа кўрмаса ўрнидан кўзгалишни истамайдиган Беркинбой деганлари ҳам худа-бехуда бу ишларга бурнини сукмаётгандир?!

Йўқ, Ёшиузоқ узокни кўрадиганлардан, уни алдаб бўпсанлар!

— Бўлмайди! — Ёшиузоқ хотиржам товушда рад этди.

— Бўлади, бўлади! — бакириб юбораёзди Беркинбой. — Дунёда бўлмайдиган иш йўқ! Сизу биз бириксак бўлмайдиганини ҳам бўлдирамиз. Қиз алданган. Домласи алдаган. Айтдим-ку, ўша домла пулу аёл деса қалтирайвераркан. Ҳатто хотинининг, ўз жуфти ҳолонинг, кўз очиб кўрганининг ҳам синглисини... шунақа қилган дейишади. Майли, нима қилса қилаверсин, ўлиб кетмайдими? Бу қиз энди ким бўлсаям майли, бошимда турса, гуноҳимдан кечса, жонимни беришга тайёрман, дермиш... Ҳамма аёл ҳам жонини беравермайди, боши тошга тегмаган бўлса, алам тортмаган бўлса хотин зоти мунақа жажд қилмайди.

— Тўй-чи, тўй? — Ёшиузоқ дўндиққина бир жононни кўз ўнгига келтириб суяклари суюлиб кетсада, ўзини ҳамон оғир карвон тутарди.

— Нон синдирамиз, вассалом. Борингки, кампирлардан ҳам бир-иккитасини айтамыз. Кўриб-билишсин. Оғзидан чиққанини ёқасига уриш, дейдилар бунди.

— Ўйлаш керак...

— Ўйлайдиган жойи йўқ, ўйлайдиган жойи йўқ! — қизишди Беркинбой. — Ҳа-а, бўпти, деяверинг. Бўптими, бўптими?!

— Бўпти, бўпти...

— Ана-а! Энди мен турдим, Ёшиузоқ ака. Келинни ўзим олиб келаман. Сиз ташвиш чекиб юрманг.

— Харажати...

— Қўяверинг, қўяверинг. Кейин суришиб кетармиз...

— Йўк, йўк. Кейин суришиб кетиши бўлмайди. Ҳозир олиб қўйинг, — шундай деб, Ёшиузоқ чўнтагидан бир даста гижимлаган уч сўмликлар, беш сўмликлар чиқариб Беркинбойнинг қўлига тутқазди.

— Шу масалада одамни ранжитасиз-да, қўшни.

— Ҳисобли дўст айрилмас, деганлар. Ўтирсангиз-чи?!

— Бошқа вақт, бошқа вақт...

Беркинбой кетди. Шу кетганча Ёшиузоқ уни икки кундан сўнг, ҳовлисига ўн тўққиз-йигирма ёшлардаги, рангу рўйи бир ҳолатда, тақдирга аллақачонлар тан бериб қўйган қизни бошлаб келганида кўрди.

Қизнинг исми Маъмура экан. Унинг қомати расо, юз-кўзлари ҳақиқатдан ҳам жозибали-ю қандайдир дард чекканидан синиққан эди. Супа остида енгининг учини ҳимариб-ҳимариб, қимтинганча турар, шу туриши билан гўёки қанийди ер ёрилса-ю, кириб кетсам деяётгандай бўларди. Сочи турмакланган, оёғида касалхонанинг урингангина пойафзали бор эди.

— Ёшиузоқ ака, келинпошшани опкелдик, — деди Беркинбой мамнун киёфада. — Ўзларингиз яхшилаб танишиб олаверасизлар-а?!

Қиз туйқус бошини кўтарди. У бўлғуси эр қаршисидаги таъвия деб сира ўйламаган эканми, юзи пахтадек оқариб, оёқларидан мадор кетди.

Беркинбойга зўр-базўр, йиғламсираган товуш билан:

— Бугун сизникига борақолай, — деди.

Қизга бошдан-оёқ, худди ечинтириб қараётгандек алоҳида иштиёқ билан синч солиб тикилаётган Ёшиузоқ бирдан чўчиб тушиб:

— Маъкул, маъкул, бугун сизникига бора қолсин, — деди.

Беркинбой қизни эргаштириб чиқиб кетди.

Эртаси куни баъзи ирим-сиримларини қилиб уларни қовуштиришди. Ёшиузоқ қизнинг илтимоси билан унга тегинмади. Қиз ўзини ёмон хис қилмоқдайди. Ҳали бутунлай соғайиб кетмаганиданми ёинки ваҳмданми, ишқилиб, қалт-қалт титрарди.

— Маъмураҳон, — дерди қаршисида муте киёфада ўтирган қизга Ёшиузоқ. — Ҳали сену менинг келажакимиз олдинда. Кўп ишлар қиламиз. Тўғрими?

— Ҳм-м...

— Қўшнимиз Беркинбой ҳам кўп аломат одам. Аёлиям бамаъни, — Ёшиузокнинг кўзлари ёнди. — Кириб-чиқиб тур, зерикмайсан. Майлими?

— Майли.

— Бу уй энди сеники бўлиб қолди. Кўряпсан, янгигина қуриб битказганман. Ўзиям она сутим оғзимга келди... Такдир экан, сенга буюрадиган бўлди. Эмин-эркинроқ юр, майлими?

— Майли...

Кейин-кейин Маъмурахоннинг ўзи ҳам майл кўрсатаётгандек туюлди. Ёшиузок ўзини тийди. Қиз токи тўла-тўкис қувватга кирмас экан, бирор фалокат юз беришидан чўчиди.

ХII

Ёшиузок бирор фалокат юз беришдан чўчиб, Маъмурага тегинмаса-да, шаҳарга — куни кеча ваъда бериб қўйган жойга ҳам бормади. Ҳолбуки, ўртага тушган одамни қаттиқ ишонтирган, жилла курса, сари қадам бир кириб ўтиши фарз эди. Беркинбой қургур шундан ҳам хабар топибди, жилгани қўймади.

— Энди у ёққа сиз бормайсиз, қўшни! — деди қатъий оҳангда.

Ёшиузок ваз-қарсон кўрсатди: қандай бўларкин ахир, ўйламайдимики...

Беркинбой яна гал бормади. Сиз ташвиш чекманг, деди олис сафарга чоғланаётган киёфада, турар жойини, номини айтинг, ўзим топиб бораман, топмай қўймайман, сизниям хижолатдан қутқараман, «шундоқ-шундоқ, тоблари қочиб келолмадилар», дейман. Ўзи афти қанақа, афти?

— Кўрганим йўқ... — ожизона илжайди Ёшиузок. — Орага одам тушганди.

— Ана холос! — хитоб қилди Беркинбой негадир суюниб кетиб. — Орага тушганни қўяверинг, орага тушганни қўяверинг! Мен сизнинг ўрнингизга одам топиб бераман.

— Менинг ўрнимга одам тополмайсиз, Беркинбой, — деди кинояли тарзда Ёшиузок.

— Тўғри, тўғри, сизнинг ўрнингизни ҳеч ким босолмайди, — тасдиқлади Беркинбой. — Бирок, иштиёқманд бор. Айтсам ишонмайсиз, сиздан ҳам кўра иштиёқмандроқ бир одам бор.

— Ким экан? — эҳтиёткорона оҳангда сўради Ёшиузоқ.

— Керакли одам, керакли одам! — Паёпай сўзлаганча гапни бурди Беркинбой. — У кишига фақат номингизни бериб турамиз, хафа бўлмайсиз, фақат бир кечага, бир кечагинага номингизни бериб турамиз. Ўзи сизнинг номингиз икки кишига бемалол етиб ортади.

Ёшиузоқ илжайди.

— Тагин ўзлари бўлмасинлар? — деди худди Беркинбойнинг маҳрамона сирларидан юз фоиз вокиф одамдек унга масҳараомуз тикилиб. — Илигингизни пучайтириб ташламасин.

— Бизда илик нима қилади, бизда илик йўқ, — деди Беркинбой бош чайқаб. — Илиги тўлиб-тошиб ётганлар бор. Бизники ўзимизга керак...

Ёшиузоқ ўзи бориши лозим бўлган жойни Беркинбойга, бошқалар унга қандай тушунтиришган бўлса, шундай тушунтирди. Беркинбойнинг пасқампучмоқларни топишга суяги йўқ эди. Ёшиузоқдан кўра чандон яхшироқ англаб олди. Ҳамма кўчаларни, ҳамма муюлишларни, ҳамма уйларни ва ўзига керак уйни, ўзига керак йўлакни, ўзи чиқиб борадиган қавату ўзи кирадиган эшикни миясига жо-бажо қилди. Сўнгра шоша-пиша ўрнидан турди.

У чойхонага кириб борганида, сўрида раис кўш ёстикни ўмовига тортганча ёнбошлаб ётар, негадир машки паст кўринарди. Юзи салқиган, кўзларининг ости қорайиб халтачалар ҳосил қилганди.

Беркинбой эрталаб кўришган бўлса-да, яна икки букилиб салом берди. Сўри кирғоғига омонатгина чўкди.

— Чарчабсиз, — деди ачинган овозда, раиснинг афтига сарасоф назар соларкан.

— Чарчадим, — тасдиқлади раис ҳам ўрнидан қимирламаган кўйи. — Югур-югур, мажлисга чоп, далага чоп... Одамларга ўхшаб бемалол оёқ узатиб дам ҳам ололмаскансан раис бўлгандан сўнг...

Беркинбой бош ирғаб тасдиқлади.

— Менга нима зарил-ей, деб арза ёзгим келади баъзан, — ўзига ўзи бениҳоя ачиниб кетган раиснинг кўнгли тўлиқди.

Беркинбой бугун унинг қаергадир мажбуран бориб-келганини, хоннинг қизи хивич ушлаб қўли қаварибди, деганларидай, шундан ўзига келолмай турганини пайқади.

— Арза ёзманг! — деди шоша-пиша. — Бу қишлоқда раисликни эплайдиган сиздан бошқа одам йўқ!

Беркинбойнинг бу гапи унинг ўзи кутганидан ҳам аниқроқ нишонга тегди.

— Балли! — деди раис унга миннатдорона боқиб. — Буларнинг ҳаммаси берсанг ейман, урсанг ўламан, дейдиган дардисарлар...

— Шунинг учун сиз ўзингизни асрашингиз керак, — Беркинбой илмоқли гап ташлади. — Йўқса, одамлар сари калавасини йўқотиб қўяди...

Раис энди ўзининг раҳнамолигисиз тепаликларнинг афтода ҳолатларини кўз ўнгига келтирди-ю, қўл силтаб:

— Э, ўлиб кетмайдими?! — деди.

— Қўйинг, қўйинг! — Беркинбой уни шаштидан туширишга ошиқди. — Буларни бугунча хаёлингиздан чиқаринг. Қоньякларни халтага жойлаймиз. Бу тун раис эмас, Ёшиузоқ бўласиз...

— Ким? — раис сесканиб тушди.

— Ёшиузоқ!.. — хиринглади Беркинбой. — Мен сизга айтсам, роль ўйнайсиз...

— Э-э, унақа артистлик қилмаганман.

— Унақа артистликмас, зинҳор унақа артистликмас! — қуйиб-пишганча тушунтира бошлади Беркинбой. — Ўз фойдангизга артистлик қиласиз!..

Беркинбой ўзининг бу изоҳига ҳам қаноатланмай, дик этиб ўрнидан турди-да, раиснинг бош томонига ўтди. Кафтини унинг қулоғига карнай қилиб, узок вақт нималарнидир пичирлади. Пичирлагани сайин ҳамсухбатининг юзи ёйилиб, кўзлари чакнаб, тасдиқ ишорасида боши тез-тез силкина бошлади.

— Уйга бирров кириб ўтсаммикин? — деди у Беркинбойнинг пичирлаши ниҳоя топгач, ўзига-ўзи гапираётгандек хаёлчан товўшда.

— Йўк, йўк, сира ҳам, сира ҳам! — азбаройи ховлиққанидан Беркинбойнинг оғзидан кўпик сачрагудек бўлди. — Киришингиз керак эмас, керак эмас! Уйдагилар хавотир олади десангиз, бизни ўша ёкка элтиб ташлагач, шоферга тайинлайсиз-қўясиз. Шундоқ-шундоқ, бориб янганга айт, мажлис бор экан, де, қайтиб келолмасликлари ҳам мумкин экан де, дейсиз...

Ким нима деса десину Беркинбойнинг тадбиркорлигига қойил қолмай илож йўк эди. Раис «таслим» маъносида иккала қўлиниям баб-баравар кўтарди-да:

— Хўш, жўнадикми? — дея сўроқ аломати билан қош кериб хамсухбатига боқди:

— Жўнади-ик!..

Беркинбойнинг бу хитоби алохида мақтовга лойиқ эди. Унда тантанаворлик, ишбилармонлик, қандайдир сирли нарсаларга даъват, садоқат — барибир мужассам эди. Айни шу хитоб учун уни кейинчалик муносиб тақдирлаш лозимлигини раис кўнглининг бир чеккасига тугиб қўйди.

Машина Тепа қишлоғини ҳаш-паш дегунча ортда қолдирди. Қоронғилик домига тортган далаларни, ўрқирларни ошиб ўтишаркан, уларни кўкда ёлғиз ою беш-ўнта чарақлаган юлдуз тепадан кузатиб қолди. Дову дарахтлар, пастак буталар, жонзодлар сукунатнинг теран қаърида махв бўлгандай эдилар.

Кўп ўтмай шаҳарга етишди. Бир муюлишда машинадан тушишди. Раис шофёрнинг қайтиб кетишига рухсат бераркан, унга Беркинбойнинг айтганларини яхшилаб тушунтирди.

Сўнгра икки шарпа борар манзилни мўлжал олишди. Беркинбой кўп ўйлаб ўтирмади, катта-катта қадамлар ташлаб кета бошлади. У бу йўллардан илгари ҳам кўп юргандек уёк-буёкка ҳеч андармон бўлмай, қоронғи пучмоқлардаям туртинмай-суринмай кетиб борарди. Гох-гоҳ, ҳамроҳим адашиб кетмадимикин, эргашиб келяптимикан, дегандай ортига қараб-қараб қўярди, холос. Нафсиламбрини айтганда, раис адашиб қолишдан ҳақиқатдан ҳам кўрқаётганди. Мабодо, худо кўрсатмасин, ишқилиб, шундай хол рўй бергудек бўлса нима қилади? Борар ери йўк, шофёрга

жавоб бериб юборган — кўчада ётадимиз? Баъзан ярим кечада ҳам қорни очиб уйғонишини айтмайсизми? Шундай пайтларда негадир хотини ҳам бедор бўлади ва:

— Уйғондингизми, дадаси? — деб сўрайди.

— Уйғондим...

Хотинига шу сўзнинг ўзи кифоя. Ўрнидан туриб гўштни, тухумми қовуриб келади. Бу кишининг кўзлари ярим уйкуда бўлса-да, бемахал кўзгаган иштаха билан келтирилган неъматларни бир четдан тушира бошлайдилар... Агар ҳозир адашиб қолсалар...

Бу машаққатга дучор бўлмаслик учун у жон-жаҳди билан ҳаракат қиларди: Беркинбойнинг костюми этагидан кўзларини узмай чопқилларди.

Олдинда чойхоначи.

Оркада раис.

Уларнинг бу йўлдошликларига ғаламисларнинг нигоҳи тушса, аллақандай рамзийлик топишлари ҳам эҳтимолдан холи эмасди. Хайриятки, тун қоронғи, ғаламис-паламислар ин-инига уриб кетган, икки ҳамроҳ эмин-эркин, ҳеч кимга халақит бермай, устига-устак ҳеч кимга оғирликлари тушмай кетишяпти:

Олдинда Беркинбо-ю

Оркада раис!

Юра-юра ахийри кўзланган эшикка етиб келишди. Учинчи қаватда экан. Пиёда чиққунча нафаслари буғизларига тиқилди. Панжарага суяниб бир зум тин олишди. Шу асно эшикка бир сидра назар ҳам солиб чиқишди. Сиртига чарм қопланган, зарҳал қалпоқчали михлар урилган. Бинойи эшик. Дуппа-дуруст мансабдорлар, пулдорлар, сўзамоллар киройи кириб чиқиб турса бўладиган эшик.

Беркинбой кўнғирок тугмасига авайлабгина бармоғини теккизди-да, раисга ўгирилиб сўради:

— Босаверайми?

Раиснинг юраги негадир пўкиллаб кетди.

— Ҳм-м... — дейолди базўр.

Беркинбой тугмачани босди.

Зум ўтмай эшик қия очилди ва тиркишдан хушрўйгина бош кўринди.

— Ким керак эди? — деб сўради у мулойим товушда

ва шу асно ҳар иккала эркакка ҳам сартопо назар ташлаб олди.

— Таилахон... сиз бўласизми? — Беркинбой унинг сўроғига сўроқ билан жавоб қайтарди.

— Ҳа-а... Нимаиди? — жувоннинг бепарво чехрасини туйқусдан хавотир-ҳадик эгаллади.

— Биз Ёшиузоқ ака билан... келувдик... — Беркинбой аста ўгирилиб раисга ишора қилди.

Раис бунчалик бўлишини кутмаганди чоғи, ранги паға бўлиб кетди.

Жувоннинг чехраси аввалги ҳолатига қайтди. Эшикни ланг очди. Шунда унинг бор бўй-басти якқол кўзга ташланди: ўрта бўй, кенг елкали, хипча белли, халат кийганиданми кўкраклари билинар-билинемас туртиб турарди. У эшитилар-эшитилмас товушда, кираверинглар, деди.

Қўноқлар олдинма-кейин ичкарилашди. Жувон эшикни шарақ этиб ёпди-да, бу ёққа, деб уларни ўз ортидан эргаштирмоқчи бўлди. Қулантаёқ кийиб олган этигини аллақачон ечиб, мезбонга эргашишга шайланган Беркинбойнинг анча кутишига тўғри келди: раис — Ёшиузоқ ҳафсала билан пайтава ўраганди, уни чуватиб-чуватиб этигининг қўнжига тикишга овора бўлди.

Улар киришган хонанинг тўридаги бурчакда, тумбочка устида рангли телевизор турар, деворларга чўғдек гиламлар осилган, пастак столнинг бир томонида юмшоқ кресло, иккинчи томонида эса диван бор эди. Қолган майда-чуйда нарсалар полда ивирсиб ётарди. Жувон буларга парвоям қилмай ўзини диванга ташлади ва раис — Ёшиузоққа ўтириши учун қаршисидаги креслони кўрсатди.

Беркинбой эшик олдида қўл ковуштирганча тик туриб қолди.

— Ўтиринг, — жувон ёнидан жой кўрсатди.

— Йўк, йўк! — деди Беркинбой кўрқиб кетгандек. — Менга шундай яхши, тик турганим сайин оёғим роҳатланади.

Жувон кикирлаб кулди, раис — Ёшиузоқнинг эса лаблари бир томонга сал-пал жийрилди, холос. У бу ерда асосий ролни ўзи ўйнаши боисидан, оғиз жуфт-

ламоққа шайланар, бироқ, сўзни нимадан бошлашни билолмай каловланарди.

Жувон парвойи фалак, кенг-ковул бахмал халати остидан атай бўлиқ болдирларини кўрсатиб, оёғини чалиштириб ўтирарди.

Раис — Ёшиузоқни ноқулай вазиятдан яна Беркинбойнинг ўзи чиқарди.

— Таилахон синглим, — деди у қийшанглаб. — Мени, мабодо, бу қаердан келиб қолди, деб ўйлаб, бошингизни қотириб ўтирманг. Ёшиузоқ акам қаерда бўлсалар мен ҳам ўша ерда ҳозир у нозирман. Ул-булларини кўтариб... ул-булларига қарашиб... дегандай...

— Сунъий йўлдошман денг? — жувон бошини ортга ташлаб ажабсингандай Беркинбойга бир зум тикилиб турди, сўнгра шарақлаб кулиб юборди, ҳарқалай, андиша деган бўлмағур нарсани батамом йўқотмаган эканми, хизматкор, дейишга тили бормади. Алоҳа, юз-кўзлари, қарашлари, кулишлари шу маънони англатиб турарди. Беркинбой кўриб-кўрмасликка, билиб-билмасликка олди, парвойига келтирмади.

— Табиий йўлдошлариман, табиий! — деди тантанавор оҳангда.

Беркинбой жувондан ошхонани, қозон-товоқларни кўрсатиб қўйишни сўради. Енг шимариб, стол устини кўз очиб-юмгунча ноз-неъматларга тўлғазди. Ҳатто раис — Ёшиузоқ: «Во-ой нобакор-ей, халтасига шунча нарсани жойлаган экан-у пайқамаганимни», деб ўйлади.

Қоқланган балиқ дейсизми, қазидейсизми, пишлок дейсизми, шўр бодрингу шўр помидор дейсизми — бари мухайё эди.

Бир жуфт коньяк столнинг обрўйини кўтариб, мезбону меҳмоннинг чиройини беҳад очиб юборди.

— Сизлар уёқ-буёқдан гаплашиб ўтиринглар, мен иссиққина, қайноққина бирон нима пиширай, — деди Беркинбой баайни уйидагидек эмин-эркин ҳаракат-ла. Жувонга «табиий йўлдош»нинг айниқса шу жихати, чамаси, ҳар жойда, ҳаммавақт ўзини бемалол тута олиши жуда ёқди.

— Вў-ўй, жуда ажойиб одам экансиз! — дерди у ўрнидан дик-дик сакраб кетганча. — Нақ кўнглим-

дагидек экансиз! Юринг, юринг, мен сизни ошхонага олиб борай. Сиз ошхонаниям бир зумда бадастур қилиб ташлайсиз бу ғайратингиз билан. Қўлларингиз бири-бирига тегмайди-я, қойи-ил!

Ошхонага киришгач, ҳамма нарсани бадастур этишга чоғланган Беркинбойнинг хафсаласи пир бўлди. Умри бино бўлиб бунақа ивирсиқ жойни кўрмаганди. Шифтдан, деворлардан сувараклар ёмғири ёғиларди. Полга қадам босиб бўлмасди — семириб кетган бу ҳашаротларнинг оёқ остида қарс-курс синиши шундай ғашга тегардики, асти қўяверасиз.

Қалашиб ётган ашқол-дашқоллари билан бу ер аллақандай тартибсиз омборхонани эслатар, одам бошини ичкари суқар-сукмас димоғни ёрадиган хид, уфунат кўнгилни бездирарди. Қозоннинг остидаги ярим коса шовла моғорланиб ётарди.

Таилахон бу аҳволдан заррача хижолат чекмасди. Беканинг миясига азалдан, ошхона деганлари шу тахлитда бўлади-да, деган фикр мустаҳкам ўрнашиб қолган кўринади.

У эндигина балоғатга етаётган пайтларда бир йигитча ишқ-муҳаббат туйғуларига тўла мактуб юборганди. Мактубдаги «сизнинг катта-катта кўзларингизни ўнгимдаям, тушимдаям унутмайман», деган жумла Таиланинг умрбод ёдида қолди. Шу иқрорнинг ўзиёқ қизгинанинг ўзига ишончини чандон орттириб юбордики, ҳатто кашфиётчи ошиқни ҳам сариқ чакага олмай қўйди. Шу-шу ҳар нарсага қорачиқларини йиртиб-йиртиб қарайдиган бўлди. Ҳозир ҳам кўзлари шокосасидан чиққудек бўлиб Беркинбойга азму фармойишлар қиларди.

«Кўзлари иштониға «а-а» қилиб қўйган боланикиға ўхшайди-я», деб ўзича ажабланди Беркинбой қалласини лиқиллатаркан.

Раис — Ёшиузоқ қўлларини иккала тиззасининг кўзига тираб ўтирарди. У, донғи кетган хўжаликнинг машҳур раҳбари шу тахлитда — тиззалари кўзига қўлларини тираб ўтиришини кўп кўрган, таҳассуб қилишдан асло ўзини тиёлмасди.

Таилахон унинг олдига хандон-хушхон кайфиятда қайтиб келиб, илгариги жойини ишғол этди. Раис —

Ёшиузоқнинг башарасига қаттиқ тикилиб, унга ҳам одатдаги чучмал саволини берди:

— Кўзларим кимнинг кўзларига ўхшайди, биласизми?

Жувоннинг бундай ғалати тикилиши, устига устак томдан тараша тушгандек дабдурустдан берган саволи мезбонни хийла довдиратиб қўйди. Рости гап, Беркинбой сабаб бўлиб дон олишган бир-икки аёлдан бўлакка у тузукроқ синч солиб ҳам қарамаганди, шу боис, Таилахоннинг кўзлари кимникига ўхшашлигини билолмади. Бироқ, унинг нигоҳига сартопо назар ташлаётиб, туйқусидан хаёлига шу фикр келди:

«Ё, товба, кўзлари Ҳалим бобонинг эшагини кўзларига нақадар ўхшайди-я... Яқиндагина қаерда кўрувдим уни? Ҳа-а, бўлди, бўлди, уйга узум олиб келганди, ўзим чиқиб қўлидан челақни олувдим... Чол эшак устида ўтирганди...»

Раис — Ёшиузоқ кизариб кетди.

Сукут сақлади. Хаёлига келтирмасликка қанчалик уринмасин, Ҳалим бобонинг эшаги фикрини буткул банд қилиб олди. Ўзиям устига янгигина тўким урилган, алоҳида парваришлаб боқилган эшак эди-да!

Таилахон унинг оғзига талқон солгандек жим-жим ўтиришидан хафаланди.

— Менга кўпчилик, кўзларингиз Зухрохон Хушкелдиеванинг кўзларига ўхшайди, дейди, — деди у чимирилиб.

Машхур яллачи Зухрохон Хушкелдиеванинг кўзлари қаёқда-ю буники қаёқда! Иккаласининг орасида бўлмаганда еру осмончалик фарқ бордир?!

Раис — Ёшиузоқ ичидагини сиртига чиқармади.

— Э-ҳа! — дея хитоб қилди. — Бўлди-бўлди! Энди ёдимга тушди. Ҳақиқатдан ҳам сизларнинг кўзларингиз икки томчи сувдек бир-бирига ўхшаш.

Таилахоннинг эсига шу ондаёқ бошқа бир нарса келиб қолганлиги боис раис — Ёшиузоқнинг хитоби кутилгандек натижа бермади.

— Қодир Султонович сени кўзларинг Зухрохон Хушкелдиеваникидан ҳам жозибалироқ, дейдилар. У кишининг айтишларича, меникидақа кўз ёруғ дунёда йўқмиш!..

Раис — Ёшиузоқнинг эсхонаси чиқиб кетаёзди. У, Қодир Султонович билан юзма-юз туриб, ботиниб гапирадиган одамнинг, мухтарам зотнинг ўзи айтгандек ёруғ дунёда борлигига ишонмасди. Бу ёғи қандай бўлди? Демак, Қодир Султоновичдек фаришта, Қодир Султоновичдек даҳо... унингдек тенгсиз нотик, унингдек меҳнаткашлар ғамхўри, унингдек ҳақгўй... ҳам... Таилахонникига келиб тураркан-да!..

Раис — Ёшиузоқ қўрқа-писа бошини кўтариб:

— Тўғри, — дея чайналди. — Сизнинг кўзингиздек кўз дунёда йўқ!

— Мўмин Холбоев акамлар сен сочларингни қўнғироқ-қўнғироқ қилиб юрсанг янада очилиб кетасан, дегани деган... Э, боринг-е, дейман доимо унга...

Мўмин Холбоев... Ие, бу инсон ҳам таниш-ку?! Ойнаи жаҳон даричасидан кунда бўлмаса ҳам кунора одамларга ўткир нигоҳини қадаб, хо-ой ўртоқлар, ҳалолу покиза, тўғри, оилага содик, жамиятга эътиқодли бўлинглар, дея ваъз сўйлагувчи донишманд-ку бу?! Ойнаи жаҳон даричасидан чекиниши биланоқ жинпин тегиб, қўнғироқ-қўнғироқ сочлар ҳақида ўйлай бошлармиканлар доно акам?! Бу дунёда нималар бўлмайди, ахир?!

Уни таърифлаган, бола-чақасидан ҳам воз кечиб унга уйланмоқчи бўлган, оёғининг остига ўзларини итдек ташлаган не-не зотлар ҳақида Таилахон бамайлихотирлик билан гапирарди. Ҳолбуки, бу зотларнинг номини ўзиёқ кишининг юрагида етиб бўлмас аъмолдек, юксакдаги юлдуздек бир таассурот қолдиради. Таилахон уларга шартта-шартта гапираверармиш, сизлар — калласи пўк, бир сарик чақага арзимайдиган аблахлар, дермиш; сизлар — еб-ичишу дуч келганга қўшилишдан ҳазар қилмайдиган, сиртдан эса ўзларингизни халқ учун елиб-юғўраётгандек кўрсатувчи мияси чириган мешчанлар, дермиш; сизлар — ўзларингизга алоҳида қулайликлар яратиб, сўнгра, халқнинг ҳаётини фаровонлаштирамиз дегувчи хомхаёл ахлоқлар, дермиш... Ҳеч ҳайикмасмиш Таилахон қургур, керак бўлса хизматини ҳам қилди-рармиш...

Раис — Ёшиузоқнинг руҳи тушиб кетди. Уни,

айниқса, муътабар одамлардан битта-яримтаси кириб келса-я, деган ўй қаттиқ ташвишлантирмоқдайди...

Таилахон меҳмоннинг кўнглидаги ҳадикни пайқагандек:

— Мунча омонатдек ўтирибсиз, Ёшиузоқ ака. Костюмингизни ечиб қўйинг, — деди. — Бугун бу ерга ҳеч ким келмайди.

Унинг кулли ишонч билан айтган сўзи раис — Ёшиузоқни инонтирди. Боз устига, биздан ҳам улуғларки бу ишни қилишаркан, биз нега тортинайлик, ҳаё қилайлик, деган фикр миясидан барқ уриб ўтди. Шишага дадил қўл узатди. Тиқинни суғуриб, иккита қадахчага тўлатиб-тўлатиб тилларанг ичимликдан куйди. Биринчи Таилахонга узатди. Жувон кисталанг килиб ўтирмади. Қадахни қўлидан қўймай:

— Танишганимиз учун, — деди-да, томчи қолдирмай сипқорди.

Ичимлик дарров ўз кучини кўрсатди. Ёноқлар олланди. Тиллар нималарнидир айтмоққа шайланди. Таилахон ўрнидан туриб телевизорнинг қулоғини буради. Аллақандай сиёсий кўрсатув бўлаётган экан, овозини пастлатди. Таилахонга бу кўрсатувнинг аҳамиятиям, керагиям йўқ: кўрмайдиям, эшитмайдиям, у фақат чироқни ўчирмоқчи, холос. Ойнаи жаҳон хонани хиёл ёриштириб турса, бас.

Чироқни ўчириб диванга ўтирди. Телевизорга беҳуда термулди. Раис — Ёшиузоқ ҳам бўйни синиб кетгудек ўгирилиб сиёсий шарҳловчининг башарасига зингил солди. Сергап экан, деб ўйлади ичида, кейин ҳаёлида ғалати бир фикр яшин каби чакнади: «Таилахон шуниям танирмикан-йўқмикан?»

Таилахон томон ўгирилди. У бепарво эди.

«Танимайди, — хулоса ясади ўзича раис — Ёшиузоқ. — Агар таниганида ҳалигача кулоқ-миямни қоқиб қўлимга берарди».

Раис — Ёшиузоқ уйидаям тезроқ ухлаш учунгина телевизор кўради. Мунақа гапбозлик ҳар қандай уйқу доридан ҳам кучлироқ таъсир қиларди унга. Кўрпачага ёнбошлаб экранга термулиб ётади, беш-ўн сония ўтар-ўтмас тарашадек қотади. Шундан сўнггина болалари телевизорни ўчириб қўйишади. Бора-бора у бунга шу

қадар одатланиб кетдики, ойнаи жаҳонга қараб ётмаса умуман уйқуси келмайдиган, хаёли аллақайларга чалғиб кетадиган бўлди.

Ҳозир сиёсий шарҳловчининг башарасини кўраман деб кўзи учиб турмаган бўлса-да, тескари ўтиргани учун атай қайрилиб қарагани-караган эди.

Нихоят, Таилахон унинг кўнглидаги таклифни айтди.

— Бу ёққа ўтинг, бўйнингиз оғриб қолади, — деди.

Раис — Ёшиузоқнинг юраги гурсиллаб ура бошлаганича диванга ўтди. Иккаласи диваннинг икки кунжида ўтиришарди. Сиёсий шарҳловчининг лаблари бетиним қимирлар, товуши эса эшитилмасди. Ойнаи жаҳоннинг қулоғини бураб, унинг овозини баландлатишганда раис — Ёшиузоқ ҳам, Таилахон ҳам кўп янгиликлардан хабардор бўлишарди. Инчунин, ўзлари ҳам эл қатори яшаган турғунлик йилларида кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳодисалар бўлганини билиб олишарди. Э, товба, ёнгинамизда шунақа дахшатли воқеалар юз берган экану, биз беҳабар қолаверибмиз-да, деб ажабланишарди. Бу тўфон бизни ҳам хасдек учириб кетганда-я, дея ваҳимага тушишарди.

Хайрият, ҳаммаси тушдек абас топган, хайрият...

Сиёсий шарҳловчининг лаблари қимирлаб туриши жўрлигида улар иккинчи қадахни бўшатишди ва лахза ўтмай худди олдиндан келишиб олгандек, иккаласиям диваннинг ўртасига келиб қолишди.

Елкалар бир-бирига тегиб кетганда эса иккаласининг ҳам вужуди ток ургандек сесканиб тушди ва қизиғи шундаки, бу сесканиш уларни баттар жипс-лаштирди...

Сиёсий шарҳловчининг лаблари ҳамон бир тарзда қимирларди. Мабодо, унинг овозини кўтаришганда ажойиб, ёруғ кунларда яшаётганликларини билишиб, раис — Ёшиузоқ ҳам, Таилахон ҳам суюнганларидан чапак чалиб юборишарди. Негаки, энди ўтмиш қабихликлари, хатоликлари, разилликларининг барчаси ортда қоладиган бўлибди! Негаки, энди Таилахонга ўхшаганлар ҳам ўз ҳуқуқларини талаб қилса бўлавераркан! Негаки, эндиги раҳбарият илгаригидек анқов, гўл, золим, худбин, пулпараст... ва ҳоказо, ва ҳоказо эмас экан!..

Афсус... Иккала дунё беҳабар бу хушхабарлардан ҳам ғафлатда қолишди, афсус...

Раис — Ёшиузоқ ва Таилахон, етти иклим муждаларини сув қилиб ичиб юборган донишманд шарҳловчининг кўз ўнгида уялмай-нетмай қип-яланғоч ётишарди. Бечора шарҳловчи, бундан, албатта, қаттиқ хижолат чекарди, бироқ, ўз вазифасини ўтамай ойнаи жаҳон даричасини тарк этиш ҳам унга яхшилик келтирмасди. Шу сабабдан бўлса керак, лаблари тез-тез қимирай бошлади, э, бор-ей, дегандек, олдидаги қоғоздан бош кўтармай қўйди...

ХIII

Тепа қишлоғининг қибла томонида Хум деган қиямалик бор. Қиямаликдаги атиги тўрттагина хўжалик неча йиллардан буён на кўпаяди, на озаяди. Аслида булар ҳам тепаликлар бўлиб, маърака-маросимларда катта қишлоқ билан қўшилишиб кетишади. Қолган вақтларда ўзларича-ўзлари, на бировнинг улар билан иши бор, на уларнинг биров билан. Кундуз кунлари тўрт аёл урчук кўтариб Хумнинг тепасига чиқишади, кўллари юмушдан, оғизлари гапдан бўшамайди.

Улар ниманиям сўзлашишарди?

— Йигирадиган жуним тугай деб қолди, айланайлар,— дейди бири.

— Шунгаям ғамми, бир қабзадан берсак яна бир урчук айлантисиз,— дейди иккинчиси.

— Бир қабзадан берсак ярим ойга ҳам етмас-ов! — қўшилади бошқаси.

— Икки қабзаданга ўзимизга ҳеч нарса қолмайди-да! — хўрсилади яна бирови.

Улар жуннинг мўл-кўл бўлишини орзу қилишади. Қўлларидагини эса дарров тугатиб қўймаслик учун урчукни секин-аста, ҳафсала билан айлантиришади. Шунинг учун бу тўрттала аёл йигирган ип ҳамиша қайишдек пишиқ-пухта бўлади.

Кун оға бошлаганда тепаликка туташиб кетган бийдай сайхонликдан тезак тера бошлашади. Бу ерларда кўп пода боқилади. Шу боис, тўрттовиям бир зумда этакларини тезакка тўлғазиб уйга қайтишади.

Хумнинг шундоқкина этагидаги чуқурликда анча кенг майдонни эгаллаган олмазор, нокзор боғ бор. Барака-ю раиснинг ўғли тезроқ пишсин, деб, шу ердаги нокнинг остида гулхан ловуллаштишган эди.

Боғда икки киши қоровуллик қилади. Бири — раиснинг олдига шарҳи ҳам билан борган чол, иккинчиси — Сафарали. Уни кўпчилик танийди, номини эшитгандаёқ, пилдираб юрадиган паст бўйли, қийик кўзли, кўсанамо одамни кўз олдига келтиришади.

Қиямаликдаги ҳовлиларнинг бири ўзимизнинг хирмончимиз Тўхливойники. Ҳар йили лойсувоқ қилинаверганидан томи болорларини майиштириб юборган битта уй ва шифтини қурум босган ошхонасиям бизлар Тўхливойга қарашли, дегандай сўппайиб туради. Унинг бир-биридан ярим қарич-бир қарич паст-баланд болалари эса сувсизликдан тақирлашиб хайхотдек бўлиб ётган ҳовлигаям сиғишмасди. Супа остидаги якка-ягона жийда гулини тўкар-тўкмас бу болаларнинг «уя»сига айланади. Жийданинг қизарганини биров кўрмаган. Болалар хом-хаталалигича тинчитиб қўя қолишади. Қовурғалари саналиб ётган битта сигиру ҳамма ёқнинг тити-питисини чиқариб юрадиган бешолтита товук Тўхливойнинг суянч тоғлари ҳисобланади.

Тўхливойникига қараганда анча бадастур кўринадиган, уникига ёндош ҳовли Наби муаллимники. Хумликлар орасида ҳукуматдан маош-ойлик оладиган ёлғиз ана шу одам. Муаллим камсуқум, кўринишидан лоқайд, бировларда дунёни сув босса тўпигига чиқмайдигандек таассурот қолдиради. Беҳад қолдан тойгандек, кўзларини хиёл юмиб, ямланиб-чайналиб, битта-битта сўзланади.

Наби муаллимнинг ёнида Раҳим индамаснинг ҳовлиси. У ҳеч ишни ёлчитмайди. Яхши гапгаям, ёмон гапгаям индамай ўтираверади. Ёз пайтлари супага чиқиб ўтиради, қишда танчага кўмилади.

Унга Вали қассоб қўшни. Қийин-қийин шу шўрликка қийин. Эрта-ю кеч силлиқ қайроқтошга пичоғини чархлаб ўтирсаям биров мол сўйишга айтмайди. Айтмайди эмас, меҳмоннинг оёғи остигаям мол тугул ўзини сўйиб юборишга тап-тайёр мард одамлар Тепада қолмади чоғи. Вали қассоб кўпдан бери чумчуқнинг

ҳам калласини олмаганигами кўзлари қон талашиб, ўзини қаёққа уришни билмай юрибди.

Наби муаллим ҳар куни тушгача мактабда бўлади. Тушдан сўнг эшагини мйниб ёлғизоёқ йўлдан пастга энади. Эшакни ўтлатиш баҳонасида қоровуллар билан уёқ-буёқдан гаплашиб ўтиради. Кекса қоровулга у билан суҳбатлашиш жуда-жуда ёқади. Бечора чол тушгача муаллимсиз зерикиб, уни ҳатто интиқланиб кута бошлайди. Шу боис, узоқдан муаллимни кўриши биланоқ чехраси ёришиб, унга пешвоз чиқади.

— Келдингизми? — дейди ёш болалардай қувониб.

— Келдим, — дейди Наби муаллим сал хижолат чеккандай бўлиб. Чолнинг ўзи унинг эшагини серўт жойга тушовлайди. Сўнгра вақирлаб қайнаётган қумғонга қуриган ток баргиданми, олма пўстлоғиданми уч-тўрттасини ташлаб, чой дамлайди. Қумғоннинг дастасини этаги билан ушлаб, сири кўчган кружкага яримлатиб чой қуяди. Навбатма-навбат ичишади. Чол баъзан кружканинг сири кўчганлигини ачиниб сўзлайди, муаллим ҳам унга қўшилади, кружканинг сири кўчганлигига ачинади. Ўзига тегишли мулк учун қўшилишиб ачинаётганлигидан ҳамсуҳбатига чолнинг меҳри чандон ортади.

«Қандай яхши одам-а! — ўйлайди қоровул ич-ичидан тошиб келаётган аллақандай тўлқинни босишга ури-ниб. — Товушиниям кўтармайди. Бу дарс берадиган болалар ҳам роса ҳузур қилишса керак!»

Сафарали бу суҳбатларга баъзи-баъзида аралашиб қолади. Бирок, Наби муаллимнинг майин-майин, нозланаётгандек сўзлаши унинг юрагини сиқади. Энг ёмони, бора-бора муаллимнинг қорасини кўриши билан ториқадиган бўлиб қолди. Шу боис, ўзини четга олиб юриди.

Қияламалигу унинг этагидаги боғда ана шундай бир зайлда ҳаёт такрорланиб турганда кўққисдан аёллар ўртасидаги одатий муносабатларда қандайдир ўзгариш рўй берди.

Бир куни Раҳим индамаснинг аёли супрақокди ундан чалпак қилиб урчуқ йигирадиган жойларига элтди. Тўхливойнинг хотинидан бўлак аёллар негадир кў-

ринмас, чамаси, улар бугун уй ичи юмушлари билан анча машғул бўлиб қолган эдилар.

Раҳим индамаснинг аёли уларни кутиб, чалпакни совутиб ўтиришни лозим топмади шекилли, тугунчасини Тўхливойнинг хотини олдиға қўйиб ечди.

— Олинг, айланай, ширингина чалпак бўлган.

Тўхливойнинг хотини чалпакнинг четидан чимчилаб синдириб олиб, оғзига солди-ю, узоқ кавшанди, ўзини зўрлаётгандек базўр ютинди, бармоқларини артди.

— Олинг, нега бас қилдингиз?! — дея ажабсиниш, ҳам хижолатпазлик билан унга қаради Раҳим индамаснинг аёли.

— Пахта ёғи зардамни қайнатади, туни билан бўғзимга келавериб ухлатгани қўймайди, — деди Тўхливойнинг хотини чимирилиб.

Индамаснинг аёли серрайиб қолди.

— Сиз зардамни қайнатади деб уйда ҳам овқат емайсизми? — деб сўради ачингансимон.

— Во-ой, нималар деяпсиз, нималар деяпсиз ўзи? — чамаси, ҳақиқатдан ҳам зардаси қайнаб, юзлари кўкариб кетди Тўхливойнинг хотинини. — Уйда овқатни фақат қўй ёғига қиламан. Энди тўртта-бешта қўй сақлаймиз, семиртириб, бирин-кетин сўйиб олаверамиз...

Индамаснинг аёли баттар хангу манг бўлди.

Нима бало, бу Тўхливой колхознинг хирмонжосидан тилла-пилла топдимикан?!

Унинг фикри илкис ёришиб кетди.

«Шошма, шошма! — ўйлай бошлади ўзича. — Тўхливой илгарилари куёш ботмай уйға қайтарди. Энди кунни говгумлаштириб, хуржунининг икки қўзини тўлатиб келганини кўраман, холос. Бир сир-синоати бордирки, шундай қилади».

Бу синоатни билишга жуда-жуда қизиққанидан юраги пўкиллаб турган аёлнинг мушқулини яна ҳамсуҳбатининг ўзи осонлаштирди.

— Во-ой, бу эркаклар ўз ақлим билан иш қиламан деса оёғи остидаги чўпнияь бир четдан иккинчи четға олиб қўймаскан. Ўшан учун эрни эр қиладиган ҳам, қора ер қиладиган ҳам хотин, дейишаркан. Қарасам, дадаси ҳар кунни хирмон совуришға сўппайиб бориб,

сўппайиб қайтиб келяптилар. Ҳо-ой, хуржунингизга бир ховуч — бир ховуч бугдойми, арпами солиб келсангиз, белингиз чиқиб кетадими, деб бир айтдим, икки айтдим, кулоқ солмадилар. Оғзингни юм, оғзингга тош, дейишдан тоймасдилар бундайчанги гапларни гапирсам. Кейин-кейин индамай кўювдим, беш-олти кундирки, хушлари жойига келиб хуржунни тўлғазиб қайтптилар. Тунов кун бозорга бир қоп бугдойни сотиб ҳам келдилар. Қуруқ қайтмадилар. Тайинлаганимдек, нақ тўрт кило қўй ёғи опкелдилар. Энди қўй боқамиз, бундан кейин зарданг ҳам қайнамайдиган бўлади, деяптилар ўзлари. Ҳар қандайчанги ёғни аралаштириб еяверма, деяптилар ўзлари...

Индаснинг аёли ичидан қиринди ўтди.

Хайр-хўшниям насия қилганча секин турди-да, тугунчасини кўтариб жўнаб қолди.

... Раҳим индамас супадаги пўстак устида кўзларини бир нуқтага қадаганча фаромуш қолда ўтирганди. Аёли одатдагидан фарқли ўлароқ шовқин-сурон билан кирди ҳовлига.

— Э, қанақа эркаксиз ўзи?! — дея дабдурустдан дод солди. — Ҳамма ошиб-тошиб кетяпти. Тўхливой ака ҳам сизга ўхшаган одам — бир чиқиб кўринг, қазноғини* қаллага тўлғазиб ташляпти. Пахта ёғи ҳам ичмай қўйишибди улар. Мен шўрликнинг гуноҳим нима эди...

Муштипар аёл урчуғини четга итқитиб, хўнг-хўнг йиғлашга тушди. У тўлиб-тошиб, елкалари силкиниб-силкиниб чинакамига хўрлиги келиб йиғларди. Эрининг ҳамон пинак бузмай ўтирганини кўриб, йиғлай-йиғлай жаврарди:

— Жилла қурса, бир қадам пастга тушинг. Бир халта-ярим халта олма олиб келинг. Бозорга чиқишга эркак бўлиб сиз орлансангиз, мен сотиб келаман. Аёл бошим билан ўзим чиқаман...

Раҳим индамас индамай-индамай бир кўзғалса ёмон кўзғаларди, бирдан ўзининг остидаги пўстакни юлқиб олди-ю, қахрланиб ерга урди:

— Бас!.. Бирпас ўтиргани қўясанми-йўқми, мегажин?!

* Қазноқ — майда-майда нарсалар сақланадиган жой маъносида.

— Қўймайман, қўймайман! — Аёл ҳам жонидан тўйгандек чинқирарди. — Шунча қўйдим бас, энди қўймайман!..

Раҳим индамас ичида Тўхливойнинг ғайратигаям, ғалласигаям лаънат ўқиди-да, сўнгра аламли кулиб, хотинидан сўради:

— Эй, эсипаст! Тўхливой энасининг ғалласи билан қазноғини тўлғазибдими?

— Колхоз энаси бўлса, энасиникидан тўлғазибди! — деди кутуриб бораётган хотин ўзи ҳам англамаган ҳолда тагдор гап қилиб қўйиб. — Колхоз ҳамманинг энаси, ҳамманинг холаси, ҳамманинг отаси, ҳамманинг онаси — битта уники эмас!..

Аёл энди жуда ҳаддидан ошди. Раҳим индамас пўстакни унинг башарасига улоқтирди. Пўстакдан ўзини қўллари билан базўр ҳимоялаб қололган аёл чинқирмоққа чоғланган эди, бунга улгурмади. Раҳим индамас унинг томоғидан гиппа бўғиб, ичкарига қопдек судраб кетди. Устидан эшикни ёпиб чикди-да, кийим-бошининг чанг-чунгини қокди.

У улоқтирган жойидан пўстакни келтиришга ҳам ҳафсаласи келмай, шундоққина тақир ерга ўтирди-да, чуқур хаёлга ботди. Чехрасида интиҳосиз ғусса акс этди.

... Эртаси куни саҳарлаб Раҳим индамас боғдан бир ленча олма кўтариб чиқаётганини Наби муаллимнинг хотини кўрди. Кўрди-ю, негадир типирчилаб, безовта-ланиб қолди.

«Бу ҳар куни олма олиб чиқаркан-да! Тўхливой-ку ғалла ташийвериб миср* бўлиб кетди. Айтдим-а, иккаласининг ҳам хотинининг димоғи мунча кўтарилган деб» — дея ўйлаб, алами келди. Дунёдаги эркаклар орасида энг бўши, энг худо ургани, энг лаллайгани ўзининг завжи бўлиб кўринди. Кўнгли ғашланиб, ичини нимадир тимдалай бошлади...

Хотиннинг кўнгли ғашланганлиги Наби муаллимга осонга кўчмади. Қоровулларнинг унга ўрганиб қолишгани ҳамма ишнинг белига тепарди. Бир-икки қуруқ қайтиб келиб, важ кўрсатди:

* Миср — ошиб-тошиб демоқчи.

— Юз иссиқ, хотин...

Хотинининг фигони фалакка ўрлади:

— Юз иссиқ деб оғзингиздаги ошнияб бировга бериб ўтиринг. Сизнинг ўрнингизда бошқа одам бўлганида, қоровулларни алдаб-сулдаб жухуддай бойиб кетарди...

Наби муаллим барибир хотинининг йўриғига қиролмади. Бироқ, унинг жағини тинчитиб учун қоровулларнинг кўзини шамғалат қилиб, дуч келган пучмоққа, барглар орасига беш-олтитадан олма яшириб қўяр, кеч кирганда уларни бир илож қилиб хуржунига солиб кетарди.

Чол, муаллимга меҳри баландлигидан, албатта, бунга сезмади. Бироқ Сафаралининг қийиқ кўзлари дарахт пўстлоғи остида нималар бўлаётганини ҳам кўра оларди. У муаллимга индамаса-да, кекса боғбонга пичинг аралаш:

— Ошнангизнинг пастлигини илгаритдан ҳам пайқаб юрардим! — деди шартта.

Чолнинг ранги қум оқариб кетди.

— Ҳай-ҳай, ундай дема, Сафар! Одамнинг шаънини ерга уриш осон, кўтариш қийин!..

— Тўппа-тўғри! — тасдиқлади Сафарали. — Ошнангиз арзимаган нарсга деб шаънини пастга ураётибди. Кечкурун олдингиздан кетгандан сўнг бир пойланг-чи, кўзларингизга ишонармикансиз?!

Чол Наби муаллимнинг номини оклаб олиш учун ҳам пойлашга қасд қилди. У ғира-шира қоронғуликда суюкли ҳамсухбатини узоқдан кузатиб тураркан, Сафарали айтмоқчи, кўзларига ишонмасди: муаллим атрофга аланг-жалаң қилганча дарахтларнинг пастки шохларидан барг аралаш мева юлқир, шоша-пиша хуржунининг кўзига тикар, баъзан эшагидан тушиб, каламуш сингари ер титкилаб қолар, ўзи яшириб қўйган меваларни ўт-ўланлар, хазонлар остидан қидириб топарди...

Кекса боғбон эса... кўзлари ихтиёрсиз ёшланиб, бетиним сўкинарди, кейин ёқасини қўшқўллаб тутамлаганча... товба қиларди.

Хум қияламалигида яшовчилар орасида ана шундай ўзгаришлар рўй берди. Вали қассобгина илгаригидек

кўзлари қон талашиб юрар, хотини уни тўғри йўлга бошлашга асти ботинолмасди. Мабодо, бунга журъат этгудай бўлса, Вали қассоб дарров пичоғини кўрсатиб:

— Сўяма-ан!.. — дерди вишиллаганча.

Тепада нималар бўлмаяпти дейсиз? Қонсираган бу қассоб битта-яримта одамнинг бошини сапчадек узиб ташласа, азбаройи худо, ажабланишга ўрин йўқ.

XIV

Ёшиузоқ бир кўнгли мажлисга бориб ўтирмай ҳам деди-ю, раисни ўйлади. Хафа бўлиши мумкин. Тўнини тескари киядиган одамга ўхшамаса-да, билиб бўладими?

— Ке, борсам борай, — деди ўзига ўзи. — Пича мизғиб келаман...

Ана шу ниятда у йўлга тушди. Одамлар ҳар галгидан кўра кўпроқ келишяпти. Ҳаммаларининг нигоҳлари тийрак. Кўзлари билан ўзларига тегишли одамларни кидиришади. «Э, мажлис бўлса мажлис-да!» деган одатдаги лоқайдона ифода йўқ юз-кўзларида...

Мажлис очилди.

Очилишига қарши, бетарафлар — йўқ!

Мажлис раиси сайланди.

Мажлис раиси сайланишига қарши, бетарафлар — йўқ!

Тўрга чиқиб ўтирадиганларни айтишди.

Тўрга чиқиб ўтиришларига қарши, бетарафлар — йўқ!

Ҳисобот учун сўз колхоз раиси Суроб Рўзиевга берилди.

У «фалон тонна гўшт бердим, фалон дона тухум бердим, писмадон литр сут бердим...» — дея берганларининг миқдорини ёддан айтиб, шу билан кўпчиликни қойил қолдирдимми, дегандай жойига ўтирди. Ҳар гал мажлисни олиб борувчи иримига бўлса ҳам:

— Сўзловчилар йўқми? — деб сўраб қўярди. Бу гал шуниям лозим кўрмай тугатмоқчи эди, шовқин-сурон бўлиб кетди:

— Шошма!

— Сўзловчилар борми, деб сўрамайсанми?

— Эсингдан чиқиб қолдимиз?

— Ёзиб олиш керак эди-да.

— Барибир йўк, деб ўйлагандирсан-да!

Мажлис раисидан ҳам кўра колхоз раисининг ранги бўздек оқариб кетди.

— Сўранг, ким гапираркин? — деди ўқрайиб.

Мажлис раиси оғиз жуфтлашга улгурмади.

— Мен гапираман! — қўлини кўтарганча ўрнидан тураётиб Элмурод кичқирди. Ҳамма гув этиб унга қаради.

Элмурод нигоҳлар кузатуви остида минбар томон юрди. Азалдан минбарга чиқавериб-чиқавериб, гапиравериб-гапиравериб пайҳавосини олиб олгандек. Ҳаяжонланмайдиям денг. Рангиям ўзгармаган. Кўзларигина чакчайиб турибди.

— Ўртоклар, бу нима гап ўзи? — Об-бо, сўзини дарров сўроқдан бошлади-ку! — Мен хирмончилар номидан айтаман, нима гап ўзи? Кун бўйи ишлаймиз, холдан тоямиз, чангга ботамиз. Азбаройи бола-чақамиз оч-яланғоч қолмасин, азбаройи бировларга кунимиз қолмасин, деб. Шундай одамларнинг ҳақидан уриб қолиш инсофданми?

— Ким уриб қолди ҳақингдан? — лукма ташлади жаҳлдан кўкариб кетган раис.

— Омборчи. Ҳаммавақт уриб қолади. Олса олсин, бир челақ-ярим челақ кафсан олсин, гинг деган номард... Биргина мендан бўлганда ҳам бу ерга чиқиб олашак-шақдек шақиллаб ўтирмасдим...

Ёшиузоқнинг оёқ-қўллари бўшашиб, ранги бўздай оқариб кетди. Ўтираверишини ҳам, сирғалиб чиқиб кетиш ёки гапириб ўзини оқлашни ҳам билмай, билолмай жойига михлангандек қотиб қолди.

— Тўғри! — деган садо чикди шу пайт ёнгинасидан, аста кўз қирини ташлади. Ёноқлари ич-ичига ботиб кетган қурумсоқ бир чол. Базўр ўтирибди ўзи ўриндикда. Сал ҳимо билан учиб тушиб оллои таолонинг ҳузурига сафар қилишдан ҳам тоймайди.

«Баттар бўл», — вижинди Ёшиузоқ, уни ҳақиқатдан ҳам кўрганлигини, наинки кўрганлигини, ҳақиқатан ҳам олти юз кило буғдойидан юз эллик кило уриб қолганини аниқ-таниқ эслаб.

— Инсоф керак!

— Инсоф қолмаяпти!..

— Қачондан буён, — сўзни илиб кетди катта жангга чоғланган қиёфадаги Элмурод. — Икки-уч йиллар олдин биз шунақа эдикми? Инсоф ҳам бор эди, оқибат ҳам бор эди... Орамизга шайтон оралади...

— Шайтон?! — чўчиб тушди раис. — Хо-ой, Элмурод, оғзингга қараб гапир. Шахсга тегилмасин. Ёшиузоқни ҳам, Беркинбойни ҳам бағримизга олиб тарбияладик, — у ўрнидан туриб кетди. — Тарбияладик. Тарбиялаяпмиз. Тарбиялаймиз ҳам. Биздан талаб шу. Ҳаммамизга хурматли Бўри Қосимовичдан талаб шу. Қачонгача бу қишлоқ сеники, бу қишлоқ меники деган гаплар бўлади. Колхозимиз ҳақида маълумот берсак, турли жойлардан одамлар келиб ишлашяпти, деймиз. Ҳозир фақат ўзларингиздан кадр танлайверманглар, ўзларингизни боқаверманглар, деган ҳақли гапларга қўшилишимиз керак.

— Гапни бурманг, раис бува! — деди кажбахс Элмурод ҳам. — Яхшиси, сиз уларнинг танобини мундай тортибро-оқ қўйинг...

— Хо-ой бола, — раис кип-қизарганча хезланди. — Сени танобингни тортиб қўймай...

— Мени?

— Ҳа, сени! Қора гапларни кўтариб юрган, элни бузмокчи бўлган сени!

— Кўрамиз, раис бува, кўрамиз! — Элмуроднинг коп-қора юзи баттар чуйкалиб, титраб-қақшай бошлады. — Сизнинг юзингизга ҳақ гапни айтиб бўлмас экан. Ҳақ гапимиз тинглайдиганлар топилиб қолар...

У гапира-гапира минбардан тушиб кетди.

Бошқа гап-сўз бўлмади. Шовкин-сурон баттар кучайди.

Ёшиузоқ айтиш фурсатда раиснинг кўзига кўриниб қолмаслик учун, ўзлари билан ўзлари бўлиб ётган одамлар орасидан сирғалиб, билдирмайгина, пилдирпис бўлиб чикди-да, уйига жўнади...

Говгумлашганди атрофи-жавониб. Ёшиузоқ хаёл билан уйга етиб келганини ҳам пайқамай қолди. Бирданига кескин ҳаракат қилиб юборганлиги, одамларни жуда содда фаҳмлагани учун ўзини-ўзи қийиб борарди у.

Дарвозани очаркан, ўзи билан Беркинбойнинг ховлиси ўртасидаги пичан ғарами остида ниманингдир шитир-шитир қилаётганини, аллақандай шивир-шивирни пайқаб қолди. Ёшиузоқ ўзини кўрсатмай ғарам ёнидаги хожатхонага лип этиб кириб олди. Вужудини қулоққа айлантирди.

— Кўйвор, жинни, кўйвор, — Маъмура бу сўзни секин товушда, шунчалик дахшат билан айтардики, Ёшиузоқни беихтиёр тер босиб, деворга суяниб қолди.

— Битта ўпа-ай, сендан нима кетди!.. — дея титраб-қақшаётган Бараканинг кучоғидан бу пайтда муштипар киз юлқиниб чиқиб, супага қараб югурди. Баракаям унинг ортидан югурмоқчи бўлди-ю, қандайдир мулоҳазага бориб уйлари томон кетди.

Ёшиузоқ ҳаммасини кўриб турди. Супага етгач, Маъмура уёқ-буёғини тузатди. Кийимларини қокди. Уйга кирди.

Ёшиузоқнинг тишлари гижирлади. Ҳозирнинг ўзидаёқ бориб уларнинг иккаласиниям бўғиб ташлагиси келди-ю ўзини босиб олиб мулоҳаза қилиб кўрса, ақлдан эмас экан. Сал кескинроқ ҳаракат қилганида, сари калавасини йўқотиб қўймаганида ҳам бошқа гап эди. Ким билсин, улар бундай номаъқул иш қилганимиз йўқ, тухмат, деб тониб туришлари ҳам мумкиндир?! Ўрта ичида Беркинбой билан муносабатлари ёмонлашгани-ю ўзининг шармандаи шармисор бўлганлиги қолади. Қўшнисининг аёлини айтмайсизми. Тўғри, Маъмура келганидан буён Беркинбойнинг аёли Ёшиузоқдан аразлаган. Кўриб кўрмасликка олади ўзини, ховлида атай қилпиллаб юриб Ёшиузоқнинг кўзини куйдиради, ич-бағрини адо қилади. Ёшиузоқ ўзига тўғри келадиган аёл дунёда иккита бўлса биттаси, битта бўлса шу офатижоннинг ўзи эканлигини яхши билади. Ким билсин, айғир ҳам бас келолмайдиган қўшни аёл ўзига муносиб эркак дунёда иккита бўлса биттаси Ёшиузоқ, битта бўлса шунинг ўзи эканлигини ўйлаб кўйгандир.

Ким билсин.

Қовоғидан қор, димоғидан эшак қурт ёғилиб Ёшиузоқ хожатхонадан чиқиб, уйга кирди. Маъмуранинг

кўзлари йўл қўраётгандек катта-катта очилганича бир нуқтага қадалган, ранги бўздай оқарган, бир сару хол, кўрпаси олиб ташланган танча устида ўтирарди. Ёши-узоқ остона хатламай бир зум унга симрайиб қараб турди.

— Ҳе-е, нега тўмсайиб ўтирибсан? — деди сўнг.

— Тобим йўқ...

— Тобим йў-ўқ! — Ёшиузоқ шундай оҳангда гапирдики, Маъмура беихтиёр сесканиб тушди.

... Ёшиузоқ овқатланиб бўлгач, ётишга чоғланди. Маъмуранинг ҳар галгидек алоҳида-алоҳида ўрин солаётганини кўриб, тескари ўгирилганча рад қилиб бўлмас оҳангда:

— Бирга солавер! — деди.

Маъмура кузги япроқдек қалтирашга тушди, аъзойи бадани кўрқувдан увишиб кетди.

— Нега қалтирайсан? — бакириб берди Ёшиузоқ. — Ўзинг ҳам жа-а хоҳлаб тургандирсан?! Ёки йўқми? Айт! Хоҳламайман деб айт! Безор-безор бўлганман де! Энди фариштага ўхшаб яшайман де! Айт!..

Маъмура Ёшиузоқнинг пайдарпай сўзларига нима деб жавоб беришини билмай, мутелик билан унинг айтганларини бажо этишга киришди...

Чирок ўчди.

Деразининг парда тўсилмаган юкори қисмидан ойнинг заиф шуълалари уй ичига ёғилиб турарди. Бу шуълалар хонадондаги ўлик сукунатни жонлантиришга уринаётгандек бўлар, тамба урилган эшик, ойналар ортидаги калин пардалар мўл-кўл ёғдулар кириб келишига монелик кўрсатиб, ҳамма нарсани жаҳан-намий зулумот қаърида маҳв бўлишига ундаётгандек эди...

Аёл кишининг дўзах оловига тушгандек бирдан чинқириб юборгани тунни сескантириб юборди. Ойни кўкиш-кўнғир тусдаги булут ғорлари ямлади.

Маъмуранинг ох-воҳи, дод-фарёди алламаҳалгача Беркинбойникига ҳам эшитилиб турди.

Беркинбойнинг аёли тўшакда бурга талаётгандек бетиним уён-буёнга ағдариларди, типирчиларди.

— Жим ёт! — деди охири Беркинбой. — Қичиманг борми, мунча питирлайсан.

— Айтинг, бас қилсин, кулоғимни тешиб юборди! — деди чидолмаган хотин.

Беркинбой кулди:

— Берроқ ке, ахмоқ. Буни айтиб бўладими? Ёши-узоқ тушмагур мениям шунда-ай илҳомлантиряптики...

Бирок, Беркинбой ҳали илҳомланишга улгурмай пашша учса эшитилгудек сукунат чўкди.

Ой яна булутлар қабатидан сирғалиб чиқиб аллақайси пучмоқларни, тирқишларни ўз ёғдулари билан ёритди.

* * *

Беркинбой димламанинг устига товоқ босди. Қозоннинг остидаги оловни тортиб қўйди. Ўзи бориб эндигина сўрига ёнбошламоқчи эди, ковоқ-тумшуғи осилган, кенг-ковул китель ичида шалвираб қолган вужудини базўр кўтариб келаётган раисга кўзи тушгач, сапчиб турди. «Шуям бошимга битган бало бўлди, — дея малолланиб ўйлади. — Ўзим ахмоқман. Овқатдан димлама-ю ичимликдан коньякка ўргатиб қўйдим. Энди бу бойвачча она қорнидан димлама еб, коньяк ичиб тушгандай бошқасига қарамайди. Илгари беш-ўн сўм ташлаб турарди, энди баъзан ўшайм йўқ. Сотилиб кетган соатиям ўзининг жигилдонига тушди... Ҳайвон, ҳайвоннинг гирт ўзи!..»

Раис яқинлашган сари чехрасига табассум югуртирди:

— Э, келинг! — деди елкада сочик, қўлида обдаста билан пешвоз чиқар экан.

Раис индамай қўл ювиб, ичкари кираркан, толғин товушда:

— Кечагидан қолгани борми? — деб сўради.

— Бор, бор! — қийшанглаб, ялтоқланди Беркинбой. — Бутуни бор. Очилмагани. Беш юлдузига гард юкмаган.

— Келтиринг...

Беркинбой кўз очиб юмгунча шишани арта-арта дастурхон четига қўйди. Ноз-неъматлар устидан докани кўтараётди:

— Кайфият йўққа ўхшайди, хўжайин, — деб сўради.

Раис аллақандай қоғозни унинг олдига ташлади:

— Ўқинг...

Беркинбой талмовсираниб қолди:

— Э, хўжайин, биз бунини ўқий олганимизда каттарок одам бўлиб кетардик...

Раис ҳангу манг бўлиб қолди.

— Ие, ие! — дея олди базўр. — Савод йўқ, денг.

— Ҳа-а, энди... — Беркинбой шолғомдек қизариб, тилига калолат келганича тутилиб қолди.

— Қонун-қоида ҳақида жа-а кўп гапирасиз-ку?! Қаерда ўргангансиз?

— Ҳа-а, энди... — Бир сўзни такрорлаб, бўри кўлига тушган кўзичокдек нуқул типирчиларди Беркинбой. — Ёдлаб олганмиз-да одамларнинг оғзидан...

— Э-ҳа!..

— Ўзингиз айтинг. — Беркинбой аллақандай муҳр босилган қоғозга ожизона термулди. — Нима дейилибди бунда? Кимдан экан?

— Бўри Қосимович жўнатибдилар, — деди раис яна илгари ҳолатига қайтиб. — Устларингиздан ёзишибди!

— Нима деб ёзишибди?

— Омборчи Ёшиузоқ одамларнинг ҳақидан уриб қолади. Қўшниси Беркинбой («раиснинг ҳамтовоғи» деган жойни ташлаб кетди) унга йўл-йўриқ кўрсатади, дебди.

— Бай, бай! Тухмат!

— Мана бу ерига биззиям қўшибди, — раис хўмрайди...

— Ие, ие...

— Раис Суроб Рўзиевич уларга очик йўл қўйиб берган дебди.

— Ҳа-ай, ҳа-ай! Қандай тили бордийкин? Бу анақа анонимми ёки отиниям қўйиб ёзганми?

— Отиниям қўйган...

— Ў-ў-ў! — Беркинбой худди даҳшатли одамнинг номини эшитишдан кўрққан каби қалтирай бошлади, кўзлари шокосасидан чиқиб кетаёзди, ранги оқарин-қираб, тили айланмай қолди...

— Сизга нима бўлди? — Анг-танг бўлганча сўради раис.

— Ўзим, ўзи-им! — Сал-пал юрагини босиб олгандай бўлди Беркинбой. — Қўркмабдими, а-а?

— Ким? Нимага?

— Ёзган-чи, ёзган! Номини қўйгани...

— Ҳа-а, — раис унинг қалтираши боисини энди тушунди. — Кўп қалтирайверманг, ўзимизнинг Элмурод ёзибди. Ёшлик қилган-да!

— Ў-ў-ў! — баттар саросимага тушиб қолди Беркинбой. — У ўзингизники эмас, ўзингизники эмас, ўзингизники эмас! Ёшлик қилмаган! Ҳа-а, ёшлик қилмаган! Билиб ёзган, тушуниб ёзган, ҳаммасининг бошига етаман деб ёзган, омборчи-ю, чойхоначисини қаматаман деган... Уларга қўши-иб, уларга қўши-иб... сизгаям ёмон ният қилган, ғараз қилган, адоват қилган...

Бу гапларни эшитаётиб раиснинг ҳам рангу кути ўчди. Лаблари кўкарди. Кўзлари йилтиллади.

— Қўйсангиз-чи?! — деди жеркиш оҳангида айтилиши лозим бўлган сўзни эшитилар-эшитилмас қилиб.

— Рост, рост! — авж олди Беркинбой.

Раиснинг кўнглига ғулу тушди. Нима қилмоқ кераклигини қалласини энгаштирган, кўзларини бир оз юмган куйи зўр бериб ўйлай бошлади. Одатдагидек мияси оғриб, лўқиллай бошлади. Беркинбойга илтижоли нигоҳ ташлади. Унинг нигоҳидаги «энди нима қилдик?» — деган маънони, худди шуни кутиб турган Беркинбой дарҳол илғади. Атрофга аланглаб, бировнинг туйқус кириб келиш хавфи йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, энгашди, мудҳиш ва осойишта товушда:

— Йўқотиш керак! — деди.

— Йўқотиш керак?! — раис сапчиб туриб кетаёзди. — Эсингизни ебсиз, Беркинбой!

Агар, борди-ю, Беркинбой шу чоқ раиснинг кўнглидан далолат берувчи юзидаги ўзгаришларни, ўз ниятига хайрихоҳликни ифодалаган чизгиларни пайқаб қолмаганида, шубҳасиз, тавба-тазарруга тушган бўларди. Ҳозир эса сал паст тушди-ю, раиснинг дилидагини тилига кўчириш ҳаракатида давом этди.

— Хўп, хўп! — қийшанглаб буралганча, ўзини янада афтодаҳол кўрсатишга тиришди. — Айтганингиз! Эсимни еганман! Эсимни еб-еб, бир кун бошимни

шарқ этиб тошга ураман-у, тамом бўламан. Сизга қийин бўлади кейин. Элмурод деганларини майлисида кўрдим-ку! Ў! Худонинг нақ қазаби у! Қўймайди, қўймайди! Ишини охирига етказмаса жони ором топмайди! Туркидан маълум, турки айтиб турибди, сўйлаб турибди турки.

Раис жойига чўкди. Қалбидаги икки хис курашидан азобга қолиб, бир зумда кўзлари остидаги халтачалар бўртиб кетди. Дарвоқе, унинг юрагидаги хисларни мисраларга солишга тўғри келиб қолса, қабиҳул малех* аини муддао эди. Дастлабки, қабиҳ мисраларнинг оройиши-ю қуввати ошишига Беркинбой ҳам зўр бериб уринмоқдайдики, алал оқибат малех мисраларни ҳам қабиҳлари ўзига сингдириб олиб, ҳеч қандай фарқ-сарқ қолдирмай юборди.

— Бу иш айтган билан бўлмайди, — дея, оғзидан чиқиб кетганини раис ҳатто пайқамай қолди...

— Бажарамиз, бажарамиз! — худди шуни кутиб тургандек Беркинбой тантана қилди. — Сиз хавотир олманг. Ҳаммаси ими-жимиди бўлади, ими-жимиди... Билдирмайгина, ўзи шундай бўлиб қолгандек... Шундай бўлмасдан ўзга илож йўқдек...

Раис Беркинбойга бақрайиб қараганча туриб қолди. Қулоғига унинг нималарнидир жавраб-санаётганлиги асло кирмасди. Бетиним қимирлаётган лабларини-ю туси учиб, бўздай оқариб кетган афт-башарасини ғира-шира туман орасидагидек кўриб-кўрмай ўтирарди. У на еб еганини, на ичиб ичганини билди. Иситмаси хуруж қилаётган одамдек қаловланиб, талмовсираганича чиқиб кетди.

Қайга йўл олди — ўзи ҳам беҳабар...

XV

Тилак миришкор мироб ўз-ўзига сарҳисоб бериб, яхшироқ ўйлаб кўрса Элмуроднинг навбати аллақачон ўтиб кетибди. Бир кўнгли ўтса ўтибди, янаги гал хушёрроқ бўлар, деб ўйлади-ю бу инсофдан эмаслиги

* *Қабиҳул малех* — байтлардаги биринчи мисра қабохатдан, иккинчи мисра малоҳатдан иборат шеър тури.

барибир тинчлик бермади. Тонг сахарда ғўнан отни эгар-жабдуклаб, минди. Элмуродникига жўнади. Дарвоза оғзида турганча унинг исмини айтиб чакираверди.

Элмуроднинг ўзи чикди. От устида Тилак миришкор турганлигини кўриб, эсанкираб қолди. Навбати ўтиб кетганлигидан миробнинг олдига боришга юраги дов бермай юриб эди, унинг ўзи келибди...

— Ие, ие, келинг, келинг, — деди Элмурод паёпай.

— Элмуродбой бугун қувурга чим бостирсангиз бостиринг, бўлмаса янаги галгача кутасиз, — деди Тилак миришкор масалани кўндаланг кўйиб.

Элмуроднинг юз-кўзларига қувонч дориб:

— Бугун сизга учрамоқчи эдим... — деди.

— Бугунмас, бир ҳафта бурун учрашиш керак эди, — кесатди мироб. — Ана шундай доимо кеч қолиб юрасиз...

Сўнгра у отнинг бошини қайириб, орқа-олдига карамай жўнаб қолди.

Элмурод кун ботмаёқ қувур оғзига чим бостиришдан орланди. «Инсофсизлик бўлмасин» деди... «Майли, бугун сув олган одам қониб ичсин, шоширадиган жойим йўқ», — деб ўйлади.

Коронғи тушди.

Ҳамма уй-уйига кириб кетди. Элмурод оғзидаги носини тупуриб, кетмон муҳрасидаги чорқирра чимни кўлига олди...

... У қувур оғзига чим бостириб узок вақт биров очиб кетмасин деб пойлаб ўтирдими-йўқми, кейинчалик, орадан йиллар ўтиб ҳам ҳеч ким айтиб беролмади...

XVI

Дадасининг ҳовуз бўйидан қайтишини кута-кута болалар ухлаб қолишди. Элмуроднинг аёли уларни бир қатор қилиб, ёнма-ён ётқизди, устларига авайлабгина кўрпа ташлади. Чойнакдаги совуб қолган чойни янгилаб сочиқ билан устини ёпди. Товоқдаги овқатни қайта қозонга солиб, остига таппи ёқди.

Ўзини майда-чуйда юмушларга қанчалик андармон

қилмасин, кўнглидаги хавотир кучайгандан кучайиб борарди...

Ҳовлининг бурчагидаги уйчада Элмуроднинг кекса онаси туради. Ўғлини ҳол-жонига қўймай, айтавериб-айтавериб ўтган йили ана шу уйчани ёпдириб олди. Кампир бир четда, тинчгина, ёш-ялангларга халақит бермай яшайман деган ўйда бу ишни қилди. Кичик невараси — Гулмуродни доимо ўзи билан бирга олиб ётади. Гулмурод аллақачон ухлаб қолган. Кампирнинг ҳам кўзи илингандай бўларди-ю, бирдан чарақлаб очилиб кетади. Ошхонага чиқиб калишини кияди. Туртиниб-суртиниб, уват ёнидаги йўлакдан аста-секин қадамлар ташлаб келади. Супа остида турганча бўйинини чўзиб деразадан қарайди. Йўқ.

Келмабди.

Келини кўрпа устида — оёқларини қўйлагининг барига ўраганча, тиззасининг кўзига термулиб ўтирибди. Уйқуси келиб, ухлолмаяпти чоғи, хаёли паришондай кўринди кампирга.

У уйига қайтди. Гулмуродга тикилганча ўтириб-ўтириб яна келди. Ўша ҳолатда ўтирган келини бошини кўтариб унга кўзи тушди. Ғалати синик табассум қилди. Кампир эшикни қия очаркан кўрабила туриб сўради:

— Келмадимми?

Келин бош чайқади:

— Йўқ, эна.

Сўнгра ўрнидан туришга чоғланган эди, кампир шоша-пиша:

— Қимирлама, болам, қимирлама! Ҳозир келиб қолар... Ухлайвер, кўзинг киртайиб кетибди, — деди.

Барибир ҳар иккала уйда чироқ ўчмади.

Субҳи содикда Элмуроднинг жасадини келтиришганда кўзлари қип-қизариб ўтирган келин ўрнидан турулмади. «Оҳ-х!» — деди-ю гуппа йиқилди.

Кампир анча вақтгача нима гап-сўзлигини билолмай саранг туриб қолди. Устига оқ мато ташлаб қўйилган одам ўғли эканлигини, у... у қайтиб турулмаслигини хис этгач, ичи сидирилиб, юраги узилиб тушгандек бўлди. Фарзанд таваллуд топганида ҳам она танини батамом тарк этмайди. Тириклик саҳросининг қайси

пучмоғида бўлмасин, узилмас ришта-томирлар орқали унга боғланган бўлади. Бу томирлар узилганида...

... Кампир бетига тирноқларини ботирар, юлар, кип-қизил қонга бўялиб дод-фарёд кўтарарди:

— Ох-х, болагинам!.. Ёлғизим!.. Сендан олдин қариб-чириган онанг ўлса бўлмасмиди-ё, ох-х, болагинам...

Қайғу кампирни ҳам ҳушидан жудо қилди.

Табиийми-тасодифми — ўлим ҳамманинг бошида бор. Ана шу эътиқодга собит ғамбода-ю шамгин тепаликлар эс-хушларини йўқотиб қўйишиб, Элмуроднинг рихлати сабабини сўраб-суриштиришни унутишди.

Тушдан кейин олиб чиқишди.

Қиёмат қойим кўпгандек бўлди.

Паст-баланд болақайлар белларига белбоғ боғлаб, қўлларига асо тутиб «вой отам»лаб боришди, тепаликлар «вой иним», «вой акам»лаб боришди...

Ўликни дўхтирга кўрсатишу бошқа гаплар ҳеч кимнинг хоби хотирига келмагани кейинчалик анча нохушликларга сабаб бўлди.

Эртаси куни қишлоққа иккита милиционер келди. Бу ерда ойда-йилда бўлса ҳам бирор марта милиционернинг қораси кўринмаганди. Нима бўпти, бирор бахонаи сабаблари бордирки, келишган. Виждонинг тоза, кўнглинг тўғри бўлса оёқ қалтирашига хожат йўқ, дейишди қишлоқдошлар бир-бирларига.

Милиционерлар Элмуродникига йўл олишди.

Дарвоза ёнидаги устига кўрпачалар ташланган узун курсида беш-олти киши бошларини ҳам қилиб ўтиришарди.

Келган-кетганларга фотиҳа ўқиб ўтирган Мирза бобо милиционерларга ўтириш учун жой кўрсатди.

Улар ўтиришгач, Мирза бобо қироат билан тиловат бошлади.

— Тўхтанг, бобой, тўхтанг! — деди милиционерлардан бири ўрнидан сапчиб туриб. — Бас қилинг!

Мирза бобо хайрон бўлганча қироатдан тўхтади.

— Нима қияпсиз ўзи? — иккинчи милиционер ҳам ўрнидан турди. — Таъқиқ этилган нарсани қайтадан жорий этмоқчимисизлар?

— Нима таъқиқ этилган? — сўрашга журъат этди

ўтирганлардан бири нафратини ичига ютиб, осойишта товушда.

— Дин! — деди биринчи милиционер сўзни худди бармоқ каби бировнинг пешонасига ниқтаётгандек. — Аллақачонлар барҳам топган жаҳолатни қайтадан тикламоқчимисизлар? Сизни жавобгарликка тортиш керак, — деди у Мирза бобога юзланиб.

— Мени? — ажабланди чол.

— Ҳа-а, сизни!

— Нега?

— Фотиҳа ўқиш мумкинмас!

Чол аламли илжайди.

— Ким айтди?

— Мен... мен айтяпман...

— Сен номаъқулнинг нонини ебсан, — деди чол ўша-ўша хотиржам оҳангда, бироқ кўзларидан оқаётган дув-дув ёшни ўзи ҳам пайқас қилмай.

— Нима? Нима дейди бу киши? — милиционер бўғриқиб кетди. — Ҳукуматнинг одамига шундай дейишга қандай ҳаддинг сизди?

Чол парво қилмагандек ўтирарди. Бунга сари фиғони фалакка ўрлаган милиционер унинг устига бутунлай бостириб келиб, сенсираганча таҳдид қила бошлади:

— Юр ҳозирок! Айтган сўзинг учун жавоб берасан. Мана булар исбот. Ҳақингни олиб қамоқда ириб-чирийсан...

Одамларнинг эсхонаси чиқиб кетаёзди. Ялиниб-ёлворишга тушдилар: «Жон мелиса ука-а, кўй энди, аламдан айтиб юборди-да. У бечорада нима гуноҳ, бировга ёмонлик тиламаган бўлса. Ўзи жа-а мўмин-қобил одам. Расм-русум шундай бўлгач... Элни-эл қилиб турган нарса ҳам шу-да, мелиса ука. Одам боласининг дунёга келишидан ўлимигача ўз расм-русуми бор. Ахир, у ҳайвон эмаски, тупроққа итқитиб ўша захотиёқ унутиб юборсанг...»

Мирза бобонинг қулоғига гап кирмас, кўзларидан ҳамон дув-дув ёш қуйиларди...

Милиционерлар жаҳл билан қўл силташди.

— Ҳаммасини элтиб қамаш керак, — гўлдиради бири.

Улар жанозахонадан чиқиб тўппа-тўғри идорага

боришди. Ишлари ўнгидан келмаганди. Улар излаб келган киши аллақачон... У дунёга равона бўлган экан.

— Бахти бор экан Элмурод Дилмуродов деганларини, — алами босилмаган милиционер хиринглаб тупурди.

— Осонгина кутулди, — кўшилди унга иккинчиси.

Идорада даставвал дуч келган кишилари Беркинбой бўлди. Беркинбой уларни чойхонага олиб кирди. Чой кўйди. Шўрва сузиб келди. Бу одам юриш-туришлари, хатти-харакатлари билан анча маъқул келди уларга.

— Мархумни танирмидингиз? — сўради биринчи милиционер чой қайтараётган Беркинбойдан.

— Қайси мархумни? — Беркинбойнинг рангу-кути учиб, чойнак қопқоғини кўтарганча туриб қолди.

— Элмурод Дилмуродовни...

— Ҳа-а... салгина билардим... унчалик яқин эмас...

— Уни ўлдириб кетишибди, деганлари ростми? — сўради иккинчи милиционер Беркинбойнинг ҳамма нарсани билишига гумони йўқдек.

— Билмадим, — бош чайқади Беркинбой. — Энди эшитишим. Ё товба! Шунақа бўлибдими, а-а? Қанчалик ёвузлик!..

— У қаерда ишларди?

— Хирмонда шекилли, — жавоб қилди Беркинбой хаёлга чўмиб.

— Бўлди, бўлди! — милиционерларнинг иккаласи ҳам калаванинг учини топгандек бир вақтда хитоб қилишди. — Аниқлаймиз!

Орадан икки-уч кун ўтгач темир машинага хирмончиларни солиб кетишди. Кўп ўтмай улар қайтиб келишди-ю, Элмуроднинг қабрини очишармиш, текширишармиш деган миш-мишлар тарқалиб ҳамманинг юрагини ваҳм босди...

* * *

Қишлоқ ахли ана шундай таҳликада юрганида, Беркинбой чойхонадан бери келмас, Барака эса ўртоғи — раиснинг ўғли билан баъзи-баъзида кўзга чалиниб, кўпинча умуман қорасини кўрсатмай кетарди.

Ёшиузоқнинггина парвойи фалак. Не ходисоту

воқеалар кечаяпти, заррача уни қизиқтирмайдигандек, ҳеч нарсага алоқаси йўқдек юарди.

Элмурод билан бирга ишлайдиган хирмончиларни элтиб қамаб қўйишганда ич-ичидан қувониб, энди хаддиларидан ошмай юради деб ўйласа-да, (у бечора таъкиб-тазйик, беҳудадан-беҳудага исканжага олишлар ҳар қандай мўмин-қобил одамнинг ҳам юрагини аллақайси бурчагида беркиниб ётган пўртананинг кўзини очиб юборишини қайдан билсин?) бир томондан анча ташвишланди. Иш ков-ков бўлиб илдиз отиб кетса, ўзининг ҳам жавобгарликдан бенасиб қолмаслигидан хавотирлантирди. Барибир, ташвишу хавотирини сиртига чиқармади.

Жиндеккина бу ташвиш устига каттароқ алам ҳам қўшилиб, юрагида маддалади. Ҳе йўқ, бе йўқ — ўша кечадан сўнг бир-икки кун ўтгач, энди тақдирга тан бергандек кўринган Маъмура барча ашқол-дашқолини ташлаб қочиб кетди... Ёшиузоғу Беркинбой тигиз унинг изига тушиб, из тугул, из нишонасини ҳам топишолмади.

Ёшиузоқ ана шуларни ўйлаб, бундан буён нима қилиш лозимлигини чамалаб, супада осмонга қараганча чўзилиб ётаркан, қимнингдир шип-шип қадам ташлаб келаётганини пайкамади ҳам. Қадам товушлари шундоқкина қулоғи остида эшитилганда илкис чўчиб тушиб, бошини кўтарди.

Тепасида турган Беркинбойнинг хотинига унинг чўчиб тушгани нашъа қилиб, гарчанд ўзини жиддий тутишни кўнглига тугиб келган бўлса ҳам, хандон отиб кулиб юборди. Ёшиузоқ унинг силкинаётган бўлик кўкракларига, андак семизлигидан осилиб турган бакбақалари-ю, тирсиллаган қизил юзига суқланиб боқаркан, ўз-ўзидан лаблари жийрилиб, илжаяверди.

— Ҳа-а, намунча ҳардамхаёл бўлиб қолдингиз? — Аёл бирданига жўрттага ковоғини осди, нимадандир жаҳли чиққан бўлиб кўрсатди ўзини. — Мен кўшнингизни сўрагани келувдим... Кўрмадингизми?

Ёшиузоқ у атай шу баҳонани ўйлаб топганини англаб етиб, юраги дукурлаб ура кетди, зўр-базўр ўзини босиб:

— Барака қаерда? — деб сўради.

— У жувонмарг хам раисникидан бери келмай қолди.

Ёшиузоқ қих-қихлаб кулди.

— Ўғлингизнинг бўйи тез етди. Дадаси раиснинг қизини кўз остига босиб юрганини ўзиям сезиб қолган кўринади-да...

— Сизга шунақа гап бўлса, — нозланди аёл. Бирок кўз остидан шундай қараш қилдики, Ёшиузоқнинг юракбағри ўртаниб, ўзини қўлга ололмай қолди ва ўтирган жойида узаниб унинг момик қўлларида ушлади, аёл қўлларини суғуриб олишга улгурмай Ёшиузоқ шитоб билан ўзига тортганди, қучоғига келиб тушди.

— Во-ой, нима қияпсиз? — шивирлади аёл хансираган ҳолда дудоқлари-ю елкаларидан бетиним ўпаётган Ёшиузоқни ўзидан нари итаришга уриниб, бироқ бунинг уддасидан ҳеч чиқолмай. — Қўйворинг!..

Ёшиузоқ ҳаддидан ошди. Бироқ кўзланган мақсадига шу ерда, супанинг ўзида етиб бўлмаслигини англаб ўрнидан турди-ю ўйнашини ичкари судрай бошлади. Аёл шундагина ўзини тутиб олиб, сирғалиб чикди-да, супадан пастга тушиб олди. Ёшиузоқ унга томон кела бошлаганди, аёлнинг юзи дахшатли тарзда қийшайиб кетди:

— Келманг, келманг!

Шундай тарзда айтдики, Ёшиузоқ беихтиёр тўхтаб атрофга аланглаб олди.

— Нима гап?

— Ўтиринг жойингизга!

Ёшиузоқ ўтирди ва аёлга қаради. Унинг чехраси бир оз юмшаганини кўриб алдаганини, атай кўрқитганини сезди.

«Алвасти!» — хаёлидан шу фикр яшиндай чакнаб ўтди, бироқ ўрнидан туриш энди ноқулай эди. Темирни қизигида босмагани учун ўзини ўзи койиди.

— Менга бундан буён мунақа ташланманг, — деди аёл.

— Ие, ие... — Ёшиузоқ гапини йўқотиб қўйди.

Аёлнинг юрагида сақлаб қўйган алами бор экан. Ўшани тўкиб солди.

— Хотинингиз шу ердалигида аҳволинг қалай, дейишга ярамадингиз. Энди керак бўлиб қолдимми?

Ёшиузоқ Маъмура шу ердалигида истихола қилиб қўшнисиникига ўтмагани учун афсусланмоқдайди. Ҳозир нима деярини билмай, хаёлига келган биринчи гапни айтиб қўя қолди:

— Тушун, уни кетишини пойлаб тургандим...

— Кетишини? — Аёл эшитмай қолдимми дегандай ёнига бурилиб энгашди.

— Ҳа! — деди Ёшиузоқ қатъий.

— Унда нимага олиб келгандингиз?

— Биринчидан, — исботлашга киришди ўзининг гуноҳи йўқлигини Ёшиузоқ, — завжингиз таклиф қилди. Йўқ десам, шубҳаланиб қолиши мумкин эди. Иккинчидан, гап-сўзлар кўпайиб кетмасин дедик...

Туйқус келган бу фикрлар ўзини ўйнаши олдида оклаш учун нақадар зўр далил-исботга ўтишини англаб, Ёшиузоқ мамнун жилмайиб қўйди.

— Ҳо-о!.. — аёлнинг сиртдан дами баланд бўлса-да, кўнгли тинчигани юз-кўзларидаги ифодалардан аён кўриниб турарди, ундаги ҳар чизикнинг килт этишини назардан қочирмай ўтирган Ёшиузоқ фурсатни қўлдан бой бермай қармоқ ташлади:

— Келинг, келинг, ичкари кирайлик, сизга атаб қўйганим бор...

— Шундай ҳам бераверинг атаганингизни, — аёл терс туриб олди. — Бугун касалман...

— Касалсиз...

— Ҳа-а... Охирги кун... Эртага тузаламан...

Ёшиузоқ «э-ҳа!» — деб қўйди-ю уйга кириб кетди. Анча вақт ўтди. Шилдирок қоғозга ўроғлик марварид кўзли узук олиб чикди. Аёлнинг кўзлари яшнаб кетди.

— Эртага шу вақтда келарсиз, — деди Ёшиузоқ кўзларини унга синовчан қадаб...

— Иштаҳангиз баланд-ку! — Аёл кесатди. — Керак бўлсам ўзингиз ўтинг...

— Беркинбой...

— Чойхонадан бери келмай қолди.

— Барака-чи?

— Қора ерга кирсин, Барака. Мени қуйдириб адо қилди. Уч кундирки, уйга қадам босгани йўқ...

Улар анча ҳасратлашишгач, аёл кеч бўлганини баҳона қилиб бурилиб чиқиб кетди.

Ёшиузоқ унинг ортидан суқланиб қараб тураркан: «Бу аҳмоқлар тўшакдан норози бўлиб туришса ҳар қандай б...ни ейишади. Э, менга нима? Қайтанга шу яхши эмасми?» — деб ўйлади.

Эртаси куни кўшнисининг уйига ўтган Ёшиузоқ Беркинбою Бараканинг ҳали-вери қайтмаслигига имони комил эди.

Ёшиузоқ ўртада тўшалган дастурхоннинг бу томонида, аёл эса у томонида ўтиришди.

— Жойингиздан қимирламай ўтиринг, бўлмаса чиқариб юбораман, — деди аёл.

— Хўп, хўп, — Ёшиузоқ уни чўчитиб қўйишдан кўрқиб, калласини силкитди, билдирмайгина ўз ўрнидан салгина жилиб қўйди.

Аёл унга чой узатди. Ёшиузоқ пиёлани олаётиб яна озгина силжиди. Оғзига келганини гапираверди. Гапира-гапира, кавшана-кавшана, силжий-силжий дастурхоннинг бу томонига ўтиб қолганлигини ўзи ҳам сезмади.

Ярим соат-бир соат чамаси вақт ўтганди бу орада. Яна беш минут ўтар-ўтмас уларнинг елкалари бири-бирига тегиб кетди-ю... иккаласиям қизаришиб, титраб кетишди. Аёл Ёшиузоқнинг тагига тушиб қолди...

Аёлнинг кўзлари шу лаҳзада Ёшиузоқнинг елкаси оша деразадан ўкдек нигоҳ ташлаб турган Баракага тушиб, типирчилай бошлади.

Узоқ муддатли тайёргарликдан сўнг мурод ҳосил қилишига кўзи етгандек туюлган Ёшиузоқ уни қўйиб юборишни хоби хотирига келтирмасди.

— Қўйвор, ярамас! — чинқирди аёл. — Қўйвор-ор деяпман сенга-а!..

Ёшиузоқ шу топда танбех эшитадиган ҳолатда эмасди. Боз устига бунини одатдаги ноз-истигно деб тушунди. Кўзлари қонга тўлганча унинг кўкрагига қўл солди. Аёл энди Ёшиузоқнинг қўлидан чиқиб кетолмаслигини тушуниб, бирдан ақли ишлаб кетди:

— До-од! Ёрдам берингла-ар! Кўр бўлгур босқинчи, аблах, ифлос! До-од ёрдам берингла-ар! Зўрлаяпти, зўрлаяпти!.. Во-ой до-од!..

Аёл покдомон ва мусаффо хилқат каби шунчалик даҳшатли ва таҳқирланган қиёфада чинқирдики,

шахвати бошига урган Ёшиузоқнинг ўзиям кўркиб кетиб, беихтиёр гавдасини сал кўтарган эди, эшик шиддат билан очилди.

Ёшиузоқ ўгирилиб эсхонаси чикиб кетди. Афт-ангори қийшайиб, кўзлари олайган Барака шу лаҳзада қўлидаги ойболта билан унинг бошига туширди.

XVII

Қиммат кампир бир гал «отамнинг равоти»* дея мақтаниб тилга олиб кўнгли ийиб кетганида Тепадан икки-уч чақирим юкоридаги ялангликда жойлашган харобани назарда тутганди, десак, кўпчилик ажабланиши мумкин.

Аслида ҳақиқатдан ҳам шундай.

Харобадан беш-олти қадам наридаги бир вақтлар зилол сувлар оқиб ўтган сой ўзани энди ялпок-ялпок ялтироқ тошлари, яккам-дуккам жойда тўдаланиб қолган кум ангиз майин тупроғи билан сойлигини эслатиб туради. Шунингдек, йигирма-ўттиз сотихча ер атрофи пахса девор билан ўралганлиги бу жойнинг бир вақтлар равот бўлганлигидан нишон беради. Бироқ, бу деворлар қору ёмғирларга, шамолларга дош беролмай уваланиб-уваланиб тушаверганидан тўсиқлиги ҳам қолмаган, туя ўрқачларига менгзагулик ҳолатда эди. Хароба этагидаги, чамаси, бир вақтлар ховуз бўйига экилган якка тол шу қадар қариб-қартайганки, гавдаси букурлашиб, сал шамол туриши билан тоб ташлаган тахта эшикдек гичирлаб ғалати овозлар чиқаради. У, ортда қолган мовий йиллари ҳақида балки ўз тилида нималарнидир сўйламоқчи бўлар, балки нола-фигонлар чекар? Ким билсин, ҳадемай каттиқроқ бўрон туриб қолса, масканини арши аълода кўриб, на ўтмиш, на ҳозир, на келажак ҳақида ўйламай қўяди. Унгача, майли, кўнглига сиққанча гичирлайверсин!..

Чамаси, Қиммат кампир кўзларига шашқатор ёш олиб дийдиё қилганида кўнгли дарё, қўли кушод ота-боболарининг хоку туроб бўлиб кетишганигагина эмас, уларнинг қўналға-мўлтажоси ҳам заволга юз тутганини ўйлагандир?!

**Равот (работ)* — йўловчилар қўниб ўтишига мўлжалланган жой.

Харобага баҳор чоғлари лолақизғалдоқлар чўғдай тўшама тўшар, бошқа гиёҳлар тигиз ўсиб ровлаб кетар — алоҳа, то устма-уст қор ёғиб уларни кўмиб юбормагунча подачилар айланиб-айланиб подасини шу ерга ҳайдаб келишаверарди. Улар баъзан бу ернинг бунчалик серўтлигига, устига устак ўтларнинг ҳашпаш дегунча семириб кетиб тўйимли бўлишига ҳайрон қолишарди.

Ёшиузоқ ана шу ерда, шўрхокка айланган девор таггинасидаги ўт-ўланлар узра хунғарқоб бўлганча ётарди. Боши қок иккига бўлинганди. Мазалироқ гиёҳ излаб гангиганича бу ерга келиб қолган тарғил сигирнинг мурдага кўзи тушиб, аввал унга ҳайрон бўлаётгандек қараб қолди. Сўнгра яқинлашиб, секин-секин уни ҳидлай бошлади. Қон хиди қутуртириб юбордими, кўрқитиб юбордими — номаълум, бирдан орқа-олдига қарамай шаталоқ отганча қочди. Кейин девор остига пешоб қилиш ниятида ит келди. Ит чамаси бу ётганнинг ўликми, тирикми эканлигини билолмади, аммо, одамлигини билди. Ҳар қандай жонзодга тикка ташланадиган, ўзиям камида ярим яшар хўтиқдек келадиган бу ит одам зотидан ўлгудек кўрксада, итлик номуси кучлилик қилиб узоқдан ҳуриб турарди. Қолаверса, гавдасининг улканлиги бошқа итлар каби жуфтакни ростлаб қолишга изн бермасди. Подачилар унинг бу одатини яхши билишарди. Ўзлари келиб ажрим қилиб олишарди. Бу ерга қадам ранжида қилган ким экан, дея аввал ёш подачи атроф-жавонибга аланг-жалаң назар солганча кела бошлади. Атрофга назар солиш билан андармон бўлиб, олдидагини кўрмай қолди. Мурдага қоқиниб кетгандагина унга кўзи тушди ва бирдан жазавази кўзиган одамдек додлаб ортига қарамай қочди. Шу қочганча, хуржунини ямаб ўтирган кекса подачининг олдида етди.

Қадам товушини эшитиб кекса подачи бошини кўтарди ва ўғлининг аъзойи бадани қалт-қалт титраб, ранги қум ўчиб, лаблари қийшашиб-тиришиб турганини кўрди, қўлидагиларни шу заҳотиёқ ерга ташлаб:

— Илонми, ўғлим? — деб ўзи ҳам қалтираган товушда сўради.

У, заҳарлими-заҳарсизми, ҳар қандай илондан

ўғлининг ҳам ўзи сингари юраги чикиб кетишини яхши биларди. Товба, отадан болага нимани яхши кўриши-ю нимадан ҳазар қилиш ҳам мерос бўлиб ўтаркан-да, дея кўпинча ёқа ушлаб қоларди.

Бирок, ўғли илондан ҳам даҳшатлироқ нарса кўрганлигини юз-кўзларидаги ифодаларда аён этиб, шунда ҳам гапиришга чоғи келмай, қўли билан мурда ётган томонга ишора қилди.

Кекса подачи ўрнидан турди.

— У ёқда ўлик бор, ўлик! — деди ўғил шундагина сал-пал ўзига келиб.

— Ўли-ик?! Қанақа ўлик? — деди кекса подачи ҳам сал-пал ўзига келиб. Чунки, у кўп ўликларни кўрган, баъзи қариндош-уруғларини ўз қўли билан лаҳадга ҳам қўйган, ҳар ҳолда, илоннинг совуқ турқидан кўра одам жасади унчалик даҳшатли туюлмасди.

— Юринг, кўрасиз, — ўғил ўликнинг қанақа эканлигини таърифлаб бергулик ҳолатда эмасди.

Кекса подачи йўл бошлади. Ортидан ўғли ва ити эргашиди.

Мурданинг бу тарзда ётиши дунё кўрган қарияни ҳам сескантириб юборди. Эти жимиралиб кетди. Базўр ўзини босиб, бу бахти қоранинг кимлигини билишга обдон уринди. Барибир, билолмади.

«Усти боши омборчимизникига ўхшайди», дейишдан нари ўтолмади. Марҳумнинг даҳшатдан қинидан чиқаёзганча қотган кўзлари қонга беланган, маҳкам тишлаб олган тили кип-қизил эди.

Подачилар зудлик билан подани кўзғатиб, «бош-бош»лаб, «ча-ча»лаб кўз очиб юмгунча бу ерни тарк этишди. Одамларнинг, нега барвақт келдиларинг деб, қиладиган гап-сўзларини ҳам ўйлаб ўтирмай қишлоққа қараб кетишди.

Қуёш булутлар ҳулласи қуршовидаги юксак маснадидан викор билан тушиб, кеч кира бошлаганда, харобага дўхтирлару милиционерлар етиб келишди.

Шум хабарнинг тили узун, одими катта бўларкан — Тепа-ю, Ойбулоқда бунини эшитмаган тешик қулоқ қолмаганди. Ипидан игнасиғача билиб олишга қизиққанлар ҳар тарафдан тўп-тўп бўлиб келишарди. Йўл-йўлакай гурунглашиб, бутунлай бошқа мавзуларга

ўтликиб кетганлари ҳам йўқ эмасди. Уларнинг фикри-зикри барибир бошқа нарсада эканлигини суҳбатлар қоқ белидан ўз-ўзидан узилиб қолаётганлиги ошкор этарди. Вали қассоб ҳеч кимга қўшилмай катта-катта қадам ташларди. У, қўшниларига бу воқеа тафсилотини оқизмай-томизмай етказишга ваъда берган, ошиқиб-шошиқиши шундан эди.

Ота-бола подачилар дўхтирлару милиционерларга йўл бошлаб боришарди. Шу боис, ҳаммадан бурун мурда ётган жойга келишди-ю, қўрқув ва ҳайратдан, хижолатдан серрайиб, анг-танг бўлиб қолишди.

— Қани? — милиционерлардан бирининг сабри чидамай, калта савол ташлади. Чамаси, у бошқаларга караганда ишбилармонроқ, сабрсизроқ эканлигидан вазифасиям каттароқ, елкасидаги юлдузчалари ҳам бошқаларникидан кўра бир-бирига тигиз жойлашган эди. У, кишида бу юлдузчаларнинг бирваракайига катта бир юлдузга алмаштириб олиш учун қулай имконият ахтараётгандек таассурот қолдирар, бу таассурот, албатта унга нисбатан меҳр-муҳаббатни, ҳурматни, эътиборни оширса оширардики, асло камайтирмасди.

— Шу-у-у... ерда-а... эди-и... — кекса подачи тутила-тутила яна ҳалиги жойни кўрсатди.

Унинг жавоби тўғрилигини ўғли бошини силкий-силкий тасдиқларди-ю, бир оғиз сўз айтишга чоғи келмасди. Шусиз ҳам улар кун бўйи юра-юра ҳориб-чарчашган, ҳозир вужудларини совуқ тер босиб мадордан кетишмоқдайди, аранг оёқда туришарди.

— Қани? — калта саволни бу сафар қаҳр билан такрорлади милиционер, у қулай имконият бунчалик тез бой берилишидан фигони фалакка чиққан эди.

Подачилар ночор елка қисишди.

Милиционерлар ҳар эҳтимолга қарши, харобанинг ҳар бир пучмоғини, ғовлаб кетган ўтлар орасини, деворлар остини алоҳида диққат-эътибор билан кўздан кечириб чиқишди. Қанчалик изкувар бўлишмасин, наинки ўликни, балки қатра қон юқини ҳам топишолмади. Подачилар кўрсатган жойдаям наргиё аралаш шумғия ўсиб ётар, шамолда сокин чайқалишарди.

Кўпчилик, подачилар ухлаб қолиб алаҳсираган, дея бошлашди.

Вали қассобнинг жуда хафсаласи пир бўлди. Дову дунёсини қоронғилик босди. Аламига чидолмай подачиларни саситиб сўкди.

— У бечораларда нима гуноҳ? — деди ўрта ёшлардаги, чўққи соқол киши Вали қассобга қойингансимон қараб қўйиб.

— Бўлмаса менда нима гуноҳ! — ғазабланиб мушт тугди Вали қассоб.

Униям даъвосида жон бор эди. Қўшнилариға нима дейди ахир?! Ҳеч гап йўқ, жаҳон айвонида осойишталик экан, деса, ўл-э, алламбалодан қуруқ қолгандек ҳал-лослаб югурдинг, дейишмайдими? Сиртдан айтишмаса-да, кўнгилда айтишади, албатта, айтмай қўйишмайди!..

Подачилар ухлаб қолиб алахсираган, деган қатъий қарорга келина бошлаганда бошқа жумбоқ чиқиб қолди. Ҳар иккала подачининг ҳам айни бир вақтда ухлаб қолишига, устига устак бир хил туш кўриб алахсирашига ким ҳам ишонарди? Ақл бовар қилмайди.

— Мархумнинг кимлигини билдиларингизми? — деб сўради милиционер подачилардан мулойимлик билан. У, буларни ақлдан озганига энди шубҳаланмас, тентакларга юмшоқ гапириш жоиз, деган беъмани фикр қачонлардир миясига ўрнашиб қолиб, бу табаррук масканни ҳамон банд қилиб келар, бошқа тузукроқ ўй-хаёллардан киттаккина жойни ҳам қизғанарди.

— Кийими омборчимизникига ўхшарди, — сас чиқарди кекса подачи ва ичида, ҳақиқатдан ҳам ақлдан оздиммикан, деб ўйлади.

— Омборчингиз ким?

— Ёшиузоқ! — кичкирди оломон орасидан кимдир.

— Кечагина пўстагини қоқишувди.

— Ўзиям юрувди-ку...

— Қўйинглар-э! Ёшиузоқ ўладиган одамга ўхшамайди!..

— Тузукроқ қаранглар-чи, ўзиям шу ерда чиқиб қолар!..

— Ҳў-ўв, Ёшиузоқ ака-а, шеттамисиз?

— Йўқ, йўқ! Бу ерда эмас экан!..

Турли-туман товушлар, ғовур кучая борди. Оломон ўз-ўзидан Ёшиузоқнинг ҳовлиси томон окди. Дўх-

тирлару милиционерлар ҳам машиналарга миниб ўтирмай, пойу пиёда уларга қўшилишди. Ҳамма, ҳозир Ёшиузоқнинг ўзи эшик олдига чиқиб бизни кутиб олади, деган кулли ишонч билан борар: бировлар энди омборчимизнинг умри узун бўлади, дея ўзича фол очарди.

Улар Ёшиузоқникига етар-етмас туйқусдан кучли тўс-тўполон турди. Хас-хашакларни, латта-лутталарни учирма қилиб, чир-чир айлантирди, кўз очиргани қўймади. Тўполон тингунча одамлар гуж бўлишиб, бир-бирларини пинжиларига тикилишиб кутиб туришларига тўғри келди.

Тўс-тўполон тиниб, Ёшиузоқнинг ховлисига етганда, айниқса, тепаликларнинг эсхонаси чиқиб кетаёзди. Бу ерда на уй-жойдан, на ховлидан ном-нишон қолганди. Бир уюм эзилиб-янчилган гувалалар уюми орасида калтакесаклар хунук думларини ликиллашиб ўйнаб юришарди.

Шоша-пиша Беркинбойларникига кириб чиқишди. Бечора безурриёт ҳамқишлоқлари дунёи боқийга хижрати чоғида қандай ташлаб кетган бўлса, шундай кимсасизлигича қўққайиб турарди бу жойу жалол ҳам.

— Омборчининг уйи қаерда? — сўради саволжавоб қилиб келаётган ҳалиги милиционер.

Оломон орасидан бир неча киши чиқиб, гувалалар уюмини кўрсатишди:

— Кечагина мана шу ерда эди!

— Ие, бу ерга минг йилдан бери инсон пойқадами тегмаган кўринадию, қандай қилиб Ёшиузоқнинг уйи кечагина шу ерда бўлсин?!

Дўхтирлару милиционерлар буларнинг ҳаммасига жин текканми, нима бало, дегандек бир-бирлари билан сирли-сирли кўз уриштириб олишди.

— Нариги ховлида ким бор эди?

— Беркинбой!.. Чойхоначи Беркинбой!.. Шу бугун эрталаб ўзиям юрувди...

Беркинбойнинг ховлисини айланиб чиққан милиционерлар буларга ҳақиқатдан ҳам нимадир бўлганига ишонишди. Негаки, хатто ўчоғу тандир ҳам бузилиб, нураб ётарди, ақалли бир сиқим кул ҳам кўзга ташланмади.

Шу маҳал Ёшиузокнинг уйи ўрнидаги гувалалар ортидан белини букчайтирганча, занжирини шалдиратиб аллақандай оқиш тусдаги бир кучук чиқиб қолди. Атрофга аланг-жаланг қиларкан, бирдан оломонга кўзи тушиб, қаерга қочишни билмагандек гарангсиб турди.

Кимдир унга кесак отди.

Ит қочмоққа шайланди.

— Таппон!..

Нисо ачанинг қўшниси уни таниб, ховлиқиб кетди, ошиқиб-тошиққанча сўзлай бошлади:

— Ие, бу Нисо кампирнинг кучуги Таппон-ку?! А-а, одамлар, қаранглар, бедарак йўқолган Таппон-ку?! Мана, ҳозир чақираман, югуриб келади. Ишонмай-сизларми? Мана, кўрасизлар, ҳозир.

У шундай деб, ноёб бир нарсани топгандек итни чақира бошлади:

— Таппон, Таппон, маҳ-маҳ...

Ит ўгирилиб қаради...

Оломон зўр кашфиётга гувоҳ бўлгандек шовқин солди.

Ит кўрқиб кетганидан ура қочди. Занжирини шилдираганча қайгадир гумисиё бўлди.

1988